

Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки

Лариса Черчик

Олександр Мостенець

**МЕХАНІЗМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ
РЕКРЕАЦІЙНОЇ СИСТЕМИ РЕГІОНУ**

МОНОГРАФІЯ

Луцьк – 2016

УДК 322.122:379.84

ББК 65.28

Ч 50

Ч 50 Черчик Л. Механізм забезпечення конкурентоспроможності рекреаційної системи регіону : монографія / Л. Черчик, О. Мостенець. – Луцьк : Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, 2016. – 214 с.

У монографії розкрито сутність та визначено чинники забезпечення конкурентоспроможності рекреаційної системи регіону, обґрунтовано сутність конкурентного потенціалу, конкурентних переваг рекреаційної системи регіону, запропоновано підходи до їх типізації. Розроблено методичні підходи до аналізу складових та оцінки рівня конкурентного потенціалу рекреаційної системи регіону та здійснено їх апробацію. Розроблено механізм забезпечення конкурентоспроможності рекреаційної системи регіону. На основі ідентифікації конкурентних переваг рекреаційних систем регіонів України обґрунтовано стратегії забезпечення їх конкурентоспроможності.

Результати проведеного дослідження будуть корисні науковцям, фахівцям туристично-рекреаційної сфери, представникам державних органів управління, викладачам, студентам.

Рецензенти:

Ковальська Л.Л., доктор економічних наук, професор кафедри економіки Луцького національного технічного університету, м. Луцьк;

Ліпич Л.Г., доктор економічних наук, професор, декан Інституту економіки та менеджменту Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, м. Луцьк;

Хумарова Н. І., доктор економічних наук, старший науковий співробітник Інституту проблем ринку та економіко-екологічних досліджень НАН України, м. Одеса.

*Рекомендовано до друку вченою радою
Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки
(протокол № 5 від 28.04.2016 р.)*

ISBN

© Черчик Л.М.,
Мостенець О.В.,
2016

ЗМІСТ

Передмова	4
Розділ 1. Теоретичні основи забезпечення конкурентоспроможності рекреаційної системи регіону	8
1.1. Сутність та чинники забезпечення конкурентоспроможності рекреаційної системи регіону	8
1.2. Конкурентний потенціал рекреаційної системи регіону	22
1.3. Конкурентні переваги рекреаційної системи регіону	31
Розділ 2. Аналіз складових та оцінка рівня конкурентного потенціалу рекреаційних систем регіонів України	46
2.1. Методичні підходи до аналізу складових та оцінки рівня конкурентного потенціалу рекреаційних систем регіонів	46
2.2. Аналіз ресурсних складових конкурентного потенціалу рекреаційних систем регіонів	56
2.3. Оцінка рівня конкурентного потенціалу рекреаційних систем регіонів України	77
Розділ 3. Механізм формування конкурентних переваг рекреаційної системи регіону з метою забезпечення її конкурентоспроможності	95
3.1. Сутність та складові механізму забезпечення конкурентоспроможності рекреаційної системи регіону	95
3.2. Ідентифікація конкурентних переваг рекреаційних систем регіонів України	106
3.3. Формування стратегій забезпечення конкурентоспроможності рекреаційних систем регіонів	123
Висновки до розділу 3	
Висновки	132
Список використаних джерел	141
Додатки	158

ПЕРЕДМОВА

В умовах інтенсифікації інтеграційних та глобалізаційних процесів особливу увагу слід звернути на зростання рівня вимог до рекреаційних послуг, орієнтацію на їх індивідуалізацію, що призводить до загострення конкурентної боротьби не лише на вітчизняному, а й на міжнародному ринках. Це передбачає підвищення економічної самостійності регіональних рекреаційних систем та формування їх конкурентних переваг на основі продуктивного використання природних, матеріально-технічних, інфраструктурних, інвестиційних, трудових ресурсів. Тому для регіонів, де рекреаційна сфера має достатні передумови розвитку, необхідно вирішувати проблему забезпечення її конкурентоспроможності.

Теорія конкуренції та конкурентоспроможності розвивається як у вертикальній, так і горизонтальній площині. Зокрема проблемам національної конкурентоспроможності присвячені праці таких зарубіжних вчених як П. Кругмана, С. Ліндера, Б. Оліна, М. Портера, Д. Сакса, Л. Саммерса, Дж. Харта, Е. Хекшера; вітчизняних – Л. Антонюк, Я. Базилюка, І. Білецької, О. Білоруса, Б. Буркинського, А. Гальчинського, В. Гейця, Т. Гончарука, Я. Жаліла, Б. Кваснюка, А. Кінаха, А. Поручника, С. Соколенка та інших.

Питання конкурентоспроможності туристичних та рекреаційних закладів досліджували І. Бережна, А. Бутенко, В. Василенко, В. Євдокименко, В. Захарченко, В. Кравців, О. Любіцева, В. Павлова, В. Семенов, Т. Уманець. Проблеми забезпечення конкурентоспроможності туристичних і рекреаційних комплексів та систем регіонів вивчали Г. Алейнікова, Г. Андрєєва, Н. Головченко, Л. Гринів, М. Гудзь, П. Гудзь, О. Гулич, В. Данильчук, Н. Калькова, В. Кифяк, Н. Коленда, А. Мокляк, С. Нездоймінов, Н. Страчкова, Л. Черчик, І. Школа та інші.

Теоретичним доробком цих вчених є розвиток понятійного апарату теорії конкуренції, розробка методологічного інструментарію дослідження чинників формування та управління конкурентоспроможністю національної економіки, регіону, певних сфер діяльності та підприємств. Практичні результати полягають у розробці механізмів управління конкурентоспроможністю, які сприяли б формуванню стійких конкурентних переваг, що, в свою чергу, забезпечило б реалізацію поставлених цілей розвитку.

Проте, незважаючи на вагомі напрацювання, залишаються дискусійними певні аспекти розробки механізмів забезпечення конкурентоспроможності, підходи до визначення його об'єкта, співвідношення між зовнішнім середовищем та внутрішніми можливостями

щодо формування конкурентних переваг, виявлення і визначення впливу на її рівень різних за своєю природою та суперечливих за характером дії чинників.

Метою дослідження є обґрунтування теоретичних положень та практичних рекомендацій щодо розробки механізму забезпечення конкурентоспроможності рекреаційної системи регіону на основі формування конкурентного потенціалу та реалізації конкурентних переваг.

Відповідно до сформульованої мети були отримані такі результати:

- розроблено методичні підходи до ідентифікації конкурентних переваг рекреаційних систем регіонів як процесу визначення тих елементів конкурентного потенціалу, які дозволять виявити найбільш перспективні напрями діяльності або сферу спеціалізації, що забезпечить її конкурентоспроможність. Результати ідентифікації конкурентних переваг рекреаційної системи регіону є основою для обґрунтування стратегічних напрямків розвитку, розробки заходів щодо реалізації стратегій, активізації зусиль та акумуляції ресурсів в найбільш перспективні сфери діяльності;

- удосконалено понятійний апарат дослідження, а саме тлумачення рекреаційної системи регіону як сукупності взаємопов'язаних підсистем (рекреанти, рекреаційні умови та ресурси, рекреаційна інфраструктура, органи управління та регулювання), які сформувались і функціонують з урахуванням регіональних особливостей та справляють зворотній вплив на його (регіону) розвиток; конкурентних переваг рекреаційної системи регіону як сукупності елементів зовнішнього та внутрішнього середовища рекреаційної системи регіону, які дозволяють реалізувати її конкурентний потенціал, отримати переваги над аналогічними системами-конкурентами та кращі результати; визначення сутності конкурентоспроможності рекреаційної системи регіону, яке, на відміну від існуючих, акцентує увагу на її здатності продукувати та просувати актуальні рекреаційні послуги, що максимально відповідають суспільним рекреаційним потребам споживачів за якістю, видами та формами, на основі продуктивного використання конкурентного потенціалу території в межах допустимого антропогенного навантаження та на прийнятному для рекреаційних закладів рівні прибутковості;

- розроблено та апробовано методичний підхід до аналізу складових сукупного та оцінки рівня конкурентного потенціалу рекреаційної системи регіону, що, на відміну від існуючих, максимально враховує цільові орієнтири розвитку рекреаційної системи регіону в певному середовищі, дозволяє визначити групові індекси, на основі яких можна зробити висновок про конкурентні переваги, та інтегральний індекс, який відображає рівень конкурентного потенціалу регіонів;

- обґрунтовано змістовне наповнення механізму забезпечення конкурентоспроможності рекреаційної системи регіону як сукупності взаємопов'язаних норм, правил, прийомів, методів, важелів впливу та інших інституцій, які забезпечують реалізацію поставлених цілей, формування конкурентних переваг на основі ефективного використання конкурентного потенціалу та обраної стратегії; підходи до розробки стратегій забезпечення конкурентоспроможності рекреаційної системи регіону як способу досягнення стійких конкурентних переваг на довготермінову перспективу, закладених у цілях розвитку, що дозволило здійснити стратегічне позиціонування рекреаційних систем регіонів;

- набули подальшого розвитку підходи до типізації та визначення сутності чинників забезпечення конкурентоспроможності рекреаційної системи регіону, що, на відміну від існуючих підходів, розглядаються як сукупність ресурсів, умов та суттєвих обставин, які прямо чи опосередковано впливають на її конкурентоспроможність, є основою формування конкурентного потенціалу, реалізація якого забезпечує стійкі конкурентні переваги; підхід до трактування конкурентного потенціалу, відмінність якого полягає у визначенні його як складової сукупного потенціалу, що максимально враховує цільові орієнтири розвитку рекреаційної системи регіону в певному середовищі, її сильні та слабкі сторони, можливості та загрози зовнішнього оточення, забезпечує формування та утримання конкурентних переваг, які визначають рівень її конкурентоспроможності; підходи до визначення ознак та видів конкурентних переваг рекреаційної системи регіону, які у своїй сукупності дозволяють детермінувати основні напрями розвитку рекреаційної системи регіону та сконцентрувати увагу на найбільш перспективних.

Практичне значення одержаних результатів полягає у розробці механізму та стратегій забезпечення конкурентоспроможності рекреаційної системи регіону, що дозволило розробити матрицю стратегічного позиціонування регіонів України з метою визначення стратегій розвитку кожного регіону з урахуванням рівня конкурентного потенціалу.

У першому розділі розкрито сутність та визначено чинники забезпечення конкурентоспроможності рекреаційної системи регіону, обґрунтовано сутність та складові конкурентного потенціалу рекреаційної системи регіону, узагальнено наукові підходи до трактування та уточнено сутність конкурентних переваг рекреаційної системи регіону, запропоновано підходи до їх типізації.

У другому розділі здійснено аналіз складових та оцінку рівня конкурентного потенціалу рекреаційної системи регіону, результати яких

нададуть можливість виявити конкурентні переваги та визначити перспективи розвитку рекреаційних систем регіонів України. Дослідження проведено за показниками 2013 року, оскільки вони є останніми, які відповідають порівняно об'єктивним умовам розвитку регіонів України з позитивною динамікою. Для оцінки конкурентного потенціалу, конкурентоспроможності та виявлення конкурентних переваг нема потреби розглядати зміну показників у динаміці, оскільки в кожен період ситуація може змінюватись під впливом суб'єктивних чинників, пов'язаних не лише з дієвістю системи регіонального управління та регулювання, як розглядалось вище, а й катаклізмами політичного або суспільного плану, що відбулись у 2014 році. Водночас, ці результати функціонування рекреаційного комплексу України слугуватимуть базою для порівняння в інших наукових дослідженнях.

У третьому розділі розроблено механізм забезпечення конкурентоспроможності рекреаційної системи регіону, здійснено ідентифікацію конкурентних переваг рекреаційних систем регіонів України, обґрунтовано стратегічні набори забезпечення конкурентоспроможності рекреаційних систем регіонів.

У монографії зроблена спроба обґрунтувати теоретико-методичні та прикладні положення щодо розробки механізму забезпечення конкурентоспроможності рекреаційної системи регіону на основі формування конкурентного потенціалу та реалізації конкурентних переваг. Не претендуючи на завершеність і однозначність результатів дослідження, автори сподіваються, що книга викличе інтерес у читачів і послужить розвитку теоретичних і прикладних аспектів регіональної економіки та управління.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ РЕКРЕАЦІЙНОЇ СИСТЕМИ РЕГІОНУ

1.1. Сутність та чинники забезпечення конкурентоспроможності рекреаційної системи регіону

В сучасних умовах відбувається загострення конкурентної боротьби не лише на вітчизняних, а й міжнародних ринках рекреаційних послуг, що обумовлює необхідність підвищення економічної ефективності та соціальної доцільності використання потенціалу регіональних рекреаційних систем, виявлення їх конкурентних переваг. Водночас рекреаційній сфері характерна функція комплексоутворення, оскільки її розвиток неминуче викликає позитивні зрушення в інших сферах, забезпечує структурну трансформацію господарства регіону. Крім того, це напрям діяльності, де велика частка підприємств, закладів – малі та середні, що, з одного боку, сприяє формуванню ринкового середовища, з іншого – зростанню конкуренції, яка визнана «невидимою рушійною силою економіки». Таким чином, її розвиток створює передумови для вирішення соціальних проблем, зокрема – створення нових робочих місць, зростання матеріального добробуту населення, його здоров'я, активного способу життя, всебічного розвитку людей, а також – екологізації регіональної економіки, оскільки для рекреації необхідні екологічно безпечні умови. Тому для регіонів, де рекреаційна сфера має передумови розвитку, необхідно вирішувати проблему забезпечення її конкурентоспроможності.

Проблеми забезпечення конкурентоспроможності туристично-рекреаційних, курортно-рекреаційних комплексів регіонів вивчали Г. Алейнікова, Г. Андрєєва, Н. Головченко, П. Гудзь, В. Данильчук, Н. Калькова, Н. Коленда, А. Мокляк, С. Нездоймінов, Н. Страчкова, Л. Черчик, І. Школа та ін. Питання конкурентоспроможності туристичних та рекреаційних закладів досліджували І. Бережна, Б. Буркинський, А. Бутенко, В. Василенко, Б. Данилишин, М. Долішній, В. Євдокименко, В. Захарченко, В. Кифяк, В. Кравців, О. Любіцева, В. Павлова, В. Семенов, Т. Уманець.

Проте, незважаючи на вагомі напрацювання, залишаються дискусійними певні аспекти теорії управління конкурентоспроможністю, самі підходи до визначення його об'єкта, співвідношення між зовнішнім середовищем та внутрішніми можливостями цього об'єкта щодо формування конкурентних позицій, виявлення і визначення дії різних за своєю природою

та суперечливих за характером впливу чинників на рівень конкурентоспроможності тощо.

Перш ніж перейти до виявлення сутності конкурентоспроможності рекреаційної системи регіону, обґрунтуємо доцільність вибору об'єкта.

Теоретичні основи формування та розвитку рекреаційних систем розроблені І. Бачваровим, Ю. Веденіним, І. Зоріним, М. Мироненком, В. Преображенським, Б. Лихачовим, І. Твердохлебовим, розвинені П. Гудзем, О. Гулич, В. Євдокименком, О. Ігнатенком, В. Кифяком, В. Кравцівим, Н. Колендою, О. Любіцевою, В. Мацолою, І. Пирожником, І. Школою, Л. Черчик та іншими [22, 23, 41, 43, 54, 56, 67, 73, 82, 89, 94, 132, 137, 138, 154, 155, 174, 175, 183].

Науковцями використані різні підходи до трактування сутності рекреаційних систем:

- сукупність територіальних мереж підприємств субгалузей рекреаційного господарства, що мають спільні, власні, галузеві, закономірності територіальної диференціації (В. Преображенський [132, с. 5]);

- сукупність взаємодіючих структур, елементів і явищ, направлених на забезпечення рекреаційних потреб суспільства (Л. Лук'янова [88, с. 154]);

- відкрите, складне, багатофункціональне утворення, цілісність якого обумовлюється злагодженим механізмом взаємодії компонентів сукупного потенціалу, які формують стратегічний потенціал, регулятивною дією державних і місцевих органів влади, представників громадськості, та забезпечує отримання екологічного, економічного та суспільного ефектів (Н. Коленда [175, с. 17]);

- складне, багатоаспектне утворення, цілісність та нову якість якого формують взаємозв'язки та взаємодія соціальної (рекреанти, населення, їх потреби), економічної (рекреаційна та загальна інфраструктура, персонал, відносини власності та виробничі відносини) та екологічної (рекреаційні ресурси й умови, стан довкілля, рівень техногенного навантаження) підсистем з їх характерними особливостями, потенціалом розвитку, який направляється для реалізації суспільних інтересів засобами державного управління та громадського регулювання (Л. Черчик [175, с. 17]).

В. Преображенський та Л. Мухіна розробили модель територіальної рекреаційної системи, елементами якої є рекреанти, природні та культурні комплекси, технічні системи, обслуговуючий персонал, орган управління [155, с. 12].

Автори розглядають рекреаційну систему як відкриту (на вході – суспільні рекреаційні потреби, на виході – показники виконання нею своїх

функцій, що конкретизуються у рекреаційних вигодах). Центральне місце посідають рекреанти, які визначають обсяг і структуру рекреаційних потреб. Рекреаційні ресурси і умови визначають місткість, надійність, комфортність системи як їх територіальне поєднання. Рекреаційна та загальна інфраструктура забезпечує послуги розміщення, харчування, транспортування, побутового обслуговування, лікування, оздоровлення, екскурсійного, культурного обслуговування. Автор зазначає, що рекреаційна система володіє певним потенціалом самоорганізації, проте їх характерний досить високий рівень керованості, що обумовлює необхідність управління та регулювання тих соціально-економічних процесів, що відбуваються в межах рекреаційної системи. Ефективність функціонування рекреаційних систем визначається тим, наскільки забезпечуються екологічнобезпечні, комфортні умови для рекреантів, охорона, відтворення, ефективне використання природних рекреаційних ресурсів (ПРР), задовольняються потреби у відповідній продукції та послугах [175, с. 13].

Специфіка рекреаційної діяльності полягає в тому, що для надання рекреаційних послуг необхідні рекреаційні ресурси та умови, які формують атракції певної території. Рекреаційні ресурси кожного регіону неповторні, а їх поєднання – унікальне. Незважаючи на те, що ця сфера діяльності значною мірою націлена на їх використання, а найцінніші, або найпоширеніші ресурси обумовлюють спеціалізацію, сучасні технології з одного боку, рекреаційні потреби – з іншого призводять до формування та виділення різних сегментів на ринку туристичних та рекреаційних послуг. У кожному разі це обумовлює територіальну локалізацію попиту та рекреаційного підприємництва. Водночас, суттєвим чинником є інформаційна підтримка рекреаційної сфери регіону, активне формування іміджу регіону як продуцента рекреаційних послуг, що, на нашу думку, обумовлює доцільність вивчення як об'єкта управління конкурентоспроможністю саме рекреаційної системи регіону.

Тому, в контексті нашого дослідження, рекреаційна система регіону (РСР) – це сукупність взаємопов'язаних підсистем (рекреанти, рекреаційні умови та ресурси, рекреаційна інфраструктура, органи управління та регулювання), які сформувались і функціонують в межах регіону під впливом і на основі регіональних особливостей, при цьому справляючи зворотній вплив на його розвиток.

Для уточнення сутності конкурентоспроможності рекреаційної системи регіону розглянемо найбільш вдалі, в контексті нашого дослідження, підходи до тлумачення конкурентоспроможності об'єктів для всіх вище вказаних ієрархічних рівнів. Логіка полягає в тому, що конкурентоспроможність

країни на міжнародних ринках забезпечується за рахунок ефективного функціонування кожного регіону шляхом створення та реалізації конкурентоспроможних товарів на регіональному ринку. Останній слід розглядати як сукупність ринкових сегментів, сформованих відповідно до потреб населення та суб'єктів господарювання. Проте не доцільно стверджувати, що конкурентоспроможність об'єктів вищого ієрархічного рівня – це сумарна конкурентоспроможність об'єктів нижчих рівнів.

В. Павлова визначає конкурентоспроможність підприємства як його «спроможність зберігати або розширювати конкурентні позиції на цільовому ринку в процесі адаптації до мінливого конкурентного середовища функціонування через співвідношення ціна/якість продукції» [125].

Іншими ключовими словами у трактуванні цього поняття є:

- здатність досягати найкращих результатів у будь-якій справі;
- властивість об'єкта краще за інших представлених на ринку об'єктів задовольняти конкретні потреби;
- відповідність вимогам ринку, адекватність потребам споживачів, здатність товару краще відповідати запитам покупців, порівняно з аналогічними товарами;
- уміння маневрувати у ринковому просторі та часі; здатність підприємства ефективно розпоряджатися ресурсами за умов конкурентного ринку [2].

Н. Калькова під конкурентоспроможністю регіональних ринків товарів розуміє здатність підприємств різних видів економічної діяльності створювати конкурентоспроможні товари та послуги, використовуючи як конкурентні переваги природно-кліматичні, географічні, трудові ресурси, економічні та політичні умови, а також наявні чинники виробництва з метою забезпечення сталого соціально-економічного розвитку регіону [62]. Автор намагається узгодити кілька позицій у цьому визначенні, проте ми вважаємо, що ринок – це те середовище, де розгортається конкурентна боротьба, тому сам термін «конкурентоспроможність регіональних ринків товарів (послуг)» некоректний.

Н. Страчкова дала визначення конкурентоспроможності як здатності території залучати й утримувати стабільні рекреаційні потоки за рахунок раціонального використання сприятливих природних і соціально-економічних передумов з метою задоволення попиту населення на рекреаційні послуги й одержання прибутку. Також автор зазначає, що зважаючи на значну регіоналізацію рекреаційної діяльності відбір прямих і непрямих територій-конкурентів слід проводити в межах одного рекреаційного регіону [153].

Це ж обґрунтовано в працях Н. Головченко: більшість підходів до визначення конкурентоспроможності курортно-рекреаційних комплексів регіонів ґрунтується на порівняльній оцінці конкурентних позицій територій-конкурентів за певними параметрами, які забезпечують формування конкурентних переваг. Проте, на її думку, при оцінці конкурентоспроможності курортно-рекреаційного комплексу регіону необхідно дотримуватися комплексного підходу за шістьма блоками параметрів, які найбільше впливають на розвиток курортно-рекреаційної сфери: економічна складова, що характеризує функціонування підприємств курортно-рекреаційного комплексу регіону; зовнішньоекономічна складова, що визначає рівень інтеграції в міжнародну курортно-рекреаційну діяльність; інтенсивність конкуренції; культурно-розважальна інфраструктура; продовольча безпека; інвестиційна привабливість регіону [30].

Н. Головченко дає також визначення конкурентоспроможності регіону як його здатність «підвищувати і утримувати певні конкурентні позиції у виробництві та реалізації конкурентоспроможних товарів (послуг) з метою задоволення попиту потенційних споживачів за умови бажаного дотримання інтересів суспільства в цілому (наприклад, відповідність товарів, що випускаються, послуг, що надаються, необхідним екологічним стандартам, забезпечення постійного зростання соціально-економічних стандартів населення)» [30].

Водночас варто зауважити і на інших ключових позиціях конкурентоспроможності регіону: здатність тривалий час реалізовувати власні та залучені можливості для розвитку на сучасній технологічній основі, забезпечуючи внутрішній і глобальний ринок товарами та послугами відповідної якості; здатність регіональної економіки забезпечувати зростання благополуччя населення регіону в умовах відкритої економіки; властивість активізувати потенційні можливості регіону, нарощувати та ефективно використовувати конкурентні переваги для забезпечення сталого розвитку регіону, а також впровадження нових досягнень науково-технічного прогресу у виробництво, довкілля та соціальну сферу регіону [70].

В сучасних умовах, коли відбуваються суттєві структурні перетворення на основі нових парадигм (економіка знань, інноваційного прориву, постіндустріального або інформаційного суспільства), незаперечною конкурентною перевагою є інституційна складова конкурентного середовища. Згідно визначення Д. Норта, інституційне середовище – це сукупність основоположних політичних, соціальних та юридичних правил, яка утворює базис для виробництва, обміну і розподілу благ у суспільстві [193]. Власне – це система відносин, умов, правил і механізмів, що

забезпечують динамічний розвиток економічних процесів. Б. Гардінер, Р. Мартін і П. Тайлер теж наголошують на важливості інституційної та ринкової структур регіону як чинників підвищення його конкурентоспроможності та акцентують увагу на продуктивності праці як ключовому індикаторі рівня конкурентоспроможності регіону. Тому вони стверджують, що «регіональна конкурентоспроможність – це здатність регіональної економічної системи оптимізувати локальні ресурси для того, щоб успішно конкурувати на національному та міжнародному ринках та адекватно й оперативно реагувати на зміни, що відбуваються на цих ринках» [192]. А. Андерсон виділив чотири детермінанти, що лежать в основі парадигми сучасного динамічного регіонального розвитку в умовах глобальної конкуренції («С-фактори»): компетенція (competence), культура (culture), комунікації (communication) та креативність (creativity). Він спрогнозував зниження ролі старих промислових регіонів та появу нових С-регіонів навколо центрів вищої освіти, які разом з потужними корпораціями перетворюються на центри виробництва інноваційно-інформаційних продуктів [6]. Основними характеристиками конкурентоспроможності країн і регіонів, за методологією IMD-Lausanne, є такі: продуктивність економіки, ефективність управління, ефективність бізнесу та забезпеченість інфраструктурою.

Цей підхід конкретизує з управлінських позицій В. Безугла, яка конкурентоспроможність регіону трактує як здатність кожної регіональної системи до управління своїми конкурентними перевагами, раціонального й ефективного розміщення продуктивних сил з метою забезпечення стійкого фінансового та економічного становища, одержання максимальної вигоди, задоволення об'єктивних і суб'єктивних потреб за умов самостійності та самофінансування у межах чинного законодавства [13].

Отже, аналіз останніх досліджень і публікацій вчених дозволив зробити узагальнення наукових підходів до тлумачення конкурентоспроможності:

- факторний, що передбачає спеціалізацію на тому виді економічної діяльності, для якого співвідношення факторів виробництва найсприятливіше і забезпечить максимальну ефективність (А. Сміт, Е. Хекшер);

- ресурсний, що ґрунтується на продуктивному використанні ресурсів (М. Портер);

- потенційних можливостей як здатність об'єкта займати та утримувати стійкі позиції на ринку, забезпечити реалізацію національних інтересів (Л. Антонюк, А. Гальчинський, В. Геєць);

- конкурентних переваг (Я. Базилюк, Я. Жаліло);

- управлінський, відповідно до якого конкурентоспроможність об'єкту залежить від здатності регіональної системи до управління своїми конкурентними перевагами (В. Безугла);

- комплексний, згідно з яким конкурентоспроможність є концентрованим вираженням економічних, науково-технічних, виробничих, організаційно-управлінських, маркетингових та інших можливостей, які реалізуються в товарах і послугах, що успішно протистоять аналогічним на внутрішньому та зовнішньому ринках (Б. Кваснюк).

У більшості випадків, коли мова йде про конкурентоспроможність підприємств, результирующим показником або критерієм конкурентоспроможності є максимізація прибутку, необхідною передумовою якої виступає зростання продуктивності виробництва. На регіональному рівні індикаторами конкурентоспроможності є підвищення рівня зайнятості та добробуту населення, рівень або якість життя. Об'єднуючий характер і такий, що сприймається нами як найбільш адекватний для нашого об'єкта дослідження, є таке:

- експерти Європейської Комісії щодо міжнародної конкурентоспроможності регіону обґрунтовують, що «незважаючи на наявність конкурентоспроможних та неконкурентоспроможних фірм у кожному регіоні, завжди існує загальне регіональне середовище, яке впливає на формування конкурентного статусу всіх локальних фірм» [194];

- М. Портер зробив висновок, що джерелом основних конкурентних переваг в глобальній економіці часто виступає місцезнаходження (локалізація) кластера [130];

- Р. Камані стверджує, регіони не лише виступають економічним ареалом діяльності місцевих компаній, а й відіграють ключову роль в процесі акумуляції та дифузії знань, сприяють інтеркорпоративній взаємодії та виникненню нових форм бізнесу і виступають активними самостійними суб'єктами конкурентних відносин [191].

Отже, конкурентоспроможність локальної території як і регіону не можна розглядати з позиції мікро- чи макрорівня, так само як розглядати їх (локальну територію, регіон) як просту сукупність компаній або спрощену модель національної економіки [191]. Тому рекреаційну систему регіону ми схильні розглядати саме як локальну територію, а отже переносити атрибути конкурентоспроможності регіону вбачаємо за неможливе через такі міркування:

- 1) в нашому випадку необхідно поєднувати галузевий і територіальний підхід в дослідженні;
- 2) суттєво звужується ресурсна база;

3) з одного боку, має місце міжгалузєва конкуренція всередині регіону, з другого – конкуренція з іншими, необов'язково ідентичними рекреаційними територіями;

4) не зважаючи на те, що в обох випадках розглядається мезорівень, цілі та пріоритети розвитку різні, як різними будуть критерії, конкурентні переваги, ключові фактори успіху, очікувані результати, інструменти забезпечення конкурентоспроможності;

5) інституційне середовище країни, регіону звичайно впливатиме на ефективність рекреаційної діяльності, проте суттєвого значення набувають ті чинники, які безпосередньо її стосуються, а саме – регіональна політика розвитку рекреації, в межах якої передбачаються заходи щодо забезпечення конкурентний переваг передусім рекреаційної території.

Таким чином конкурентоспроможність рекреаційної системи регіону – це її здатність продукувати та просувати актуальні рекреаційні послуги, які максимально відповідають суспільним рекреаційним потребам споживачів за якістю, видами та формами на основі продуктивного використання рекреаційного потенціалу території в межах допустимого антропогенного навантаження та прийняттого для рекреаційних закладів рівня прибутковості.

У цьому визначенні зроблена спроба відобразити економічну, соціальну, екологічну функцію рекреаційної системи регіону. Проте вважаємо за потрібне прокоментувати складові авторського визначення.

Зокрема, здатність продукувати рекреаційні послуги передбачає:

- розробку тих рекреаційних продуктів, на які є стійка суспільна потреба та нових послуг, формуючи відповідно попит на них;

- наявність природоресурсних, технічних, економічних та організаційних умов, інституційного забезпечення для створення, виробництва рекреаційних послуг, що відповідають вимогам конкретних груп споживачів;

впровадження інноваційних послуг, які забезпечать довготермінові конкурентні переваги на відповідних сегментах ринку рекреаційних послуг;

активну диверсифікацію рекреаційної діяльності в межах наявного рекреаційного потенціалу регіону;

забезпечення високої інвестиційної привабливості для активізації вкладень як в розвиток та розбудову рекреаційних закладів, так і розвиток та приведення у відповідність до міжнародних стандартів рекреаційної інфраструктури регіону.

Здатність просувати рекреаційні послуги включає:

формування позитивного іміджу рекреаційної системи регіону на основі промоцій рекреаційних атракцій, особливо привабливих характеристик рекреаційних послуг;

здатність РСР привертати та утримувати рекреаційні потоки;

забезпечення високої прибутковості та бюджетної ефективності рекреаційної діяльності;

використання прогресивних інформаційних технологій для просування рекреаційних послуг та РСР.

Продуктивне використання рекреаційного потенціалу території передбачає:

орієнтацію на використання конкурентного потенціалу РСР;

врахування синергетичного ефекту поліфункціональності РСР;

невиснажливе використання природних рекреаційних ресурсів;

охорону та відтворення рекреаційних ландшафтів;

експлуатацію природних рекреаційних ресурсів в межах допустимого антропогенного навантаження для недопущення деградації екосистем.

Зазначене дозволяє перейти до розгляду чинників, які обумовлюють конкурентоспроможність РСР.

Фахівці міжнародного Інституту розвитку менеджменту (IMD-Lausanne) до основних факторів конкурентоспроможності регіонів відносять базову, технологічну та наукову інфраструктуру, стан здоров'я людей і навколишнього середовища, рівень освіти [4]; А. Селезньов до них відносить економічні, соціальні, політичні та інші фактори положення регіону і його товаровиробників на внутрішньому і зовнішньому ринках, що відображається [143, с. 30]; І. Бегг – секторальні тенденції та вплив макросередовища, характеристики компаній та бізнес-середовища, здатність до навчання та інновацій [190]; Б. Гардінер, Р. Мартін і П. Тайлер – інституціональну та ринкову структури регіону [192]; Н. Страчкова – наявність і використання природних ресурсів території, забезпеченість санаторно-курортними підприємствами, об'єктами інженерної інфраструктури, географічні, економічні, демографічні, соціальні, історико-культурні, екологічні елементи економічного потенціалу, рівень криміногенності на динаміку рекреантів у регіоні [153]; Н. Калькова – елементи економічного, природно-ресурсного, інноваційного, інвестиційного, екологічного потенціалу, які можуть бути використані як конкурентні переваги регіону [62].

Викладене дає можливість конкретизувати сутність поняття чинники забезпечення конкурентоспроможності рекреаційної системи регіону як сукупність ресурсів, умов та суттєвих обставин, які прямо чи опосередковано

впливають її конкурентоспроможність, є основою формування конкурентного потенціалу, реалізація певних складових якого забезпечує стійкі конкурентні переваги.

Чинники конкурентоспроможності РСР пропонуємо класифікувати за такими ознаками:

- місцем виникнення – внутрішні (ендогенні) та зовнішні (екзогенні);
- сферою походження – науково-технічні, організаційно-економічні, соціальні, екологічні, політичні;
- характером – загальні, специфічні, індивідуальні;
- тривалістю дії – постійні, тимчасові;
- ступенем взаємообумовленості – незалежні, похідні;
- ступенем корисності – стимулюючі, дестимулюючі;
- роллю у забезпеченні конкурентоспроможності – основні, другорядні.

Найбільш важливою є група внутрішніх чинників забезпечення конкурентоспроможності рекреаційної системи регіону, до яких відносяться характеристики та показники таких складових РСР як рекреанти, рекреаційні ресурси та умови, рекреаційна та загальна інфраструктура, система управління.

Рекреанти визначають обсяги та структуру рекреаційних потреб, які відображаються у вибірковості, географії попиту на рекреаційні послуги. Попит значною мірою визначається ціною, а отже платіжною здатністю рекреантів, що в свою чергу впливає на формування рекреаційних потоків.

Рекреаційні ресурси і умови, які включають природні та антропогенні, мають певні атракції, обсяги, площу поширення, період експлуатації, видову структуру, вартість, що визначають їх місткість, комфортність, привабливість для рекреантів та перспективність для господарського освоєння. Суттєве значення мають територіальна локалізація рекреаційних ресурсів, доступність, рівень освоєння, перспективність подальшої експлуатації.

Елементи рекреаційної та загальної інфраструктури забезпечують життєдіяльність рекреантів, надаючи послуги розміщення, харчування, транспортування, побутового обслуговування. Основна роль при цьому належить послугам лікування, оздоровлення, екскурсійного та культурного обслуговування. Основними характеристиками наявної інфраструктури є місткість, різноманітність, надійність, комфортність, завантаженість, екологічність, рівень експлуатаційної (технологічної) та інженерно-будівельної підготовки.

В сучасних умовах сфера послуг суттєво залежить від кадрового забезпечення, оскільки до персоналу рекреаційних закладів, підприємств і закладів інфраструктури, який виконує функції рекреаційного та побутового

обслуговування рекреантів і виробничо-технологічного забезпечення рекреаційних підприємств, висуваються якісно нові вимоги, оскільки у сфері обслуговування саме високі професійні та моральні якості персоналу часто визначають ефективність роботи.

Управлінська система РСР, основні функції якої регуляційні, інформативні, організаційні, координаційні, контролюючі та стимулюючі, формується з трьох підсистем: мікрорівня як система менеджменту рекреаційних підприємств, закладів; мезорівня – галузевого та регіонального управління. з управлінською підсистемою визначається функціями останніх для забезпечення екологічності, надійності, комфортності діяльності рекреаційних закладів та об'єктів інфраструктури.

На мезорівні визначається стратегія розвитку РСР, ефективне нормативне регулювання раціонального використання й охорони місцевих природних рекреаційних територій і культурно-історичних об'єктів; контроль за їх виконанням, контроль якості рекреаційних послуг, якості довкілля. Окремим блоком є інформаційно-аналітичне забезпечення розвитку рекреаційної сфери та просування рекреаційних атракцій регіону, формування привабливого інвестиційного та підприємницького клімату, що впливає на перерозподіл інвестиційних потоків.

В межах зовнішніх чинників доцільно виділити такі підгрупи чинників: галузеві, регіональні (які розмежовуємо на внутрішні та зовнішні по відношенню до РСР), макроекономічні, світові.

Галузеві чинники визначаються специфікою економічної структури регіону загалом, і включають механізми внутрішньогалузевого регулювання, методи та рівень внутрішньогалузевої та міжгалузевої конкуренції, стан попиту, інвестиційну привабливість субгалузей рекреації тощо.

Регіональні чинники відображають умови функціонування регіональної соціально-економічної системи; темпи структурних зрушень в економіці регіону, рівень розвитку виробничої, соціальної, ринкової інфраструктури, інвестиційний клімат та підприємницьку активність, регіональну політику фінансування розвитку певних сфер діяльності, доступність до кредитних ресурсів.

Макроекономічні чинники відображають умови, сформовані в національній економіці такими обставинами як загальногосподарська кон'юнктура, стан та динаміка платоспроможного попиту, механізми державного регулювання економіки тощо. Суттєвого значення набуває інституційне забезпечення регуляторних процесів, а саме нормативно-законодавче, організаційне, методичне тощо.

Чинники світової економіки відображають рівень глобалізаційних та інтеграційних процесів, які визначають кон'юнктуру світових ринків, міжнародний розподіл праці, динаміку валютних курсів, активність міжнародної співпраці, зовнішньої торгівлі тощо. Водночас – це вимоги урахування світових стандартів до розвитку інфраструктури, якості рекреаційних та супутніх послуг, рівня цін на них, тому що у сфері рекреації суттєво зростає роль міжнародної конкуренції.

За сферою походження чинники поділяються на науково-технічні, організаційно-економічні, соціальні, екологічні, політичні. В контексті науково-технічних чинників вагоме місце посідають інновації різного характеру: нові технології надання послуг, організації сервісу, інноваційний підхід до підбору та підготовки персоналу, методів управління тощо. Організаційно-економічні чинники відображають можливості та рівень кооперації праці, спеціалізації, розвиток інтеграційних процесів, загальну та галузеву кон'юнктуру, методи та механізми регулювання господарської діяльності на рівні держави, регіонів та галузей. Водночас це чинники, що характеризують систему управління рекреаційних підприємств, ефективність маркетингової та фінансово-економічної діяльності, організації праці, стратегічного, поточного, оперативного планування тощо. Соціальні чинники здійснюють вплив на рівень, динаміку та специфіку попиту на ринку рекреаційних послуг, тим самим визначаючи їх конкурентоспроможність і рівні ефективності діяльності підприємств. Екологічні чинники дуже суттєво впливають на розвиток рекреаційної сфери, власне визначають саму можливість функціонування РСР. До цієї групи чинників слід віднести вимоги екологічного законодавства, витрати, що виникають у зв'язку з утилізацією відходів виробництва, витрати на утримання та експлуатацію природоохоронних споруд тощо. Серед політичних чинників можна виділити, у першу чергу, загальнополітичний клімат та політичну стабільність, стан розвитку міжнародних відносин, які прямо або опосередковано впливають на інвестиційну активність, формування зовнішніх рекреаційних потоків, визначають імідж країни.

За характером впливу чинники поділяються на загальні, специфічні та індивідуальні. Загальні чинники здійснюють вплив на конкурентоспроможність усіх підприємств, сфер діяльності, регіонів без винятку; специфічні – лише на конкурентоспроможність рекреаційних систем регіонів; індивідуальні – тільки на рекреаційну систему певного регіону.

За тривалістю дії чинники поділяються на постійні та тимчасові. До постійних чинників конкурентоспроможності РСР відносяться географічні,

природно-кліматичні, природно-ресурсні. Тимчасові чинники змінюють конкурентоспроможність внаслідок тих чи інших подій (зміна попиту під впливом моди, сезонності рекреаційної діяльності, культурних, релігійних, спортивних подій).

За ступенем взаємообумовленості чинники бувають незалежні та похідні. Похідні чинники – це результат дії первинних чинників.

Залежно від ступеня корисності чинники, що впливають на конкурентоспроможність РСР, поділяються на стимулюючі, які сприяють підсиленню конкурентних позицій і дестимулюючі, які здійснюють негативний вплив на конкурентні позиції РСР. Узагальнивши можна сформулювати орієнтовний перелік внутрішніх і зовнішніх чинників стимулюючого та дестимулюючого характеру.

Стимулюючі внутрішні чинники забезпечення конкурентоспроможності РСР:

- нижчі, ніж у конкурентів, ціни на послуг та їх висока якість;
- прогресивний асортимент послуг, їх якість, ціна, умови та місце отримання;
- модернізації і диверсифікації послуг, розширення обсягу та асортименту послуг;
- налагодженості механізму просування рекреаційних послуг;
- якісні зрушеннями в системі організації, управління і структури обслуговування;
- модернізація рекреаційної сфери, об'єктів інфраструктури, інформаційного забезпечення, комерціалізація послуг;
- впровадження інноваційних технологій у процес надання послуг, розробку нових видів послуг;
- інноваційний підхід до підбору та підготовки персоналу;
- ефективна сегментація регіонального ринку рекреаційних послуг;
- розробку виваженої цінової стратегії;
- агресивний маркетинг – формування попиту на певний вид рекреаційних послуг, їх просування та стимулювання збуту.

Дестимулюючі внутрішні чинники забезпечення конкурентоспроможності РСР:

- низький рівень менеджменту, кваліфікованих керівників найвищого рівня;
- відсутності маркетингових підходів до організації управління процесом надання рекреаційних послуг;

- низький рівень маркетингових досліджень для вивчення кон'юнктури ринку, попиту на певні рекреаційні послуги, оцінки їх якості та споживчої вартості;

- низька частка власності суб'єктів підприємництва, що стримує приватну ініціативу щодо розвитку асортименту послуг та підвищення їх якості;

- низька підприємницька активність;

- недостатній рівень організаційного та ресурсного забезпечення надання рекреаційних послуг.

Стимулюючі зовнішні чинники забезпечення конкурентоспроможності РСР:

- необхідністю відновлення здоров'я населення через погіршення екологічної ситуації, високу інтенсивність трудової діяльності та життя загалом;

- активізація бізнесу інфраструктури ринку;

- формування нових соціальних стандартів;

- створення законодавчого забезпечення, сприятливого для прискорення інноваційно-інвестиційного розвитку рекреаційної сфери;

- впровадження світового досвіду у сфері рекреаційних послуг;

- інвестування розвитку рекреаційної сфери;

- визнання туристичної та рекреаційної сфер діяльності як пріоритетних у багатьох регіонах України.

Дестимулюючі зовнішні чинники забезпечення конкурентоспроможності РСР:

- відсутність ресурсів для здійснення модернізації об'єктів рекреаційної інфраструктури та впровадження інноваційних технологій обслуговування клієнтів;

- недосконалість та нестабільність нормативно-правової бази функціонування суб'єктів рекреаційної сфери;

- недосконалість законодавчої бази соціальної сфери;

- відсутність належної інформації про ринки послуг;

- адміністративний підхід до управління;

- наявність різних неформальних тіньових ринків;

- невідпрацьованість механізмів застосування прав приватної власності на рекреаційні ресурси.

Таким чином, у підрозділі розглянуто низку підходів до трактування конкурентоспроможності об'єктів різного ієрархічного рівня, обґрунтовано доцільність вивчення як об'єкта управління конкурентоспроможністю

рекреаційної системи регіону, зроблена спроба визначення її сутності. Також здійснено класифікацію та розглянуто чинники забезпечення конкурентоспроможності рекреаційної системи регіону.

1.2. Конкурентний потенціал рекреаційної системи регіону

Одним з основних завдань забезпечення конкурентоспроможності є виявлення, систематизація та аналіз тих зовнішніх і внутрішніх чинників та ресурсів, які дозволяють сформуванню конкурентних переваг на довгострокову перспективу. На протиположність зовнішнім чинникам, на які рекреаційні заклади та підприємства впливати не можуть, внутрішні елементи, які визначають потенціал рекреаційної системи регіону, є об'єктом регіонального управління і основою для визначення конкурентного потенціалу певного об'єкта. Саме елементи конкурентного потенціалу доцільно розглядати як об'єкт управління конкурентоспроможністю рекреаційної системи регіону, оскільки в практичній діяльності це дозволяє суттєво знизити управлінські зусилля, акцентуючи увагу на основних позиціях, які забезпечать успіх і не розпорошувати інвестиційні та матеріальні ресурси, а отже, дає можливість зберігати або збільшувати конкурентоспроможність РСР у довгостроковому періоді.

У науковий обіг першим ввійшов термін «конкурентний потенціал підприємства», вивченню якого присвятили праці К. Воблій, В. Вейц, С. Струмилін, І. Отенко, І. Злидень, Я. Барибіна, Л. Шимановська-Діанич, В. Сімонова та інші. Проте досі не існує однозначного трактування його поняття, його змістовного наповнення відповідно до різних об'єктів дослідження, визначення структурних складових. Подальшого розвитку потребують теоретичні та методичні підходи до його ідентифікації та оцінки.

Значною мірою конкурентоспроможність визначається здатністю підприємства виживати в умовах постійної конкуренції завдяки більш продуктивному використанню ресурсів, тому значна частина визначень конкурентного потенціалу спирається саме на ресурсний підхід, зокрема:

– це комплексно утворена характеристика, яка складається із постійно взаємодіючих факторів і потреб досягнення конкурентних переваг, яка досягається через функції управління та виступає у цьому випадку факторним ресурсом, який об'єднує і спрямовує дії всіх чинників, що забезпечують формування конкурентоспроможності підприємства (В. Сімонова) [145];

– це комплексна порівняльна характеристика потенціалу, яка відображає ступінь переваги сукупності індикаторів якості використання ресурсів та організації взаємозв'язків між ними, що визначають ефективність потенціалу на певному ринку в певний проміжок часу, щодо сукупності індикаторів підприємств-аналогів (Н. Краснокутська) [86];

– сукупність параметрів, що визначають можливість (потенціал) і здатність організації ефективно функціонувати на ринку (утримувати або збільшувати свою ринкову частку, мати достатньо високий рівень рентабельності) в перспективі (М. Портер) [130];

– властивість об'єкта, що характеризується ступенем реального чи потенційного задоволення їх конкурентної потреби порівняно з аналогічними об'єктами, що діють на тому ж ринку (Р. Фатхудінов) [163];

– сукупність наявних конкурентних переваг і маркетингових можливостей фірми, що мають здатність при сприятливому маркетинговому кліматі трансформуватися в конкурентні переваги підприємства, забезпечуючи йому стійку конкурентну позицію на ринку (Л. Балабанова, А. Балабаниць) [11, с. 8];

– комплекс можливостей і ресурсів підприємства, що забезпечує отримання конкурентних переваг на ринку і досягнення поставлених стратегічних конкурентних цілей (Л.В. Балабанова) [10, с. 26];

– сукупність зовнішніх і внутрішніх по відношенню до конкурентного середовища можливостей підприємства, реалізація яких створює конкурентні переваги і забезпечує стійку конкурентну позицію на ринку (І. Балабанова) [9];

– сукупність можливостей підприємства використовувати функціональні та емоційні властивості торгової марки з метою посилення переваг в конкурентній боротьбі (Т. Загорна) [55, с. 5].

І. Балабанова визначає три детермінанти, вважаючи, що конкурентний потенціал:

1) відображає минуле, тобто сукупність властивостей, накопичених системою в процесі її становлення і таких, що зумовлюють можливість її функціонування та розвитку і набуває значення поняття «ресурс»;

2) характеризує рівень практичного використання наявних можливостей, що забезпечує розмежування реалізованих і нереалізованих можливостей, тобто частково співпадає з поняттям «резерв»;

3) орієнтується на розвиток, на майбутнє [9].

Проте, в моделі управління конкурентним потенціалом І. Балабанова в блоці «Формування конкурентного потенціалу» позиціонує останній як результат існуючих конкурентних переваг. На нашу думку, навпаки –

конкурентний потенціал забезпечує формування конкурентних переваг. Водночас, вчена стверджує, що саме конкурентний потенціал дає можливість зберігати або збільшувати конкурентоспроможність об'єкта у довгостроковому періоді і визначається сукупністю параметрів, що визначають можливість і здатність об'єкта ефективно функціонувати на ринку, забезпечувати стабільні вигоди, бажаний рівень ефективності, міцну конкурентну позицію [9].

А. Гриньов зауважив, що для постановки і рішення задач оптимізації управлінських рішень, направлених на ефективне використання та розвиток конкурентного потенціалу потрібно враховувати такі принципи: орієнтація на основні цілі розвитку; чітке формулювання критерію оптимальності в однозначному варіанті; оптимальне функціонування кожного з локальних потенціалів, які входять до складу конкурентного потенціалу; врахування динамічності системних показників та обмеженості ресурсів; саморегулювання та саморозвиток відповідно до динаміки внутрішнього середовища; можливість довгострокової реалізації алгоритму оцінювання конкурентного потенціалу на підприємстві; можливість і доцільність оцінювання конкурентного потенціалу за допомогою економіко-математичних методів [36]. Проте необхідно враховувати зміни та ситуацію в зовнішньому середовищі; мати достатнє інформаційне забезпечення; використовувати процесний підхід, який дозволяє визначити джерела отримання інформації, зворотній зв'язок для ефективного правління конкурентним потенціалом; системний підхід до управління, який полягає у виявленні взаємопов'язаних процесів всередині конкурентного потенціалу, управлінні останнім як системи, що підвищує ефективність досягнення поставлених цілей; здійснювати безперервний моніторинг конкурентного потенціалу, який спрямований на підвищення ефективності останнього за рахунок виявлення та попередження відхилень та помилок [36].

Тому одним з основних завдань забезпечення конкурентоспроможності є виявлення, систематизація та аналіз складових конкурентного потенціалу, розробка методики визначення кількісних характеристик впливу цих елементів один на одного та формування на цій основі методологічної бази управління конкурентним потенціалом РСР.

Значна частина вчених в структуру конкурентного потенціалу включає управлінський, виробничий, фінансовий, трудовий, інформаційний, маркетинговий, ринковий, інноваційний, креативний, ресурсний потенціали.

Так, І. Балабанова вважає, що структурно конкурентний потенціал є сукупністю всіх його складових: потенціалу конкурентного оточення, потенціалу інформаційних технологій, соціально-економічних потенціалу,

інноваційних можливостей, потенціалу конкурентної стратегічної спрямованості, потенціалу конкурентного інструментарію, потенціалу конкурентного рейтингу [9]. На конкурентний потенціал впливає маркетинговий, інноваційний, ресурсний та креативний потенціали, які формують внутрішні конкурентні можливості підприємства.

Зауважимо, що конкурентний потенціал рекреаційної системи регіону поняття нове, тому праць, які б досліджували проблеми його формування, практично нема. Опрацьовані наукові підходи дають можливість сформулювати уявлення про сутність та складові конкурентного потенціалу, в основному, на мікрорівні, проте варто пам'ятати про специфіку нашого об'єкта дослідження. Спільним залишається те, що конкурентний потенціал покликаний забезпечити формування та реалізацію конкурентних переваг розвитку рекреаційної системи регіону. Тому, для визначення його сутності доцільно використати існуючий науковий доробок у царині формування рекреаційного потенціалу територій, якому присвячені праці О. Бейдика, Ю. Веденіна, С. Генсірука, Л. Гринів, М. Гудзь, П. Гудзя, М. Долішнього, О. Живицького, П. Жука, І. Зоріна, В. Євдокименка, Н. Коленди, В. Кифяка, Є. Котлярова, В. Кравціва, М. Мироненка, М. Нижника, М. Нудельмана, В. Преображенського, В. Руденка, І. Твердохлебова, Л. Черчик, О. Шаблія і інших.

В. Руденко та М. Ігнатенко узагальнили підходи до визначення сутності поняття потенціалу: у 42 % випадків використання цього терміну означає сукупність природних умов і ресурсів, можливостей, запасів, засобів та цінностей; у 16 % – потужність; 8 % – можливість продуктивних сил досягти певного ефекту; 5 % – потенціал природних ресурсів, розвитку господарства; 11 % – продуктивність, ефект природних багатств [57].

В. Руденко визначає природно-ресурсний потенціал території як сукупну продуктивність природних ресурсів, засобів виробництва та предметів споживання, виражену в їх суспільній споживчій вартості [138, с. 153].

О. Шаблій рекреаційний потенціал розглядає як систему природних і суспільних об'єктів, їх властивостей і відношень, які можуть використовуватись або використовуються для цілей оздоровлення чи відновлення, поповнення, розширення чи нагромадження духовних і фізичних сил людини у вільний від основного виду діяльності час [182, с. 105].

Суттєвими вважаємо напрацювання Н. Коленди щодо формування стратегічного потенціалу рекреаційної системи, який вона визначає як сукупність умов і чинників, що визначають можливості розвитку

рекреаційної системи регіону, формування та реалізацію її конкурентних переваг та підвищення конкурентоспроможності [175, с. 27].

Вивчаючи потенціал приморської курортно-рекреаційної території, М. Гудзь дала визначення потенціалу як здатності «природних і створених людиною економічних об'єктів переходити з існуючого (статичного) в можливий і необхідний (кінетичний) стан засобами саморозвитку ... та розвитку через вплив управління на економічні об'єкти». До того ж сам по собі потенціал без визначення мети його використання існувати не може, він визначається з позиції очікуваного результату [37, с. 24]. Потенціал території вчена визначає як здатність її суб'єктів досягати цілей розвитку з максимальним ефектом [37, с. 36].

Деякі науковці розглядають інтегральний потенціал території як сукупність усіх її ресурсів і саму територію – як поле взаємодії суспільно-природних компонентів, включаючи її транспортно-географічне положення. Як і вони, приймаємо за основу базовий (сукупний, інтегральний) потенціал РСР, який формується під впливом певних чинників: зовнішніх (ринкові, правові, адміністративні, політичні, міжнародні), внутрішніх (споживачі рекреаційних послуг, конкуренти, ціни на послуги та ціни на ресурси). Тобто не всі елементи сукупного потенціалу забезпечують ефективний розвиток рекреаційної системи регіону, а лише ті, які найбільшою мірою визначають її конкурентні переваги та рівень конкурентоспроможності [37, с. 23]. В кожен період складається певна ситуація, згідно якої конкурентний потенціал рекреаційної системи регіону трансформується, що в кінцевому результаті забезпечує або зростання рівня конкурентоспроможності системи, або зниження, тобто втрату конкурентних переваг.

Тому конкурентний потенціал повинен спиратись на цільові орієнтири розвитку РСР в певному середовищі з урахуванням сильних та слабких сторін РСР, можливостей і загроз зовнішнього оточення. Виходячи із сказаного, конкурентний потенціал є складовою сукупного потенціалу, яка максимально враховує ці умови, забезпечує формування та утримання конкурентних переваг, які визначають рівень конкурентоспроможності рекреаційної системи регіону.

Конкурентний потенціал характеризується сукупною здатністю рекреаційної системи на основі її матеріально-технічних, товарних, інтелектуальних, трудових та інших ресурсів, продукувати рекреаційні послуги того рівня і в тих обсягах, які відповідають потребам споживачів, поглинаються ринком при визначених обмеженнях як внутрішнього, так і зовнішнього характеру.

Метою формування конкурентного потенціалу рекреаційної системи

регіону є забезпечення стійких конкурентних переваг та високого рівня конкурентоспроможності рекреаційної системи регіону.

Основні завдання формування конкурентного потенціалу:

- ідентифікація чинників зовнішнього та внутрішнього середовища з метою виявлення сильних сторін РСР та можливостей зовнішнього оточення;
- виявлення реальних та перспективних цілей розвитку РСР та ефективного використання потенціалу;
- розвиток тих ресурсів, які забезпечують реалізацію довгострокових цілей розвитку рекреаційної системи регіону;
- збільшення рекреаційних потоків та підвищення рівня задоволення населення від споживання рекреаційних послуг;
- підвищення прибутковості рекреаційної сфери регіону;
- формування ефективної системи регулювання рекреаційною сферою.

Основними ознаками конкурентного потенціалу РСР є:

- упорядкована відповідно до стратегічних напрямів розвитку;
- комплексність використання наявних можливостей;
- ієрархічність (складається із потенціалів вищого та нижчого порядку);
- здатність формувати і задовольняти рекреаційні та супутні потреби в процесі раціонального використання ресурсів і збалансованої взаємодії з навколишнім природним середовищем;
- формування та ефективна реалізація конкурентних переваг;
- оптимальне поєднання різних сегментів ринку рекреаційних послуг;
- гнучкість як здатність до позитивних зрушень в усіх сферах функціонування на основі наявних ресурсів та можливостей під впливом внутрішнього і зовнішнього середовища;
- відповідність довгостроковим цілям і завданням розвитку рекреаційної системи регіону.

На структуру конкурентного потенціалу рекреаційної системи регіону впливають:

- цілі розвитку рекреаційної системи регіону;
- рівень конкурентоспроможності рекреаційної системи;
- якісний та кількісний склад компонентів сукупного потенціалу РСР;
- можливості управління та регулювання процесів формування та реалізації конкурентного потенціалу;
- гнучкість його складових;
- можливості та загрози зовнішнього оточення та його мінливість.

Виходячи з цього, вважаємо доцільним виділити такі блоки складових конкурентного потенціалу рекреаційної системи регіону: зовнішні та внутрішні; об'єктивні та суб'єктивні.

Зовнішні складові формуються з чинників зовнішнього оточення рекреаційної системи регіону, внутрішні – внутрішнього середовища рекреаційної системи регіону; об'єктивні, які існують незалежно від зусиль людей та управлінських впливів (зазвичай це статичні або умовно-статичні фактори) та суб'єктивні – динамічні умови та ресурси, які виникають та змінюються під впливом інтелектуальної, управлінської діяльності людей, їх компетенцій. Зазначимо, що складові цих блоків формують конкурентний потенціал лише для певного стану зовнішнього та внутрішнього середовища рекреаційної системи регіону на певний період. Зміни обставин у якомусь з них вимагатимуть використання інструментів та методів ситуативного управління для корегування структури конкурентного потенціалу (вона стане іншою).

Як зазначалось, складовими рекреаційної системи регіону є рекреанти, рекреаційні умови та ресурси, рекреаційна інфраструктура, система регіонального управління та регулювання. Взавши за основу цей перелік, визначимо можливі елементи конкурентного потенціалу рекреаційної системи регіону.

Складові «рекреаційні умови та ресурси, рекреаційна інфраструктура» визначають ресурсний потенціал. В межах цього поняття виділяємо природно-рекреаційний, інфраструктурний, фінансовий, кадровий, екологічний потенціали. До природних рекреаційних ресурсів належать: мінеральні води та грязі; водні, лісові ресурси; об'єкти природно-заповідного фонду. Умовами розвитку рекреаційної сфери є сприятливі кліматичні та природно-географічні умови. Кліматичні умови забезпечують комфортність території, включаючи відпочинок, оздоровлення, лікування. Природно-географічні умови враховують площу регіону, ландшафтні особливості, місце розташування, міжрегіональні та міждержавні зв'язки.

Інфраструктурний потенціал – це можливість об'єктів рекреаційної та загальної інфраструктури забезпечувати умови рекреаційної діяльності (харчування, транспорт, зв'язок, місце проживання) та надання послуг (лікування, оздоровлення, екскурсії). Ці елементи характеризуються місткістю, надійністю, комфортністю, завантаженістю, рівнем експлуатаційної та інженерно-будівельної підготовки [175, с. 33].

Фінансовий потенціал – це можливості, з одного боку, рекреаційних підприємств, регіону приваблювати і поглинати інвестиційні ресурси, з другого – обсяги власних, залучених та позикових ресурсів (кошти підприємств рекреаційної сфери, бюджетні кошти, кошти іноземних та вітчизняних інвесторів), які використовуються для поточних та перспективних витрат на розвиток рекреаційної сфери.

Кадровий потенціал – це сукупність працівників рекреаційної та супутніх сфер діяльності, навички та здібності яких забезпечують можливості щодо формування, організації, створення належних умов для функціонування та розвитку рекреаційної системи регіону.

Екологічний потенціал характеризує можливості навколишнього природного середовища забезпечувати ефективне функціонування рекреаційної системи регіону та асимілювати шкідливі речовини, результати життєдіяльності рекреантів.

В окремих випадках розглядається виробничий потенціал як рекреаційних підприємств, так і регіону загалом, що включає потужності перших, їх пропускну здатність, фінансові можливості супутніх підприємств інфраструктури регіону.

Як зазначалось, сучасні ринки послуг – динамічні та мінливі, тому суб'єкти господарювання повинні пристосовуватись до нових умов та вимог ринку. Отже конкурентні переваги залежить не просто від матеріальних ресурсів, а управлінських рішень щодо забезпечення їх ефективного використання, ключових компетенцій керівників та працівників підприємств та регіону. Тобто управлінський потенціал створює передумови для формування та ефективного використання виробничого потенціалу та інших потенціалів.

Управлінський потенціал можна розглядати як внутрішній ресурс РСР, що характеризується сукупним складом, кваліфікаційним рівнем працівників апарату управління, рівнем методичного, організаційного, технічного забезпечення управлінської діяльності. Тому конкурентоспроможність РСР значною мірою від реалізації цього потенціалу. Його складовою можна вважати інформаційний потенціал, який теж формується на мікро- та мезорівні і визначається як здатність підприємств, органів місцевого самоврядування формувати та використовувати інформацію, по-перше, для прийняття управлінських рішень та своєчасного реагування на зміни конкурентного середовища з використанням сучасних інформаційно-управлінських систем та сучасних інформаційних технологій; по-друге, для формування позитивного іміджу регіону, його рекреаційної системи, окремих підприємств та закладів; здатність у привабливій формі доносити інформацію про послуги до споживача.

Складова «рекреанти» визначає ринковий потенціал як сукупність внутрішніх можливостей задовольняти потреби споживачів та зовнішніх як передумови формування цих потреб та можливості, виробивши певний рекреаційний продукт, просувати його на вже існуючому ринку. Ринковий потенціал доцільно розглядати як динамічну характеристику РСР, яка

відображає її стан. Водночас, при виході рекреаційних підприємства на цільові ринки необхідно: забезпечити виробництво відповідних послуг; ідентифікувати множину ринків та їх потреби; визначити найбільш привабливі ринкові сегменти; створити ефективну систему просування та збуту рекреаційних послуг на визначеному сегменті ринку.

Для ринкового потенціалу характерний високий рівень суб'єктивного впливу, оскільки його формування значною мірою визначається маркетинговим, креативним та інноваційним потенціалом рекреаційних підприємств та регіону загалом.

Маркетинговий потенціал розглядаємо, з одного боку, як сукупний потенціал маркетингових ресурсів і маркетингових зусиль підприємств, органів регіонального самоврядування тощо для досягнення цілей розвитку РСР.

Креативний потенціал можна визначити як здатність органів управління рекреаційних підприємств чи регіону до прийняття та реалізації креативних управлінських рішень, що сприяють досягненню поставлених цілей і формування унікальних конкурентних переваг за рахунок використання власних і залучених ресурсів.

При цьому ці потенціали знаходяться у взаємозв'язку один з одним. Так креативний потенціал впливає на інноваційний для генерування ідей щодо створення нових видів послуг і технологій, на маркетинговий потенціал – як джерело нових творчих рішень у сфері комунікативної політики, способів просування товарів і послуг. Ресурсний потенціал формує матеріальну базу для розвитку маркетингового та інноваційного потенціалів і нематеріальну базу в якості людських ресурсів на креативний потенціал. Всі названі потенціали розглядаємо як складові управлінського.

Формування конкурентного потенціалу рекреаційної системи регіону – це багатоетапний процес ідентифікації складових сукупного потенціалу для створення конкурентних переваг.

Таким чином, процесі дослідження були визначені основні наукові підходи до тлумачення таких понять як потенціал, рекреаційний потенціал, конкурентний потенціал, що дозволило обґрунтувати авторське визначення конкурентного потенціалу рекреаційної системи регіону як складової сукупного потенціалу, що максимально враховує цільові орієнтири розвитку рекреаційної системи регіону в певному середовищі, її сильні та слабкі сторони, можливості та загрози зовнішнього оточення, забезпечує формування та утримання конкурентних переваг, які визначають рівень її конкурентоспроможності. Визначено ознаки, мету, основні завдання формування конкурентного потенціалу рекреаційної системи.

Зазначене забезпечує визначення структури конкурентного потенціалу, яка включає ресурсний (природно-рекреаційний, інфраструктурний, інвестиційний, інформаційний, кадровий, виробничий, екологічний), ринковий та управлінський потенціали.

Виходячи з вище сказаного, формування конкурентного потенціалу РСР передбачає: виявлення та аналіз складових сукупного потенціалу РСР; оцінку сукупного потенціалу РСР; розробку методики аналізу та оцінювання складових потенціалів в структурі конкурентного; визначення та формування структури конкурентного потенціалу РСР; інтегральну оцінку конкурентного потенціалу; виявлення конкурентних переваг РСР; розробку стратегічних наборів реалізації конкурентного потенціалу та конкурентних переваг РСР.

1.3. Конкурентні переваги рекреаційної системи регіону

Специфіка рекреаційної діяльності полягає в тому, що надання рекреаційних послуг безпосередньо здійснюється в межах території з певними рекреаційними ресурсами та умовами, які формують її атракції, обумовлюють територіальну локалізацію попиту та рекреаційного підприємництва. Проте, в умовах глобалізації, зростає рівень міжнародної конкуренції у туристично-рекреаційній сфері, що вимагає пошуку шляхів підвищення ефективності функціонування рекреаційних підприємств, продуктивності використання рекреаційних ресурсів, формування позитивного іміджу рекреаційних територій. Саме тому виникає необхідність визначення їх конкурентних переваг.

Як було зазначено вище, часто конкурентоспроможність об'єкта трактується як результат реалізації конкурентних переваг. Це основоположна теза теорії конкурентних переваг, розробленої М. Портером [130]. Зокрема, для конкурентоспроможної економіки потрібне конкурентоспроможне суспільство, наділене беззаперечними перевагами в різноманітних сферах людської життєдіяльності; конкурентоспроможність галузі досягається за рахунок конкурентних переваг її компаній і системи їх взаємодії; конкурентоспроможність регіону є здатністю регіональної системи до управління своїми конкурентними перевагами [13] або здатність регіону використовувати традиційні та формувати нові, адекватні сучасному рівню розвитку джерела конкурентних переваг [61, с. 115]; конкурентоспроможність регіону визначають як властивість активізувати його потенційні можливості нарощувати та ефективно використовувати конкурентні переваги для забезпечення сталого розвитку, впровадження

нових досягнень науково-технічного прогресу у виробництво, довілля та соціальну сферу [20]; конкурентоспроможність підприємства – це комплексно утворена характеристика, яка складається із постійно взаємодіючих факторів і потреб досягнення конкурентних переваг (їх задоволення, реалізації тощо), яка досягається через функції управління та виступає у цьому випадку факторним ресурсом, який об'єднує і спрямовує дії всіх чинників, що забезпечують формування конкурентоспроможності підприємства [125].

Проте, незважаючи на вагомі напрацювання, залишаються неоднозначними трактування та дискусійними певні аспекти щодо класифікації конкурентних переваг, їх ідентифікації, що потребує подальших досліджень.

На рівні підприємства поширеним є визначення конкурентних переваг як характеристик, споживчих властивостей товару, які створюють для фірми певну перевагу над її безпосередніми конкурентами. Така перевага досягається або за рахунок реалізації дешевшої або якіснішої, ніж у конкурента продукції [49]. В. Маркова і С. Кузнецова називають конкурентною перевагою положення фірми на ринку, яке дозволяє їй переборювати сили конкуренції та приваблювати покупців [93]. В. Павлова під стійкими конкурентними перевагами розуміє здатність до більш швидкого, порівняно з конкурентами, стратегічного пристосування та стратегічної еластичності до змін конкурентного середовища [125].

Узагальнюючим є підхід до визначення конкурентних переваг як концентрованого прояву переваги над конкурентами в різних сферах (видах) діяльності підприємства, які полягають у випередженні конкурентів за рахунок реалізації ринкових факторів успіху або ключових компетенцій [162, с. 130].

Для виявлення сутності конкурентних переваг рекреаційної системи регіону визначимо їх місце в ієрархічній структурі, для чого детальніше розглянемо і зв'язок, і підходи до трактування згідно уточненої нами піраміди конкурентних переваг і конкурентоспроможності (рис. 1.1).

М. Портер визначає конкурентні переваги як концентрований прояв переваги над конкурентами в економічній, технічній, організаційній сферах діяльності підприємства, яку можна вимірити економічними показниками [130]. При цьому він наголошує, що конкурентну перевагу не можна ототожнювати з потенційними можливостями, оскільки конкурентні переваги, на відміну від можливостей, це факт, що фіксується в результаті реальних і очевидних переваг покупців.

Рис. 1.1. Піраміда конкурентних переваг і конкурентоспроможності Розвинуто автором на основі [1, с. 61].

Тому в практиці конкурентні переваги є і метою, і результатом господарської діяльності: можна мати переваги, але не отримувати високих (бажаних, кращих, ніж у конкурента) результатів. Такі переваги не є конкурентними, вони лише створюють потенційні умови для розвитку конкурентних переваг і, на нашу думку, становлять конкурентний потенціал об'єкта, який не вдалось реалізувати, а отже, не вдалось сформувати конкурентних переваг [1]. Класичними залишаються розроблені М. Портером теоретико-методичні основи галузевої конкуренції, конкурентних сил національної економіки, де визначені детермінанти конкурентної переваги країни – «національний ромб» [131].

Конкурентним перевагам характерна відносність, прив'язаності до конкретних умов і причин, порівняльний, а не абсолютний характер, оскільки мало досягти внутрішніх переваг над конкурентом, потрібно, щоб вони були узгоджені з зовнішніми, неконтрольованими факторами, які можуть як підсилювати, так і послаблювати конкурентну перевагу [162, с. 130-131].

В теорії конкурент-менеджменту (методологія IMD-Lausanne) основними характеристиками конкурентоспроможності країн і регіонів є продуктивність економіки, ефективність управління, ефективність бізнесу та забезпеченість інфраструктурою. Вони забезпечуються завдяки такому

процесу: формування факторів конкурентоспроможності – інфраструктура; трансформаційного процесу – формування конкурентних переваг, що визначають ефективність бізнесу; реалізації конкурентних переваг, які забезпечують продуктивність економіки; управління конкурентоспроможністю, що визначає ефективність управління [5, с. 6].

Р. Фатхутдінов розробив теорію конкурентної переваги на основі цінності, яку він трактує як щось особливе, чим володіє, прагне зберегти або мати в майбутньому система, зокрема це здоров'я, талант, професіоналізм, організованість, інновації, відома торговельна марка тощо. І тому конкурентна перевага – це ексклюзивна цінність, яку має система, що дає їй перевагу перед конкурентами [165].

Детальніше зупинимось на підходах до трактування сутності та джерел конкурентних переваг регіону.

В. Калюжнова джерелами конкурентних переваг визначає наявні та створювані конкурентні ресурси, критеріями конкурентоспроможності регіону є економічне зростання, випуск конкурентоспроможних товарів та зростання рівня життя населення [61, с. 110-118]. В. Андерсон конкурентоспроможність регіону визначає наявністю конкурентоспроможних галузей економіки та здатністю регіональних органів влади створювати умови для підприємств регіону для досягнення та утримання конкурентних переваг у визначених галузях [6, с. 67-68]. Н. Калькова обґрунтовує, що конкурентні переваги формуються під впливом таких детермінант регіонального розвитку: гео економічне положення регіону; наявність природних ресурсів; наявність ефективної системи регулювання економічної діяльності місцевими органами влади на регіональному рівні; ефективність міжрегіональних господарських зв'язків; державна регіональна політика [62].

А. Мокій та Т. Васильців вводять поняття просторово-структурної конкурентоспроможності регіональної соціально-економічної системи як композицію просторових, секторальних, галузевих, факторно-ресурсних та структурних характеристик конкурентоспроможності [152, с. 35-36]. Власне, йдеться про групи джерел формування конкурентних переваг.

Таким чином, узагальнивши існуючі напрацювання, запропонуємо власне визначення конкурентних переваг загалом: конкурентні переваги – це сукупність певних елементів зовнішнього або внутрішнього середовища конкретного об'єкта, які дозволяють отримати переваги над об'єктами-конкурентами і забезпечують очікувані, кращі, ніж у конкурентів, результати.

Для уточнення змістовного наповнення конкурентних переваг розглянемо підходи до їх класифікації. На мікрорівні більшість дослідників,

як і М. Портер, базовими конкурентними перевагами вважають більш низькі витрати, які дозволяють встановлювати більш низькі ціни й отримувати більш високі прибутки, і диференціацію (унікальність) товару, яка б забезпечувала найвищу споживчу цінність. Т. Коупленд, Т. Коллер і Д. Муррін додають до них більш продуктивне у порівнянні з конкурентами використання капіталу [81]. К. Хессіг і Г. Азоєв виділяють часовий фактор як швидкість реагування на потреби ринку [170; 2]. Г. Азоєв виділив такі критерії класифікації конкурентних переваг: можливість імітації (унікальні / такі, що піддаються імітації); характер динаміки (стійкі / нестабільні) [170].

Р. Фатхутдіновим запропоновано такі критерії класифікації конкурентних переваг: сфера виникнення переваги (природнокліматичні; політичні; технологічні; культурні; економічні; зміст фактора переваги (якість товару (послуги); ціна товару; витрати споживача; якість сервісу товару); метод або засіб отримання переваги (у спадщину; навчання; впровадження нововведень; пересування) [165]. Проте більш доречним в контексті нашого дослідження є використання теорії цінності у формуванні конкурентних переваг. Цінність Р. Фатхутдінов класифікує за такими ознаками: природа цінності для реалізації конкурентної переваги (біологічна, соціальна, виробнича, технічна); вид цінностей (матеріальні, нематеріальні, грошові, соціальні, культурні, духовні, природно-кліматичні, політичні); зміст цінностей (якісні, вартісні, поведінкові, синергічні); джерело або основа походження цінностей (об'єктивні, суб'єктивні); спосіб існування цінностей (реальні, віртуальні); сутність цінностей (базисні – радикальні нововведення, висока кваліфікація персоналу, висока організованість системи управління; другорядні – ординарні нововведення, дешеві трудові ресурси, освоєна ринкова інфраструктура, активи); динамічність прояву цінностей (стратегічні, тактичні); форма прояву цінностей (переваги індивіда, позитивні погляди на явища, оригінальна місія системи, нововведення); місце прояву цінностей (поза системою, усередині системи); рівень стабільності прояву цінностей (стійкі – природно-кліматичні, позитивне конкурентне середовище, висока культура; нестійкі – нововведення, імідж, ресурси); масштаб поширення цінностей (глобальні, локальні, індивідуальні) [164, с. 36].

Цінності можуть формувати базисні або другорядні, стратегічні або тактичні, внутрішні або зовнішні, глобальні, локальні або індивідуальні конкурентні переваги. Так Ж. Ж. Ламбен виділяє зовнішні та внутрішні переваги. Зовнішня конкурентна перевага збільшує ринкову силу фірми завдяки, в основному, стратегії диференціації, її перевага у виявленні й задоволенні очікувань покупців. Внутрішня конкурентна перевага виникає

внаслідок вищої продуктивності використовуваних ресурсів, що забезпечує більшу рентабельність і стабільність до зниження цін [164].

Автори посібника [162, с. 144] пропонують класифікацію конкурентних переваг фірми за шістьма критеріями: відношенням до системи (підприємства); сферою прояву; джерелами створення та можливістю імітації; тривалістю дії; місцем формування; видом ефекту, який отримує підприємство від реалізації переваги. Конкурентні переваги можуть мати різний рівень ієрархії і відноситися до товару, підприємства, галузі, економіки в цілому, ґрунтуватися на цінових і нецінових факторах, бути довгостроковими, середньостроковими і короткостроковими, стійкими і нестабільними, унікальними та імітованими тощо. У цьому джерелі [1, с. 148] виділено етапи еволюції ключових джерел формування конкурентних переваг і використання підприємствами певних конкурентних стратегій (табл. 1.1).

Таблиця 1.1

Еволюція ключових джерел формування конкурентних переваг

Етап	Період	Ринкові вимоги	Ключове джерело конкурентних переваг
Факторний	до початку XX століття	Товари за помірними цінами	Наявність факторів виробництва
Витратний	початок XX століття – 50 ^{ті} роки	Мінімальні ціни	Неухильне зниження витрат
Якісний	60 ^{ті} -70 ^{ті} роки	Покращені якісні характеристики	Постійне підвищення якості
Адаптивний	70 ^{ті} -80 ^{ті} роки	Постійні зміни вимог споживачів	Гнучкість (диференціація)
Інноваційний	80 ^{ті} -90 ^{ті} роки	Оригінальність, неповторність товарів	Інновації

Примітка. Розроблено на основі джерела [1, с. 148].

У своєму дослідженні ми спиратимемось на характерні ознаки четвертого та п'ятого етапу для ідентифікації конкурентних переваг РСР.

Л. Ковальська узагальнила підходи до визначення видів конкурентних переваг регіону. У її інтерпретації конкурентні переваги регіону поділяються на внутрішні або статичні (природні ресурси та антропогенне навантаження) та набуті або умовно статичні (інфраструктура регіону, інноваційні, людські, фінансові ресурси) [70, с. 65]. Заслугове на увагу групування конкурентних переваг Б. Кваснюка: історична обумовленість гео економічної ролі, які відіграє регіон у суспільному поділі праці; характер і територіальне розміщення ресурсів; рівень розвитку виробничої та соціальної

інфраструктури; принципи регулювання економічної діяльності владними регіональними структурами [74, с. 253-256].

Узагальнивши існуючі напрацювання, пропонуємо власний підхід до класифікації конкурентних переваг рекреаційної системи регіону. Для цього виділимо кілька класифікаційних ознак (рис. 1.2):

- за джерелами конкурентної переваги (сфера виникнення) – економічного, інституційного, структурного, адміністративного, інфраструктурного, технологічного, інформаційного, географічного, демографічного, екологічного характеру;

- за характером динаміки (з позиції можливості управління та змінності) – статичні, умовно статичні, динамічні;

- по відношенню до РСР – зовнішні, внутрішні;

- за можливістю імітації – унікальні, піддаються імітації (конкурентні переваги «низького рівня», конкурентні переваги «високого рівня», конкурентні переваги «найвищого рівня»);

- за змістом переваги – якість товару (послуги), ціна, витрати споживача, якість сервісу та обслуговування, якість довілля РСР, цінність рекреаційного ресурсу;

- за походженням – біологічні, соціальні, виробничі, технічні, грошові, культурні, духовні, природно-кліматичні, політичні;

- за формою існування – реальні, віртуальні;

- за значимістю – основні, другорядні;

- за тривалістю дії – стратегічні, тактичні;

- за масштабом поширення – глобальні, локальні, індивідуальні;

- за сферою прояву та видом ефекту, який отримує РСР від реалізації переваги – економічні, соціальні, екологічні, фінансові, бюджетні, культурні, психоемоційні, фізіологічні.

Враховуючи специфіку рекреаційної системи регіону та авторське визначення її конкурентоспроможності, розглянемо особливості формування конкурентних переваг цього об'єкта.

Для цього використаємо відому схему видів конкурентних переваг Г. Азоєва та О. Челенкова за критерієм класифікації – базова умова, що визначає характер джерела конкурентної переваги [1, с. 49-55]. На нашу думку, вона є основною.

Рис. 1.2. Види конкурентних переваг рекреаційної системи регіону.
Розроблено автором.

1. Конкурентні переваги, що базуються на економічних факторах, визначаються:

- кращим загальноекономічним станом ринків. У нашому випадку матимемо на увазі високу середньогалузеву норму прибутку туристично-рекреаційної сфери регіону та супутніх сфер діяльності. Для рекреаційної сфери характерні невеликі терміни окупності інвестицій, сприятлива динаміка цін. Позитивними моментами є високі доходи населення, відсутності неплатежів та заборгованості по заробітній платі, інфляційних процесів що суттєво підвищує платоспроможність населення і попит на рекреаційні послуги;

- стимулюючою інвестиційною, кредитною, податковою державною політикою, що забезпечує активний розвиток підприємництва, формування привабливого інвестиційного клімату в регіоні, інвестиційної привабливості рекреаційної сфери;

- об'єктивними чинниками, які стимулюють попит: велика і зростаюча місткість ринку, невисока чутливість споживачів до підвищення цін, слабка циклічність і сезонність попиту, здатність створювати нові сегменти ринку рекреаційних послуг;

- ефектом масштабу, що проявляється у здатності більш продуктивно використовувати поліфункціональність більшості рекреаційних систем, а отже – знижувати витрати на рекреаційні послуги, пропонуючи замість одиначної послуги – пакет послуг. В цьому випадку важливою передумовою є доступність до якісних, унікальних рекреаційних ресурсів, які лежать в основі послуги. Додатковий ефект даватиме перевага 2;

- ефектом досвіду, що виражається в більшій ефективності праці, продуктивності використання рекреаційних ресурсів, спеціалізації та кооперації праці, використанням інноваційних методів роботи, технологій, впровадження нових послуг, формування нових ринкових сегментів;

- стратегічним потенціалом рекреаційної системи регіону;

- можливістю залучення та ефективного використання джерел фінансування.

2. Конкурентні переваги інституційного характеру:

- преференції, надані регіону або певній сфері діяльності як пріоритетної чи сфери спеціалізації, органами влади і управління (укази Президента, постанови уряду і місцевих органів влади; створення спеціальних економічних зон);

- активна регіональна політика розвитку туристично-рекреаційної сфери;

– виключні права на надання рекреаційних послуг особливим категоріям населення в межах державного замовлення.

3. Конкурентні переваги структурного характеру:

– високий рівень інтеграції виробників рекреаційних та супутніх послуг завдяки створенню та функціонуванню мережових структур (рекреаційні кластери, корпорації, парки, застосування франчайзингу, аутсорсингу), що дозволяє реалізувати переваги у вигляді трансферних внутрішніх цін, доступу до спільних інвестиційних, сировинних, виробничих, інноваційних й інформаційних ресурсів, загальної системи маркетингу;

– раціональна галузева структура, наявність висококонкурентних фірм-лідерів, які підтягують інші підприємства галузі до свого рівня;

– можливості швидкої експансії в нові сегменти ринку, що відтісняє реальних і потенційних конкурентів.

4. Конкурентні переваги, викликані адміністративними заходами, пов'язані з обмеженнями з боку органів державної і муніципальної влади у видачі патентів і ліцензій, квотування, ускладнений порядок реєстрації підприємств, перешкоди при наданні земельних ділянок, виробничих і службових приміщень тощо.

5. Переваги, обумовлені рівнем розвитку інфраструктури ринку:

– розвинута транспортна система регіону, зв'язку, банківська система, страхування;

– організованість та відкритість ринків праці, капіталу, інвестицій, технологій;

– розвинута дослідно-конструкторська, консалтингова, інформаційна, виробничо-технічна база і галузева інфраструктура, гнучка система науково-технічного, виробничого, матеріально-технічного і комерційного співробітництва всередині галузі та з іншими галузями;

– розвинута міжфірмова кооперація.

6. Технологічні конкурентні переваги визначаються високим рівнем розвитку прикладної науки і техніки в галузі; рівнем впровадження нових рекреаційних, санаторно-лікувальних технологій, побутового сервісу, їх якісні характеристики.

7. Конкурентні переваги інформаційного характеру:

– використання ефективних засобів просування рекреаційних послуг;

– доступність та ефективність розміщення інформації про специфіку рекреаційної системи регіону;

– рекламна діяльність;

– формування позитивного іміджу регіону, рекреаційної системи регіону, рекреаційних закладів.

8. Конкурентні переваги, що базуються на географічних факторах:

- вигідне географічне розташування;
- унікальність рекреаційних ресурсів;
- вигідне поєднання та розміщення рекреаційних ресурсів, їх локалізація на невеликій території.

9. Конкурентні переваги, які ґрунтуються на демографічних факторах:

- демографічні зміни у цільових сегментах ринку та їх позитивний вплив на обсяг і структуру попиту на рекреаційні послуги;
- збільшення рекреаційних потоків з інших регіонів;
- зміна статевовікового складу населення;
- міграція населення;
- зростання освітнього і професійного рівня.

10. Конкурентні переваги екологічного характеру:

- комфортність кліматичних умов;
- низький рівень забруднення вод і ґрунтів, атмосферного повітря;
- відсутність шкідливих виробництв;
- прийнятний радіаційний фон;
- різноманітність та атрактивність екосистем.

Традиційно до внутрішніх конкурентних переваг відносять: виробничі (продуктивність, економність витрат, раціональність експлуатації основних засобів, забезпеченість матеріально-технічними ресурсами); технологічні (сучасність, досконалість, інноваційність технологічних процесів); кваліфікаційні (професійність, активність, творчість персоналу, схильність до нововведень); організаційні (прогресивність, гнучкість організаційних схем діяльності); управлінські (ефективність системи регіонального управління, дієвість регіональної політики розвитку РСР); інноваційні (інноваційна активність); спадкові (ринкова культура в регіоні, рекреаційній сфері, традиції, історія розвитку); економічні (наявність та ефективність використання джерел фінансування, платоспроможність, прибутковість, рекреаційної сфери регіону); географічні (переваги розміщення, близькість до джерел матеріальних і людських ресурсів, транспортна доступність).

До зовнішніх конкурентних переваг відносимо: інформаційні (ступінь поінформованості про тенденції розвитку ринку рекреаційних послуг, дію сил та умов бізнес-середовища, поведінку споживачів); якісні (рівень якості рекреаційних послуг за оцінками споживачів); поведінкові (націленість діяльності на задоволення потреб споживачів певних цільових ринків); кон'юнктурні (ринкові умови діяльності, конкурентне середовище); сервісні (рівень та якість рекреаційних та супутніх послуг); іміджеві (загальні уявлення про рекреаційну систему регіону, популярність видів діяльності, які

там розвиваються); цінові (можливість впливу на зміну цін); збутові (рівень розвитку та впливу реклами, пропаганди привабливості рекреаційних ресурсів і РСР загалом); комунікаційні (дієвість каналів і способів розповсюдження інформації про РСР, наявність і використання зворотного зв'язку на рівні рекреаційних закладів та регіональних органів влади).

До статичних конкурентних переваг рекреаційної системи регіону відносимо:

- зручне географічне та геополітичне розташування;
- наявність цінних рекреаційних ресурсів та умов (комфортність клімату (медико-біологічна характеристика клімату), пейзажна різноманітність ландшафтів, різноманітність рекреаційних ресурсів, запаси бальнеологічних, грязевих, мінеральних ресурсів, кількість історико-культурних об'єктів, їх пропускна спроможність тощо);
- досконалість, стабільність, передбачуваність законодавства та нормативно-правової бази функціонування суб'єктів рекреаційної сфери.

До умовно статичних конкурентних переваг рекреаційної системи регіону відносимо:

- рівень соціально-економічного розвитку території;
- рівень розвитку рекреаційної інфраструктури і МТБ (кількість та місткість закладів, комфортність, транспортна доступність, низький рівень сезонності (можливості цілорічного відпочинку та оздоровлення), види і категорії засобів розміщення, статус;
- високий рівень організаційного та ресурсного забезпечення надання рекреаційних послуг;
- висока активність підприємницької діяльності у рекреаційній сфері;
- формування державних соціальних стандартів, в тому числі і в рекреаційній сфері, розробка та апробація інноваційних моделей надання рекреаційних послуг широким верствам населення;
- достатній рівень забезпечення економічної самодостатності територіальних громад пропорційно їх відповідальності та фінансово-економічним можливостям;
- рівень впровадження новітніх рекреаційних технологій;
- професійність обслуговуючого персоналу, позитивність його особистісних компетенцій;
- рівень транспортної доступності рекреаційної території;
- забезпеченість рекреаційної та супутніх сфер висококваліфікованим обслуговуючим персоналом;
- політична стабільність;

- сприятлива екологічна ситуація або високий рівень екологічної безпеки (низький рівень забруднення довкілля, наявність непорушених природних екосистем, позитивний санітарний та епідеміологічний стан);

- сприятлива соціальна ситуація або високий рівень соціальної безпеки (традиції толерантності та гостинності, високий рівень розвитку культури, низький рівень злочинності, високий рівень життєзабезпечення, відсутність комунікативних перешкод);

- висока інвестиційна привабливість рекреаційної сфери та інвестиційний клімат регіону;

- достатня пасажиромісткість транспортних засобів і щільність транспортної мережі;

- достатня місткість ринку рекреаційних послуг, гнучкість попиту і пропозиції;

- низький рівень сезонних коливань у функціонуванні рекреаційного ринку.

До динамічних конкурентних переваг рекреаційної системи регіону відносимо:

- рівень менеджменту та належна економічна підготовка керівників;

- рівень туристично-рекреаційного маркетингу;

- застосування маркетингових інструментів для вивчення кон'юнктури ринку, визначення попиту на певні рекреаційні послуги, оцінки їх якості та споживчої вартості;

- постійна модернізація і диверсифікація послуг, формування та дотримання якісно нових соціальних стандартів;

- імідж рекреаційної території (у побутовому, соціально-економічному, діловому, фінансовому аспектах);

- високі характеристики рекреаційних послуг;

- нижчі, ніж у конкурентів ціни на рекреаційні та супутні послуги; комплексність та різноманітність послуг;

- гнучкість в організації та наданні послуг, врахування реальних потреб і переваг споживачів;

- дієвість системи управління туристично-рекреаційними закладами;

- активна регіональна політика розвитку рекреаційної сфери та регіону загалом;

- рівень інтеграційних процесів та кооперації в рекреаційній сфері.

Повертаючись до четвертого та п'ятого етапу еволюції ключових джерел формування конкурентних переваг, акцентуємо увагу на тому, що на сучасному етапі розвитку для формування конкурентних переваг рекреаційної системи регіону важливо забезпечити високий ступінь

гнучкості динамічної їх частини, що передбачає постійний перегляд сукупності рекреаційних послуг, які можна надавати, виходячи з наявного туристично-рекреаційного потенціалу; техніко-технологічну, організаційну, ринкову гнучкість; і що найбільш важливо – управлінську гнучкість з метою негайного реагування на зміни потреб ринку, а в окремих випадках – ініціювання виникнення цих потреб.

Статичні та частина конкурентних переваг рекреаційної системи регіону є унікальними, які не піддаються імітації. На п'ятому етапі еволюції конкурентних переваг стратегічний акцент робиться на інноваціях. Нині споживачі висувають дуже персоніфіковані вимоги до рекреаційних послуг: високий рівень сервісу, оригінальність, індивідуальність. Конкурувати стає все важче, тому потрібно змінювали стратегії, щоб бути в чомусь унікальними, неповторними для конкурентів, закладати в основу діяльності конкурентні переваги «вищого порядку», тобто ті, які важко скопіювати. До таких переваг відносять знання (інформація) та час. Проте, на відміну від традиційного тлумачення, ми розуміємо їх використання в контексті формування нових рекреаційних послуг, нового туристичного продукту, на основі знань – економія часу на їх розробку та просування.

Динамічні конкурентні переваги рекреаційної системи регіону та частина статичних визначають зміст переваги. Походження конкурентних переваг рекреаційної системи регіону забезпечує відповідні результати, зокрема: соціальні формують рекреаційні потоки (внутрішні і зовнішні), ступінь задоволення або незадоволення якістю рекреаційного продукту; культурні, психоемоційні, фізіологічні чинники визначають вимоги до рекреаційних послуг, формують їх структуру; виробничі, технічні, грошові визначають обсяги реалізації санаторно-курортних і оздоровчих послуг, обсяги реалізації туристсько-екскурсійних послуг; економічні переваги відображаються ефективністю рекреаційної діяльності, часткою рекреаційних послуг у ВРП; фінансові та бюджетні – інвестиції, частка валютних надходжень від туризму в експорті товарів і послуг; частка валютних витрат на туризм в імпорті товарів і послуг; частка інвестицій в розвиток рекреації загалом їх рентабельність.

Інші види конкурентних переваг (за формою існування – реальні, віртуальні; за значимістю – основні, другорядні; за тривалістю дії – стратегічні, тактичні; за масштабом поширення – глобальні, локальні, індивідуальні) стають такими залежно від конкретної ситуації, яка склалась у рекреаційній системі регіону та особливостей та інструментів системи управління, від рівня якої залежать поточна й перспективна достатність конкурентних переваг.

Отже, в процесі дослідження вивчено основні підходи до трактування сутності конкурентних переваг різних об'єктів, що дало можливість сформулювати авторське трактування та уточнити сутність конкурентних переваг рекреаційної системи регіону як сукупності елементів зовнішнього та внутрішнього середовища рекреаційної системи регіону, які дозволяють реалізувати її стратегічний потенціал та отримати переваги над аналогічними системами-конкурентами і отримати кращі результати.

На основі узагальнення наукових напрацювань щодо класифікації конкурентних переваг визначено ознаки та види конкурентних переваг рекреаційної системи регіону, прокоментовано їх сутність.

Отримані результати стануть основою для розробки методики оцінки конкурентоспроможності та механізму нарощення конкурентних переваг рекреаційної системи регіону.

РОЗДІЛ 2

АНАЛІЗ СКЛАДОВИХ ТА ОЦІНКА РІВНЯ КОНКУРЕНТНОГО ПОТЕНЦІАЛУ РЕКРЕАЦІЙНИХ СИСТЕМ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ

2.1. Методичні підходи до аналізу складових та оцінки рівня конкурентного потенціалу рекреаційних систем регіонів

Успішне функціонування рекреаційної системи регіону вимагає перегляду підходів до управління нею і мобілізації зусиль для комплексного використання власного конкурентного потенціалу. Постає завдання розробки прогнозів та пошуку стратегічних можливостей для формування стійких конкурентних переваг, які дозволять виявляти та реалізовувати найбільш ефективні ресурси та можливості. Саме тому аналіз складових та оцінка конкурентного потенціалу рекреаційної системи регіону є актуальним завданням, яке потребує вирішення.

Методичним підходам до оцінки й аналізу розвитку рекреаційної сфери присвячені роботи О. Бейдика, Ю. Веденіна, П. Гудзя, М. Долішнього, В. Євдокименка, В. Кифяка, Н. Коленди, В. Кравціва, В. Преображенського, В. Руденка, Л. Черчик, О. Шаблія та інших. Ними розроблені теоретико-методичні положення формування та розвитку рекреаційного, природно-рекреаційного потенціалу, стратегічного потенціалу рекреаційної системи. Проте менша увага приділялась позиціям конкурентоспроможності та формування конкурентних переваг. Тому виникає необхідність у розробці методичних підходів до проведення аналізу складових сукупного потенціалу РСР та оцінки її конкурентного потенціалу.

Поняття конкурентного потенціалу рекреаційної системи регіону відносно нове, тому розробка методичних підходів до його оцінки передбачає вивчення методів і методик оцінки конкурентного потенціалу інших об'єктів.

Найбільше наукових праць щодо оцінки конкурентного потенціалу стосуються рівня підприємств. Зокрема, це дослідження Б. Бачевського, І. Заблудської, О. Решетняк, М. Іванової, О. Маркус, Г. Кіндрацької, М. Білик, А. Загорднього, Н. Краснокутської, Я. Саліхової, Л. Сачинської, О. Федоніна, І. Рєпіної, О. Олексюк та інших. Кожен із запропонованих цими авторами підходів досить детально відображає зміст проблеми, яка досліджується. Водночас, розроблені методики не можуть бути перенесені на такий специфічний об'єкт як рекреаційна система регіону, а передбачає

критичного переосмислення, адаптації та удосконалення існуючих розробок на кожному етапі процесу оцінки конкурентного потенціалу.

Вивчення праць науковців, які досліджували проблеми формування та функціонування рекреаційних систем дозволили зробити висновок про необхідність подальших наукових пошуків з метою аналізу та оцінки стану та перспектив їх розвитку.

При обґрунтуванні методичних підходів до розробки схеми аналізу та оцінки конкурентного потенціалу РСР необхідно виконати такі завдання:

- 1) встановлення цілей розвитку РСР;
- 2) визначення принципів дослідження;
- 3) вибір підходів до дослідження;
- 4) вивчення альтернативних методів аналізу та оцінки конкурентного потенціалу РСР;
- 5) формування авторської методики аналізу складових та оцінки рівня конкурентного потенціалу РСР.

Як зазначалось, метою формування конкурентного потенціалу рекреаційної системи регіону є забезпечення конкурентоспроможності рекреаційної системи на основі реалізації стійких конкурентних переваг.

Основними цілями можуть бути:

- розвиток рекреаційної інфраструктури;
- створення нових сегментів рекреаційного ринку;
- диверсифікація діяльності існуючих рекреаційних закладів;
- нарощування обсягів надання рекреаційних послуг та зростання рекреаційних потоків;
- створення привабливого іміджу регіону як рекреаційного тощо.

Основні принципи, як керівні положення, які будуть покладені в основу дослідження, такі: розвитку, цілеспрямованості, науковості, системності, несуперечності та стохастичності. Принцип розвитку вимагає, щоб дослідження охоплювало три часові діапазони: ретроспективу, сучасний стан, перспективу, оскільки для формування конкурентних переваг необхідно знати передумови формування конкурентного потенціалу, на основі чого прогнозувати його майбутній стан. Принцип цілеспрямованості передбачає формування конкурентного потенціалу РСР відповідно до поставлених цілей розвитку рекреаційної системи регіону. Принцип науковості передбачає використання наукових методів дослідження. Принцип системності забезпечує вивчення конкурентного потенціалу РСР як сукупності взаємопов'язаних елементів, що дозволить використати спочатку метод аналізу, а потім – синтезу. Принцип несуперечності передбачає взаємозалежність та поєднання використаних підходів, їх доповнюваність,

що дозволить отримати комплексне уявлення про стан та перспективи розвитку конкурентного потенціалу РСР. Застосування принципу стохастичності дозволяє врахувати динамічність РСР, схильність до зміни стану під впливом чинників оточення [175, с. 62-63].

Узагальнивши існуючі напрацювання зазначимо, що оцінка конкурентного потенціалу може здійснюватися на основі таких підходів:

- ресурсного, коли конкурентний потенціал розглядається як сукупність ресурсів, що забезпечують розвиток РСР;

- результативного, при якому конкурентний потенціал визначається як здатність РСР освоювати наявні ресурси для задоволення суспільних потреб. Аналіз в даному випадку зводиться до того, що аналізується і оцінюється максимальна кількість благ, яке можна виробити й реалізувати на ринку при даній кількості та якості ресурсів;

- резервного – конкурентний потенціал розглядається з точки зору резервів поліпшення діяльності економічного суб'єкта; резерви – це невикористані можливості підвищення ефективності діяльності [141, с. 21];

- системного, що передбачає використання таких його аспектів як системно-історичний, системно-цільовий, системно-інтегративний, системно-функціональний, системно-управлінський [175, с. 62].

На нашу думку системний підхід дозволяє поєднати всі вище названі, але має суттєву перевагу як інструмент дослідження, оскільки дозволяє розглядати конкурентний потенціал РСР як складну цілісну систему, що складається з взаємозв'язаних підсистем, виявляти внутрішні та зовнішні зв'язки, проблеми, розвитку.

Щоб провести дослідження, необхідно вибрати вдалий інструментарій обробки даних, щоб забезпечити адекватні висновки. Для цього розглянемо існуючі методи та методики оцінки конкурентного потенціалу.

Для оцінки конкурентного потенціалу використовуються методи, які згруповані й описані в джерелі [175, с. 68-69, 58]. Взявши за основу ці напрацювання, дещо змінимо та доповнимо їх (табл. 2.1, додаток А, табл. А.1).

Варто зауважити, що вибір методів та розробка методик визначається вибраними критеріями. Зокрема, Н. Краснокутська вважає, що оцінка конкурентного потенціалу має відображати не стільки сукупність всіх ресурсів, скільки максимально можливий результат, який може бути отриманий на основі узгодженого використання цих ресурсів.

Методи оцінки конкурентного потенціалу

Група методів	Методи
Критеріальні	Порівняння, абсолютних та відносних величин, індексний, рейтинговий
Експертні	SWOT-аналіз, метод порівнянь, метод рангів
Графічні	Графоаналітичний метод
Математичні та одномоментні	Метод порівнянь, рангів, індексний
Стратегічні та матричні	SWOT-аналіз, SPACE-аналіз, GAP-аналіз, LOTS-аналіз, PIMS-аналіз, вивчення профілю об'єкта, GE/McKinsey, STEP-аналіз, система 111-555
Індикаторні	Метод рангів, індексний, групування
Контролінг	Бенчмаркінг, вартісний аналіз, портфельний аналіз, ABC-аналіз, XYZ-аналіз, визначення прогнозних показників

Примітка. Узагальнено автором на основі джерел 58, 86, 141, 175, 167, 177.

Хоча ідея виміру потенціалу як найвищої віддачі сукупних ресурсів приваблива, проте не завжди можна вірогідно визначити найвищу віддачу, оскільки постає питання про облік взаємовпливу багатьох елементів. Тому можна визначити комплексну порівняльну характеристику потенціалу, яка відображає ступінь переваги сукупності індикаторів якості використання ресурсів та організації взаємозв'язків між ними, що визначають ефективність потенціалу на певному ринку в певний проміжок часу відносно до сукупності індикаторів об'єктів-аналогів [86, 167].

Т. Косянчук вважає, що оцінку конкурентного потенціалу дає рівень конкурентоспроможності підприємства, для чого доцільно використати метод, заснований на теорії ефективної конкуренції, який дозволяє не тільки оцінити рівень конкурентного потенціалу, але і його використання. Недоліками методу є складність інформаційного забезпечення та трудомісткі розрахунки. Одним із шляхів подолання цього є формування еталону конкурентного потенціалу з власних найкращих показників, взятих в динаміці. Тоді і використання потенціалу можна діагностувати шляхом співвідношення фактичного рівня конкурентоспроможності до створеного еталону [77, 78].

Вважаємо, що ці підходи заслуговують на увагу і можуть бути використані для оцінки конкурентного потенціалу об'єктів мезорівня.

Схема аналізу та оцінки конкурентного потенціалу рекреаційної системи регіону включатиме такі етапи:

1) аналіз сучасного стану використання складових сукупного потенціалу на основі функціонального, територіального та компонентного підходів;

- 2) формування вихідних даних для вивчення ресурсних умов забезпечення конкурентного потенціалу РСР;
- 3) виявлення чинників впливу на формування конкурентного потенціалу РСР;
- 4) оцінка конкурентного потенціалу РСР;
- 5) виявлення і мобілізація резервів нарощення конкурентного потенціалу;
- 6) постановка завдань щодо використання виявлених резервів;
- 7) обґрунтування управлінських рішень та планування заходів щодо утримання конкурентного потенціалу РСР [141, с. 28].

Для дослідження сучасного стану рекреаційного потенціалу регіону доцільно використати компонентний, функціональний та територіальний підходи. Компонентний аналіз передбачає виявлення внутрішньо- та міжвидових співвідношень рекреаційних ресурсів регіону, їх склад, якісні, кількісні показники. Л. Черчик обґрунтувала доцільність використання цього підходу для оцінки перспективності розвитку рекреаційного природокористування та розробила класифікацію рекреаційних ресурсів як багаторівневу систему (компонентній структурі властива ієрархічність – кожна компонента поділяється на підкомпоненти нижчих порядків) [177, с. 40].

Функціональний аналіз забезпечує оцінку можливостей РСР щодо участі у територіальному поділі праці, що визначає господарську спеціалізацію окремих територій, їх галузеве спрямування, яке відповідає таким чотирьом основним типам: лікувальному, оздоровчому, спортивному, пізнавальному.

Територіальний підхід полягає у виділенні відповідного набору структурних елементів та встановленні територіальних співвідношень між ними. У нашому випадку – це ідентифікація елементів конкурентного потенціалу РСР. Компонентний аналіз сукупного потенціалу передбачає визначення груп показників, за якими він буде проводитись. Проаналізувавши існуючі напрацювання [37, 141, 175, 177], пропонуємо такий варіант показників компонентної структури РСР (табл. 2.2).

Зазначене забезпечує визначення структури конкурентного потенціалу, яка включає ресурсний (природний, інфраструктурний, фінансовий, інформаційний, кадровий, виробничий, екологічний), ринковий та управлінський потенціали.

**Показники компонентної структури ресурсного потенціалу
рекреаційної системи регіону**

Група показників	Показники	Спосіб визначення
1	2	3
Група показників природно-ресурсного забезпечення		
Кліматичні умови	Природно-кліматичні умови: температура повітря, його вологість, швидкість вітру, хмарність, освітленість, тривалість світлової частини доби, сумарна сонячна та ультрафіолетова радіація, прозорість повітря, час отримання оптимальної дози УФР, хв., період геліотерапії, днів; тривалість купально-пляжного періоду, днів; товщина снігового покриву, см.	Статистичні дані, результати офіційних джерел моніторингу соціально-економічної ситуації в Україні, результати наукових досліджень
Кількісні показники природно-рекреаційного потенціалу	Площі: лісів; внутрішніх вод: природні та штучні водотоки, озера, лимани, ставки, штучні водосховища Обсяги розвіданих запасів спеціальних рекреаційних ресурсів: мінеральних та термальних вод, лікувальних грязей, сапропелів, озокериту	Статистичні дані, результати наукових досліджень
Якісні показники природно-рекреаційного потенціалу	Рівень комфортності природно-кліматичних умов для розвитку певного виду рекреаційної діяльності	Відповідність нормативному або рекомендованому показнику
	Частка лісів та лісовкритих площ, % Частка внутрішніх вод, % Частка розвіданих запасів спеціальних рекреаційних ресурсів, %	Відношення площі цих земель до площі регіону
Група показників інфраструктурного забезпечення		
Кількісні показники інфраструктурного та виробничого забезпечення	Автомобільні дороги з твердим покриттям, км Залізниця, км. Морські порти, аеропорти, одиниць Туристичні агенції, туристичні оператори, одиниць Заклади харчування, одиниць Кількість та місткість: готелів, санаторіїв, пансіонатів з лікуванням, будинків і пансіонатів відпочинку, баз, інші закладів відпочинку, дитячих оздоровчих таборів, туристичних баз	Статистичні дані, результати наукових досліджень
Якісні показники інфраструктурного та виробничого забезпечення	Частка доріг з твердим покриттям, % Щільність автодоріг та залізниць, км/ 1000 км ² Частка місць у колективних засобах розміщування від загальної кількості по Україні, %	Відношення обсягу певного ресурсу до загального по Україні
Група показників кадрового та фінансового забезпечення		
Кількісні показники забезпечення персоналом	Чисельність працівників колективних засобів розміщування	Статистичні дані

Продовження табл. 2.2

1	2	3
Якісні показники	Частка персоналу колективних засобів розміщування від загальної кількості по Україні, %	Відношення чисельності персоналу у регіоні до загальної по Україні
Фінансовий потенціал	Витрати на розвиток рекреаційної та туристичної сфери, готелів та інших місць короткотермінового перебування	Статистичні дані
Якісні показники	Частка витрати на розвиток рекреаційної та туристичної сфери, готелів та інших місць короткотермінового перебування від загальної кількості по Україні, %	Відношення суми витрат у регіоні до загальної по Україні
Група показників екологічної ситуації		
Кількісні показники	Скидання забруднених вод у природні поверхневі водні об'єкти Викиди шкідливих речовин у атмосферне повітря Наявність промислових токсичних відходів у сховищах організованого складування Утворення промислових токсичних відходів	Статистичні дані, результати офіційних джерел екологічного моніторингу, результати наукових досліджень
Якісні показники	Коефіцієнт потенційної радіаційної небезпеки територій. Рівень викидів речовин у атмосферу, скидання забруднених вод у природні поверхневі води	Статистичні дані, результати офіційних джерел

Примітка. Розроблено автором

Вказані показники використовуються для територіального аналізу – в межах адміністративних одиниць, регіонів, економічних районів, рекреаційних районів, країн, макрорегіонів. Вихідні дані, які використовуватимуться у процесі аналізу та оцінки, мають відповідати таким вимогам: релевантності, тобто відповідності визначеним цілями дослідження; достатності для ухвалення правильного рішення; комплексності щодо урахування зовнішніх та внутрішніх умов чинників формування та функціонування РСР; актуальності, тобто відповідності інформації для прийняття рішень на момент її використання; своєчасності, тобто відповідності часу, погодженого з часом вирішення поставлених завдань; точності та вірогідності як властивості інформації відображати реальні характеристики РСР.

Після аналізу компонентної та територіальної структури потенціалу проводиться оцінка конкурентного потенціалу РСР (рис. 2.1). В основу оцінки конкурентного потенціалу рекреаційної системи регіону доцільно на першому етапі використати групи показників, які відображають складові ресурсного потенціалу і відображені в табл. 2.2. Зауважимо, що в дослідженні спиратимемось на дані офіційних джерел інформації, тому, в

основному використовуватимемо критеріальні методи оцінки, абсолютні (натуральні, трудові, вартісні) та відносні показники.

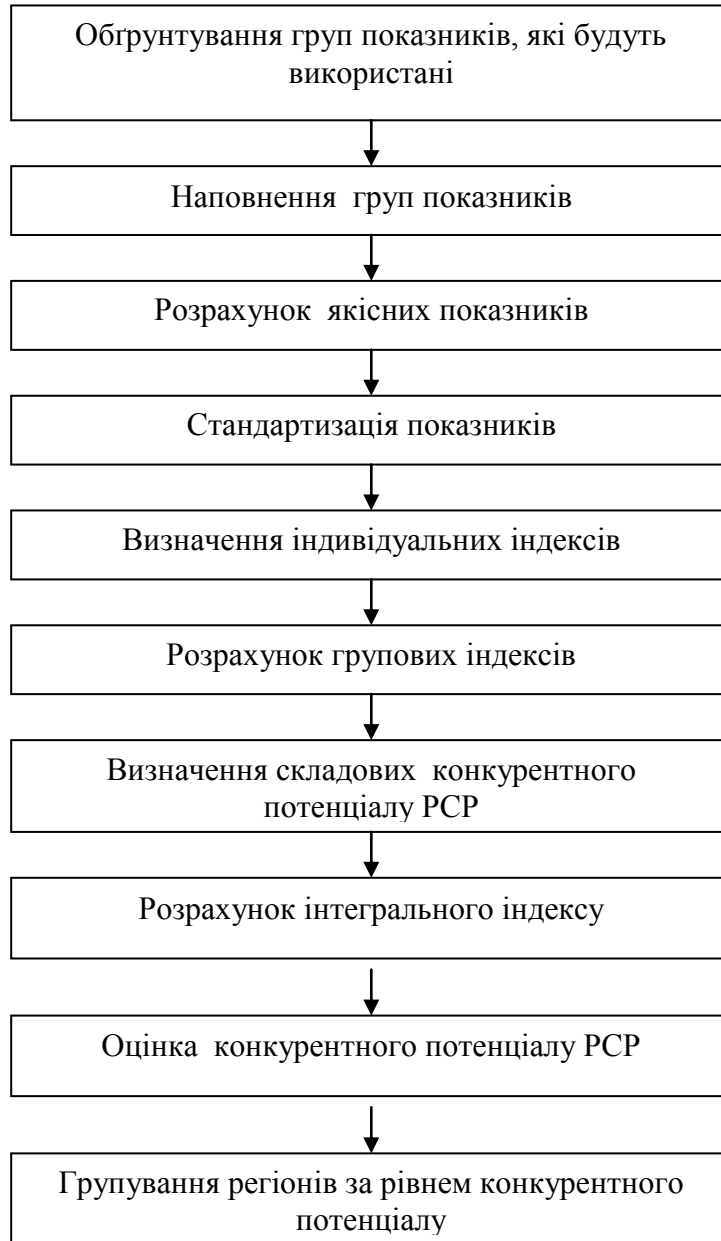

Рис. 2.1. Схема оцінки рівня конкурентного РСР
Примітка. Розроблено автором

Для забезпечення узгодженості показників, стандартизуємо їх, переводимо в індекси, використавши форму запису індивідуальних індексів у вигляді суми стандартизованих за максимальним значенням ознак:

$$k_{ij} = p_i^j / p_i^{max}, \quad (2.1)$$

де k_i – стандартизований показник j -ї групи i -го регіону;
 p_i^j – фактичний показник j -ї групи i -го регіону;

p_i^{max} – максимальний показник j -ї групи i -го регіону.

Груповий (підгруповий) індекс визначається як стандартизована за максимальним значенням сума індивідуальних або підгрупових індексів, поділена на їх кількість (n):

$$I_i^j = (\sum i_i^j / i_i^{max}) / n, \quad (2.2)$$

де I_i^j – груповий індекс j -тої групи i -го регіону;

i_i^j – підгруповий або індивідуальний індекс j -тої групи i -го регіону;

i_i^{max} – максимальне значення індексу j -ї групи i -го регіону.

Інтегральний показник рівня конкурентного потенціалу рекреаційної системи регіону визначається як стандартизована за максимальним значенням сума групових індексів, поділена на їх кількість (n):

$$I_i = (\sum I_i^j / I_i^{max}) / n, \quad (2.3)$$

де I_i – інтегральний індекс рівня конкурентного потенціалу i -го регіону;

I_i^j – груповий індекс рівня конкурентного потенціалу j -тої групи i -го регіону;

I_i^{max} – максимальне значення індексу j -ї групи i -го регіону.

Проте слід зауважити, що в джерелах [175] передбачався розрахунок таких якісних показників як індекс забезпеченості певними ресурсами на 1000 км², на 1 тис. жителів, на 1 рекреанта. Виходячи зі специфіки оцінки конкурентного потенціалу рекреаційних систем регіонів у межах країни, вважаємо за доцільне за основу розрахунку індексів брати кількісні показники, визначені у таблиці 2.2. Цей підхід має універсальний характер, оскільки, залежно від масштабу ринку, його можна корегувати, визначаючи часткові показники для макрорегіону, для адміністративних районів окремої області.

Залежно від мети оцінки конкурентного потенціалу здійснюється вибір групи об'єктів-конкурентів, відносно яких здійснюватиметься порівняльний аналіз по кожній складовій конкурентного потенціалу. При цьому доцільно використовувати комбінацію таких методів: порівняння, коли розраховуються (у відсотках) відхилення для кожної позиції від середнього значення певної складової об'єктів-конкурентів; бальної оцінки – виставляються бали в порядку їх зростання і визначається загальний бал для конкурентного потенціалу; ранжування та групування об'єктів-конкурентів

за рівнем конкурентного потенціалу. На основі отриманих результатів робиться висновок про рівень конкурентного потенціалу об'єкта оцінки, який, залежно від інтегрального індексу рівня конкурентного потенціалу РСР ($K_{КП}$), може бути низький ($0,10 \leq K_{КП} \leq 0,30$), середній ($0,30 < K_{КП} < 0,60$), високий ($0,60 \leq K_{КП} \leq 1,0$).

Для інтерпретації цих груп використаємо підхід О. Федоніна [167], який запропонував чотири рівні конкурентного потенціалу підприємства. Провівши аналогію, застосуємо цей підхід до РСР:

- перший рівень – низький, для якого характерна внутрішньо нейтральна організація управління, націленого на використання наявного рекреаційного потенціалу для внутрішніх потреб;

- другий рівень – середній, коли наявний рекреаційний потенціал дозволяє забезпечувати внутрішні та зовнішні рекреаційні потреби, які відповідають стандартам, що встановлені основними конкурентами;

- третій рівень (високий) відповідає такій системі управління, яка починає активно впливати на потенціал РСР, сприяє їх розвитку та вдосконаленню забезпечує порівняльні переваги щодо конкурентів.

О. Федонін виділяє четвертий рівень потенціалу, який, завдяки активному впливу, істотно випереджає потенціал конкурентів, забезпечує успіх у конкурентній боротьбі стає не стільки функцією виробництва, скільки управління. У нашому випадку така ситуація складається тоді, коли конкурентний потенціал середній, а результуючі показники високі [167].

Отже, оцінка конкурентного потенціалу рекреаційної системи регіону є вихідною базою для прийняття управлінських рішень щодо формування, утримання, розвитку та максимізації результатів його використання. Виявлення та ефективне використання конкурентного потенціалу є запорукою досягнення високого рівня конкурентоспроможності рекреаційної системи.

Зазначене підтверджує позиції науковців, які схиляються до думки, що рівень розвитку певних об'єктів відображає результативність системи управління цими об'єктами та їх здатність використовувати внутрішню та зовнішню складову ринкового потенціалу. Тому запропонована методика включає, крім ресурсних складових сукупного потенціалу, результуючі показники, які, на нашу думку, відображають ефективність систем управління як рекреаційних закладів, так і регіональних органів влади щодо розвитку рекреаційної системи регіону, а також ефективність використання наявного потенціалу. Водночас, цей підхід можна використати для оцінки конкурентних переваг, що буде зроблено у підрозділі 3.2.

2.2. Аналіз ресурсних складових конкурентного потенціалу рекреаційних систем регіонів

Аналіз природних складових конкурентного потенціалу рекреаційних систем України проводимо за методикою, представленою у п. 2.1, що включає кількісні та якісні показники забезпечення регіонів спеціальними та загальними природними рекреаційними ресурсами. Розрахунки здійснюємо за даними 2013 року, оскільки вони є останніми, які відповідають порівняно об'єктивним умовам розвитку регіонів України з позитивною динамікою. Для оцінки конкурентного потенціалу, конкурентоспроможності та виявлення конкурентних переваг нема потреби розглядати зміну показників в динаміці, оскільки в кожен період ситуація може змінюватись під впливом суб'єктивних чинників, пов'язаних не лише з дієвістю системи регіонального управління та регулювання, як розглядалось вище, а й катаклізмами політичного або суспільного плану.

Як зазначалось, до спеціальних природних рекреаційних ресурсів відносяться лікувальні грязі та мінеральні води, ропа лиманів, сапропелі, озокерит, показники забезпечення якими відображено у таблиці 2.3.

Таблиця 2.3

Показники забезпечення регіонів України спеціальними природними рекреаційними ресурсами станом на 1 січня 2014 р.

Адміністративні одиниці	Кількість родовищ			
	усього	у % до загальної кількості по Україні	розроблюється	у % до загальної кількості по Україні
1	2	3	4	5
Води мінеральні				
АР Крим	16	5,30	8	2,65
Вінницька	17	5,63	13	4,30
Волинська	3	0,99	1	0,33
Дніпропетровська	17	5,63	13	4,30
Донецька	16	5,30	3	0,99
Житомирська	4	1,32	1	0,33
Закарпатська	36	11,92	22	7,28
Запорізька	9	2,98	8	2,65
Івано-Франківська	14	4,64	10	3,31
Київська	6	1,99	2	0,66
Кіровоградська	3	0,99	2	0,66
Луганська	11	3,64	6	1,99
Львівська	38	12,58	28	9,27
Миколаївська	8	2,65	3	0,99
Одеська	21	6,95	2	0,66

Продовження табл. 2.3

1	2	3	4	5
Полтавська	20	6,62	13	4,30
Рівненська	7	2,32	5	1,66
Сумська	2	0,66	2	0,66
Тернопільська	7	2,32	4	1,32
Харківська	3	0,99	3	0,99
Херсонська	5	1,66	2	0,66
Хмельницька	14	4,64	5	1,66
Черкаська	7	2,32	2	0,66
Чернівецька	11	3,64	5	1,66
Чернігівська	3	0,99	2	0,66
м. Київ	4	1,32	3	0,99
Грязі та мул мінеральні				
АР Крим	2	14,29	2	14,29
Дніпропетровська	1	7,14	1	7,14
Донецька	1	7,14	1	7,14
Запорізька	2	14,29	–	–
Івано-Франківська	1	7,14	1	7,14
Львівська	1	7,14	1	7,14
Миколаївська	1	7,14	–	–
Одеська	2	14,29	1	7,14
Полтавська	1	7,14	1	7,14
Херсонська	2	14,29	2	14,29
Сапропель				
Волинська	191	61,81	2	100,00
Рівненська	37	11,97	–	–
Сумська	55	17,80	–	–
Харківська	22	7,12	–	–
Чернігівська	2	0,65	–	–
Озокерит				
Івано-Франківська	66,67	–	–	–
Львівська	33,33	–	–	–
Лікувальна ропа				
АР Крим	1	33,33	1	33,33
Одеська	1	33,33	1	33,33
Херсонська	1	33,33	1	33,33

Примітка. За даними Державної служби геології та надр України. Статистичний збірник «Регіони України», 2014 рік. Частина 1, с. 24-47.

Станом на 01.01.2013 року в Україні розвідано 225 родовищах підземних мінеральних вод, експлуатаційні запаси яких становлять 88801,6 м³/добу за категоріями А+В+С1 та 738,0 м³/добу – за категорією С2. Підземні мінеральні лікувальні та лікувально-столові води розвідані на 157 родовищах (225 ділянок) із загальною кількістю запасів 71341,2 м³/добу, з яких 126 ділянок розробляються. Сумарна величина видобутку мінеральних лікувальних та лікувально-столових підземних вод – 4584,1 м³/добу, проте їх

використання становить 3462,2 м³/добу, (4,9 % від величини затверджених запасів). Підземні мінеральні лікувальні та лікувально-столові води без специфічних компонентів і властивостей розвідані та затверджені в 19 адміністративних областях. За лікувальними властивостями найбільшу цінність мають води зі специфічними компонентами та властивостями. Зокрема борна вода є лише у Закарпатській області, радонова – Вінницькій, Дніпропетровській, Донецькій, Житомирській, Київській, Кіровоградській, Рівненській, Хмельницькій, Черкаській; йодно-бромна борна – Закарпатській, Івано-Франківській, Херсонській; різними типами вуглекислих вод багата Закарпатська область. Їх тип та поширення наведено в додатку А.

Згідно з постановою Кабінету Міністрів України № 456 від 7 березня 2000 в Україні віднесено до унікальних підземних мінеральних вод 12 родовищ. Більшість з них розміщені в Закарпатській, Хмельницькій, Львівській областях (див. додаток А, табл. А.3).

Найвищий рівень забезпечення мінеральними водами (більше 10 %) у таких регіонах: Львівській (12,58 %), Закарпатській (11,92 %); вище середнього (більше 5 %) – в Одеській (6,95 %), Полтавській (6,62 %), Вінницькій та Дніпропетровській областях (5, 63 %), АР Крим і Донецькій області (5,3 %). Проте використовуються найінтенсивніше у Львівській, Закарпатській, Полтавській, Дніпропетровській, Вінницькій областях.

В Україні розвідано 14 родовищ лікувальних грязей. Це 9 ділянок мулових грязей (Сакське родовище в АР Крим, родовище «Солоний лиман» в Дніпропетровській області, родовище Ріпне в Донецькій області, родовища Кирилівське і Обитічне в Запорізькій області, Бейкуське в Миколаївській, Куяльницьке в Одеській, «Гопри» та Чаплинське в Херсонській області) та 5 торф'яних лікувальних грязей (Великолюбінське родовище у Львівській, родовище «Семеренки» в Полтавській, Черченське родовище в Івано-Франківській області).

У 2012 з 14 розвіданих ділянок лікувальних грязей експлуатувалися 9 ділянок. Експлуатаційні балансові запаси лікувальних грязей станом на 01.01.2013 р. складають 1926,690 тис.м³ за категоріями А+В+С1 та 3303,700 тис.м³ за категорією С2. Видобуток лікувальних грязей у 2012 році становив 5,670 тис.м³, використання – 5,230 тис.м³, втрати – 0,440 тис.м³.

Розвідано 3 родовища лікувальної ропи. Це Сакське родовище в АР Крим, Куяльницьке в Одеській області та родовище «Гопри» в Херсонській області. Експлуатаційні балансові запаси лікувальної ропи становлять 798,904 м³/добу за категоріями В+С1. Видобуток у 2012 році становив 105,918 м³/добу, використання – 103,452 м³/добу, втрати – 2,466 м³/добу. Всі ділянки лікувальної ропи експлуатувались.

Найбільші запаси лікувальних мінеральних грязей та мулу зосереджені в АР Крим, Запорізькій, Одеській, Херсонській областях (14,29 %), які активно використовуються. З названих областей лише в Одеській використовується половина запасу. У Миколаївській і Запорізькій цей ресурс не використовується. Волинська, Рівненська, Сумська, Харківська області мають суттєві поклади сапропелю, проте в лікувальних цілях вони не використовуються, так само як озокерит у Львівській та Івано-Франківській областях.

Як свідчать показники, найбільш забезпеченими спеціальними природними рекреаційними ресурсами є такі регіони України: Львівська, Одеська, Закарпатська області та АР Крим.

До загальних природних рекреаційних ресурсів відносимо лісові, водні, мисливські, об'єкти природно-заповідного фонду (ПЗФ). Показники забезпечення регіонів України загальними рекреаційними ресурсами відображені у таблиці 2.4.

Таблиця 2.4

Показники забезпечення регіонів України загальними рекреаційними ресурсами станом на 1 січня 2014 р.

Адміністративні одиниці	Усього земель, тис.га	Ліси та лісо-вкриті площі, тис.га	Частка лісів у площі регіону, %	Поверхневі води, тис.га	Частка внутрішніх вод, %	Площа земель об'єктів ПЗФ, тис.га	Частка земель об'єктів ПЗФ, %
1	2	3	4	5	6	7	8
Україна	60354,9	10624,4	17,60	2422,9	4,01	1576,1	2,61
АР Крим	2608,1	300,3	11,51	211,6	8,11	74,8	2,87
Вінницька	2649,2	379,9	14,34	43,4	1,64	20,2	0,76
Волинська	2014,4	697,7	34,64	45,4	2,25	91,3	4,53
Дніпропетровська	3192,3	192,8	6,04	155,6	4,87	3,8	0,12
Донецька	2651,7	204,0	7,69	42,4	1,60	64,5	2,43
Житомирська	2982,7	1122,7	37,64	48,6	1,63	51,0	1,71
Закарпатська	1275,3	723,9	56,76	18,4	1,44	146,3	11,47
Запорізька	2718,3	118,9	4,37	171,5	6,31	94,9	3,49
Івано-Франківська	1392,7	635,5	45,63	23,7	1,70	114,3	8,21
Київська	2812,1	648,8	23,07	175,2	6,23	–	-
Кіровоградська	2458,8	186,8	7,60	76,8	3,12	–	-
Луганська	2668,3	356,2	13,35	22,0	0,82	5,4	0,20
Львівська	2183,1	694,7	31,82	42,8	1,96	60,0	2,75
Миколаївська	2458,5	124,2	5,05	128,8	5,24	43,0	1,75
Одеська	3331,4	223,4	6,71	211,0	6,33	99,4	2,98
Полтавська	2875,0	284,5	9,90	148,4	5,16	30,7	1,07
Рівненська	2005,1	804,5	40,12	43,3	2,16	47,7	2,38
Сумська	2383,2	460,2	19,31	30,9	1,30	39,6	1,66

Продовження табл. 2.4

1	2	3	4	5	6	7	8
Тернопільська	1382,4	201,4	14,57	19,3	1,40	17,5	1,27
Харківська	3141,8	417,7	13,29	60,6	1,93	22,7	0,72
Херсонська	2846,1	152,0	5,34	430,8	15,14	212,7	7,47
Хмельницька	2062,9	287,6	13,94	42,3	2,05	261,3	12,67
Черкаська	2091,6	338,6	16,19	135,8	6,49	2,0	0,10
Чернівецька	809,6	257,9	31,86	18,8	2,32	27,8	3,43
Чернігівська	3190,3	739,4	23,18	68,0	2,13	40,7	1,28
м. Київ	83,6	35,3	42,22	6,6	7,89	4,5	5,38
м. Севастополь	86,4	35,5	41,09	0,9	1,04	–	–

Примітка. За даними Державного агентства земельних ресурсів України. Статистичний збірник «Регіони України», 2014 рік. Частина 2, с. 266, 267.

Загалом лісистість України – нижче середнього і складає 17,6 %. Найбільш заліснені карпатські та північно-західні регіони. Найбільшу частку лісів у загальній площі регіону мають Волинська (34,64 %), Житомирська (37,64 %), Закарпатська (56,76 %), Івано-Франківська (45,63 %), Львівська (31,82 %), Рівненська (40,12 %), Чернівецька (31,86 %) області (табл. 2.12). Незначна частка лісів у Дніпропетровській – 6,04%, Донецькій – 7,69 % Запорізькій – 4,36 %, Кіровоградській – 7,6 %, Миколаївській – 5,05 %, Одеській – 6,71 %, Херсонській області – 5,34 %.

Внутрішні води займають 4,01 % території України. Найбільші площі зайнятих водами земель знаходяться в АР Крим (8,11 %), Запорізькій (6,31 %), Київській (6,23 %), Миколаївській (5,24 %), Одеській (6,33 %), Херсонській (15,14 %), Черкаській (6,49) областях. У структурі земель, зайнятих водами, природні водотоки, в основному річки, займають 10 %. Найбільша їх кількість та довжина у Закарпатській (9429 річок, 19578 км), Івано-Франківській (8321 річок, 15656 км), Львівській (8950 річок, 16343 км), Полтавській (1779 річок, 13002 км), Житомирській (2739 річок, 12877 км), Донецькій (2287 річок, 11653 км), Вінницькій (3600 річок, 11800 км) областях. Найбільшу кількість та площу, зайняту ставками, мають Дніпропетровська (1432 шт., 12,6 тис. га), Донецька (1010 шт., 8,53 тис. га), Київська (2389 шт., 16,4 тис. га), Кіровоградська (2185 шт., 16,05 тис. га), Львівська (1220 шт., 5,84 тис. га), Полтавська (1272 шт., 15,9 тис. га), Сумська (1199 шт., 9,32 тис. га), Харківська (1910 шт., 9,89 тис. га), Хмельницька (1803 шт., 12,2 тис. га), Черкаська (2312 шт., 17,0 тис. га). Озера та лимани найбільшу частку водних земель займають в АР Крим (85 %), Волинській (32 %), Миколаївській (69 %), Одеській (80 %), Херсонській (76 %) областях (додаток А, таблиці А.4 – А.6).

Забезпеченість регіонів водними та лісовими ресурсами створює конкурентну перевагу для розвитку оздоровлення та відпочинку.

Додаткові можливості для розвитку туризму та рекреації створюють унікальні природні ресурси – непорушені ландшафти, збережені флора і фауна, геологічні об'єкти, які в основному зосереджені в національних природних парках, інших об'єктах ПЗФ. Видовий склад об'єктів природно-заповідного фонду України у 2013 році відображено в додатку А, таблиці А.7 – А.8.

Найбільшу площу об'єкти ПЗФ займають у Хмельницькій (12,67 %), Закарпатській (11,47 %), Івано-Франківській (8,21), Волинській (4,53 %) областях. Відсутні такі об'єкти у Київській та Кіровоградській областях, несуттєву частку займають (менше 2 %) у Київській, Кіровоградській, Чернігівській, Черкаській, Харківській, Тернопільській, Сумській, Полтавській, Миколаївській, Луганській, Житомирській, Дніпропетровській, Вінницькій областях.

За даними Державної служби України, об'єкти ПЗФ у 2012 році відвідало 3,79 млн. осіб, що на 0,4 млн. осіб більше, ніж у 2011 році. Найбільше відвідують національні природні парки – 3,54 млн. осіб в 2012 році, зокрема НПП «Сколівські Бескиди» (48,0 тис. осіб), «Пирятинський» (48,0), «Синевир» (49,0), «Гуцульщина» (72,0), «Подільські Товтри» (72,0), у Шацькому і Карпатському НПП (відповідно, 100,0 та 110,0). Найбільшу кількість відвідувачів зафіксовано в НПП «Голосіївський» (1,23 млн. осіб) та «Святі гори» – 1,70 млн. осіб. З біосферних заповідників найпопулярніші «Асканія-Нова» (92,7 тис. осіб) та Карпатський (44,8 тис. осіб).

Популярним видом рекреаційної діяльності та перспективним напрямом туризму є мисливство на рибальство, тому розглянемо мисливські ресурси регіонів (табл. 2.5). Площа мисливських угідь в Україні у 2013 році була найбільшою у Чернігівській – 6,34 %, Одеській – 5,86 %, Харківській – 5,77 %, Дніпропетровській – 5,68 %, Житомирській – 5,03 %, Вінницькій – 5,0 %, Сумській – 4,85 %, Полтавській – 4,79 %, Донецькій – на 4,72 %, Херсонській – 4,71 %, АР Крим – 4,61 %. Розвиток мисливства безпосередньо залежить від кількісного та видового складу тварин. У структурі мисливських тварин найбільша чисельність припадає на пернату дичину (10202,9 тис. голів), тоді як чисельність хутрових звірів (1944,2 тис. голів) та копитних тварин (238,3 тис. голів) значно менша.

Найбільша частка поголів'я копитних тварин знаходилась у Житомирській (10,95 %), Київській (5,29 %), Львівській (8,27 %), Чернігівській (5,79 %), Волинській (5,75 %), Рівненській (8,39 %) та Закарпатській (5,04 %) областях. У структурі копитних тварин найбільше козуль – 148097 голів, кабанів – 63595 голів та оленів – 18254 особини. Найменша популяція куланів (20 голів) та зубрів (254 голів).

Мисливські ресурси регіонів станом на 1.01.2014 року

Адміністративні одиниці	Площа мисливських угідь, тис. га	Частка угідь у загальній площі регіону, %	Особин (тис. голів) та частка (%) у загальній чисельності					
			копитні тварини	%	хутрові звірі	%	перната дичина	%
Україна	42685,9	100,0	238,3	100,0	1944,2	100,0	10202,9	100,0
АР Крим	1968,7	4,61	5,6	2,35	96,9	4,98	151,6	1,49
Вінницька	2135,4	5,00	10,4	4,36	78,5	4,04	339,1	3,32
Волинська	1577,4	3,70	13,7	5,75	73,5	3,78	260,9	2,56
Дніпропетровська	2426,0	5,68	6,4	2,69	138,4	7,12	1018,7	9,98
Донецька	2013,9	4,72	5,6	2,35	131,2	6,75	760,4	7,45
Житомирська	2146,1	5,03	26,1	10,95	80,6	4,15	286,6	2,81
Закарпатська	743,4	1,74	12,0	5,04	43,9	2,26	170,8	1,67
Запорізька	1750,3	4,10	1,8	0,76	118,8	6,11	367,1	3,60
Івано-Франківська	686,6	1,61	8,5	3,57	35,9	1,85	117,3	1,15
Київська	542,1	1,27	12,6	5,29	20,0	1,03	144,6	1,42
Кіровоградська	1928,5	4,52	7,3	3,06	96,2	4,95	919,3	9,01
Луганська	1766,6	4,14	4,6	1,93	84,0	4,32	257,5	2,52
Львівська	1559,3	3,65	19,7	8,27	65,5	3,37	242,3	2,37
Миколаївська	1189,8	2,79	1,4	0,59	39,2	2,02	124,8	1,22
Одеська	2502,1	5,86	5,5	2,31	81,6	4,20	299,3	2,93
Полтавська	2042,9	4,79	10,2	4,28	100,1	5,15	610,2	5,98
Рівненська	1343,9	3,15	20,0	8,39	50,1	2,58	309,8	3,04
Сумська	2070,1	4,85	9,7	4,07	63,7	3,28	253,7	2,49
Тернопільська	943,4	2,21	4,7	1,97	60,6	3,12	232,6	2,28
Харківська	2463,9	5,77	10,6	4,45	133,8	6,88	903,4	8,85
Херсонська	2009,4	4,71	2,6	1,09	109,7	5,64	633,0	6,20
Хмельницька	1523,4	3,57	6,1	2,56	90,1	4,63	423,6	4,15
Черкаська	1555,2	3,64	10,4	4,36	51,1	2,63	347,2	3,40
Чернівецька	626,8	1,47	7,3	3,06	26,6	1,37	117,7	1,15
Чернігівська	2707,6	6,34	13,8	5,79	71,6	3,68	890,3	8,73
м. Київ	360,0	0,84	-	-	-	-	-	-
м. Севастополь	103,1	0,24	1,7	0,71	2,6	0,13	21,1	0,21

Примітка. Статистичний бюлетень «Ведення мисливського господарства у 2013 році».

Найбільша частка від загальної кількості хутрових звірів знаходилась у Харківській (6,88 %), Запорізькій (6,11 %), Дніпропетровській (7,12 %), Херсонській (5,64 %), Полтавській (5,15 %), Донецькій (6,75 %), Кіровоградській (4,95 %) областях та АР Крим (4,98 %). Серед хутрових звірів найбільшу частку займають зайці (1421385). На порядок менша чисельність ондатри (137935), лисиці (69916), бабака (64023), білки (60048) та куниць (59380). Найбільша популяція пернатої дичини зосереджена на території Дніпропетровської (9,98 %), Кіровоградської (9,01 %), Чернігівської (8,73 %), Харківської (8,85 %), Донецької (7,45 %), Херсонської (6,2 %) областей. У структурі пернатої дичини найбільше качок (2611723),

лисок (1656885), куликів (844598 голів), перепілок (1314350), куріпок (870540), голубів (1882942). За останні роки зросла чисельність качок, перепілок, лиски, куликів та голубів, скоротилася популяція глухарів, сталою лишилася чисельність тетеруків, рябчиків та лебедів.

Щодо рибних ресурсів, то є можливість визначити потенціал, виходячи з обсягів добування водних біоресурсів за регіонами України. Найвищі показники в АР Крим, Одеській, Херсонській, Запорізькій, Донецькій областях (додаток А, табл. А.9).

Територія країни характеризується значним видовим різноманіттям тваринного світу, що сприятиме спеціалізації регіонів у наданні послуг пізнавальної та спортивної субгалузей рекреації.

Суттєвими чинниками, які впливатимуть на конкурентний потенціал є природно-географічні та кліматичні умови. О. Бейдик запропонував методика визначення рівня природно-географічних умов за такими критеріями: ступенем сусідства рекреаційних систем регіонів, положення рекреаційних систем регіонів відносно Чорного та Азовського морів та відносно великих річок. Згідно результатів досліджень, найбільш вигідні умови сусідства характерні для Кіровоградської, Вінницької, Київської, Полтавської, Черкаської та Житомирської областей, оскільки це дає додаткові можливості для розвитку кооперації. Найменш вигідні умови в АР Крим, Закарпатської, Луганської, Волинської та Львівської областей, оскільки внутрішнє сусідство обмежується двома-трьома регіонами [14]. Проте такий критерій досить дискусійний, і ми вважаємо, що розміщення названих областей, крім Луганської, є досить перспективним і загалом має конкурентну перевагу для розвитку в'їзного туризму. А геополітична складова розташування дає ще одну перевагу – високого рівня етнокультурні зв'язки з країнами Європи, АР Крим – Туреччиною.

Найвигідніше географічне розміщення відносно Чорного та Азовського морів мають АР Крим, Херсонська, Запорізька, Донецька, Миколаївська, Дніпропетровська, Одеська, Харківська області, при цьому перших два регіони мають вихід до двох морів. Найвигідніше прирічкове розташування мають Одеська, Кіровоградська, Вінницька та Миколаївська області, на ранг гірше – у Дніпропетровській, Житомирській, Київській, Полтавській, Херсонській, Хмельницькій, Черкаській та Чернівецькій областях. Найменш вигідне прирічкове положення у Волинської, Львівської та Закарпатської областей [175, с. 93-94].

За характером рельєфу найкращі умови мають АР Крим, Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська та Чернівецька області, найгірші – Житомирська, Київська, Сумська, Херсонська та Чернігівська області.

Узагальнені результати дослідження свідчать, що найвигідніші природно-географічні умови для розвитку рекреації в Одеській, Вінницькій, Кіровоградській та Миколаївській областях, найгірші – у Волинській, Львівській та Закарпатській областях. Решта територій займають проміжну позицію [175, с. 93-94]. На нашу думку, найкращі природно-географічні умови для розвитку рекреаційної діяльності мають прикордонні області Карпатського регіону, Чорноморсько-Азовського регіону, АР Крим. Там поєднуються вигідне транзитне розташування, геологічна різноманітність, сприятливі кліматичні умови, високий рівень забезпечення лікувальними мінеральними, лісовими та водними ресурсами.

Клімат можна розглядати як ресурс і умову, залежно від виду рекреаційної діяльності. Зокрема певне поєднання сприятливих температурних режимів, вологості та атмосферного тиску мають лікувальні властивості і в цьому випадку клімат є лікувальним ресурсом.

Загалом для території України характерні сприятливі температурні показники: середня липнева температура повітря перебуває у межах $+ 17,3...+22,3^{\circ}\text{C}$, у січні температура коливається від $+ 3,1^{\circ}\text{C}$ до $- 7,7^{\circ}\text{C}$. Найсприятливіші для літнього відпочинку температурні режими АР Крим, Запорізької, Миколаївської, Одеської та Херсонської областей. Варто зауважити, що у Закарпатській, Луганській, Миколаївській, Херсонській областях та АР Крим температура повітря протягом більше шести місяців вища $+ 10^{\circ}\text{C}$, у Запорізькій, Дніпропетровській та Одеській областях такий температурний режим триває 172-183 дні, на решті території тривалість відповідного періоду становить 155-170 днів. Винятком є Чернівецька область, де середня тривалість періоду з температурою понад $+ 10^{\circ}\text{C}$ становить 131 день [175, с. 87]. У розрізі адміністративних одиниць найбільше опадів протягом року випадає у Закарпатській, Львівській, Івано-Франківській, Хмельницькій та Чернівецькій областях. Різноманітність кліматичних умов сприяє спеціалізації регіонів у наданні рекреаційних послуг: для літнього відпочинку вони найбільш привабливі в АР Крим, Запорізькій, Одеській, Херсонській областях, зимового – Івано-Франківській, Чернівецькій, Львівській, Тернопільській областях.

Суттєвий вплив на формування конкурентного потенціалу має інфраструктурна складова, яка включає загальну та спеціальну. Загальна інфраструктура формує передумови для розвитку рекреації і включає транспортне сполучення, зв'язок, побутове обслуговування, громадське харчування. Зокрема територією України прокладено 169,6 тис. км автомобільних доріг, 97,46 % з яких із твердим покриттям (табл. 2.6). Варто зазначити, що довжина автомобільних доріг в регіонах практично однакова,

про що свідчать показники щільності, найменше значення яких мають Чернігівська, Херсонська, Миколаївська, Луганська області. Найбільша щільність доріг у Львівській (374 км/1000 км²), Чернівецькій (353 км/1000 км²), Хмельницькій (344 км/1000 км²) та Вінницькій (338 км/1000 км²) областях.

Таблиця 2.6

**Характеристика автомобільних і залізничних доріг
станом на 1.01.2014 року**

Адміністративні одиниці	Довжина автомобільних доріг загального користування, тис. км		Частка доріг з твердим покриттям, %	Щільність автомобільних доріг загального користування з твердим покриттям, км на 1000 км ² території	Експлуатаційна довжина залізничних колій загального користування, км	Щільність залізничних колій загального користування, км на 1000 км ² території
	усього	у тому числі з твердим покриттям				
Україна	169,6	166,1	97,46	275	21605	36
АР Крим	6,3	6,3	100	245	629	23
Вінницька	9,5	9,0	93,68	339	1074	41
Волинська	6,2	5,8	91,94	288	597	30
Дніпропетровська	9,2	9,2	100	287	1554	49
Донецька	8,1	8,0	98,77	302	1577	60
Житомирська	8,5	8,3	97,65	280	1017	34
Закарпатська	3,3	3,3	100	261	604	47
Запорізька	7,0	6,8	97,14	251	989	36
Івано-Франківська	4,1	4,1	100	296	494	36
Київська	8,6	8,6	100	306	798	28
Кіровоградська	6,3	6,2	95,38	252	892	36
Луганська	5,9	5,8	98,28	219	1092	41
Львівська	8,4	8,2	98,80	376	1261	58
Миколаївська	4,8	4,8	100	195	711	29
Одеська	8,3	8,1	97,56	242	1044	31
Полтавська	8,9	8,9	100	308	852	30
Рівненська	5,1	5,1	98,04	252	575	29
Сумська	7,2	6,7	89,04	282	725	30
Тернопільська	5,0	5,0	98,04	361	564	41
Харківська	9,6	9,4	96,88	299	1514	48
Херсонська	5,0	5,0	100	174	452	16
Хмельницька	7,2	7,2	100	346	738	36
Черкаська	6,1	5,9	96,72	284	588	28
Чернівецька	2,9	2,9	100	355	413	51
Чернігівська	7,7	7,2	93,51	227	851	27

Примітка. Статистичний збірник «Регіони України», 2014 рік. Частина 2, с. 272-276.

Важливою характеристикою є забезпечення залізничними коліями, рівень чого відображає щільність залізничних колій загального

користування. Територією країни прокладено 21605 км залізничних колій. Найвищі показники щільності у Донецькій (60 км на 1000 км²), Львівській (58 км на 1000 км²), Чернівецькій (51 км на 1000 км²), Дніпропетровській (49 км на 1000 км²), Харківській (48 км на 1000 км²), Закарпатській (47 км на 1000 км²) області. Найменша щільність залізничних доріг у АР Крим (23 км на 1000 км²), Херсонській (16 км на 1000 км²) областях. В АР Крим, Волинській, Житомирській, Івано-Франківській, Київській, Миколаївській, Одеській, Полтавській, Рівненській, Сумській, Херсонській, Черкаській та Чернігівській областях щільність прокладених залізничних колій нижча ніж середня в Україні. Показники транспортного забезпечення в динаміці відображені у додатку Б, таблицях Б.1 – Б.4. Засоби зв'язку нині аналізувати немає потреби, так як на території України, крім незначної частини гірських територій Криму та Карпат повне та якісне покриття для мобільного зв'язку.

Туристичні агенції та оператори позиціонуються по різному, їх відносять як до загальної, так і до спеціальної інфраструктури. Проте, ефективність та активність їх діяльності, рівень послуг, надійність та компетентність значною мірою визначають особливості розвитку ринку туристичних послуг – його структуру, результуючі показники. Динаміка кількісних показників розвитку цих суб'єктів відображена у додатку Б (таблиця Б.5), за 2013 рік – у таблиці 2.7.

Таблиця 2.7

Кількісні показники суб'єктів туристичної діяльності у 2013 році

Адміністративні одиниці	Усього		Туроператори		Турагенти		Суб'єкти екскурс- сійної діяльності	
	одиниць	%	одиниць	%	одиниць	%	одиниць	%
1	2	3	4	5	6	7	8	9
Україна	5711	100,0	945	100,0	4289	100,0	477	100,0
АР Крим	529	9,26	91	9,63	188	4,38	250	52,41
Вінницька	76	1,33	9	0,95	66	1,54	1	0,21
Волинська	85	1,49	15	1,59	64	1,49	6	1,26
Дніпропетровська	487	8,53	32	3,39	448	10,45	7	1,47
Донецька	355	6,22	31	3,28	321	7,48	3	0,63
Житомирська	58	1,02	6	0,63	46	1,07	6	1,26
Закарпатська	82	1,44	19	2,01	60	1,40	3	0,63
Запорізька	250	4,38	13	1,38	231	5,39	6	1,26
Івано-Франківська	112	1,96	22	2,33	82	1,91	8	1,68
Київська	134	2,35	9	0,95	122	2,84	3	0,63
Кіровоградська	70	1,23	4	0,42	62	1,45	4	0,84
Луганська	225	3,94	2	0,21	218	5,08	5	1,05
Львівська	272	4,76	62	6,56	149	3,47	61	12,79
Миколаївська	75	1,31	8	0,85	65	1,52	2	0,42
Одеська	302	5,29	57	6,03	215	5,01	30	6,29

Продовження табл. 2.7

1	2	3	4	5	6	7	8	9
Полтавська	130	2,28	2	0,21	125	2,91	3	0,63
Рівненська	78	1,37	8	0,85	68	1,59	2	0,42
Сумська	59	1,03	5	0,53	54	1,26	-	-
Тернопільська	70	1,23	10	1,06	55	1,28	5	1,05
Харківська	358	6,27	13	1,38	333	7,76	12	2,52
Херсонська	69	1,21	7	0,74	53	1,24	9	1,89
Хмельницька	100	1,75	4	0,42	85	1,98	11	2,31
Черкаська	99	1,73	8	0,85	88	2,05	3	0,63
Чернівецька	121	2,12	28	2,96	92	2,15	1	0,21
Чернігівська	59	1,03	3	0,32	54	1,26	2	0,42
м. Київ	1345	23,55	454	48,04	876	20,42	15	3,14
м. Севастополь	111	1,94	23	2,43	69	1,61	19	3,98

Примітка. За даними статистичного збірника «Регіони України», 2014 рік. Частина 1, с. 246-247.

Дані таблиці свідчать, що найбільше суб'єктів туристичної діяльності зосереджено у м. Київ (23,55 %), АР Крим (9,26 %), Дніпропетровській (8,53 %), Харківській (6,27 %), Донецькій (6,22 %), Одеській (5,29 %) областях. З них туроператорів найбільше у м. Київ (48,04 %), АР Крим (9,63 %), Львівській (6,56 %), Одеській (6,03 %) областях; турагентів – у м. Київ (20,42 %), Дніпропетровській (10,45 %), Запорізькій (5,39 %), Луганській (5,08 %), Одеській (5,01 %) областях; суб'єктів, які здійснюють екскурсійну діяльність – в АР Крим (52,41 %), Львівській (12,79 %) та Одеській (6,29 %) областях. Послуги гостинності забезпечують готелі та місця короткотермінового проживання, частка яких у кількості колективних засобів розміщування складає 37,17 %, з них на готелі припадає 24,94 %, мотелі – 0,89 %, хостели – 0,08 %, кемпінги – 0,23 %, гуртожитки для приїжджених – 3,41 %, туристські бази, гірські притулки, студентські літні табори, інші місця для тимчасового розміщування – 7,62 % (додаток В, таблиця В.1 – В.4, В.7, В.8). Кількісні показники та регіональна структура готелів та аналогічних засобів розміщування у 2013 році відображені у таблиці 2.8.

Локалізація закладів готельного типу визначається рівнем ділової активності, привабливістю екскурсійних об'єктів, частотою різноманітних подій, тому їх найбільша місткість в АР Крим – 22,59 %, м. Київ – 10,72 %, Львівській – 9,04 %, та Одеській – 6,07 %, Закарпатській – 5,41 % областях, менше 2 % вона у Вінницькій, Волинській, Житомирській, Кіровоградській, Луганській, Миколаївській, Рівненській, Тернопільській, Черкаській, Чернігівській областях.

Кількісні показники та регіональна структура готелів та аналогічних засобів розміщування у 2013 році

Адміністративні одиниці	Кількість закладів		Місткість закладів	
	одиниць	частка, %	місць	частка, %
Україна	3582	100,0	179104	100,0
АР Крим	762	21,27	40465	22,59
Вінницька	72	2,01	2310	1,29
Волинська	67	1,87	2086	1,16
Дніпропетровська	135	3,77	8274	4,62
Донецька	139	3,88	7570	4,23
Житомирська	57	1,59	2054	1,15
Закарпатська	228	6,37	9693	5,41
Запорізька	126	3,52	6189	3,46
Івано-Франківська	193	5,39	8063	4,50
Київська	93	2,60	4797	2,68
Кіровоградська	45	1,26	1820	1,02
Луганська	51	1,42	2078	1,16
Львівська	272	7,59	16194	9,04
Миколаївська	93	2,60	3046	1,70
Одеська	253	7,06	10863	6,07
Полтавська	115	3,21	4396	2,45
Рівненська	52	1,45	1839	1,03
Сумська	50	1,40	1473	0,82
Тернопільська	59	1,65	2516	1,40
Харківська	130	3,63	5969	3,33
Херсонська	116	3,24	4175	2,33
Хмельницька	90	2,51	3665	2,05
Черкаська	75	2,09	2859	1,60
Чернівецька	87	2,43	3662	2,04
Чернігівська	45	1,26	1796	1,00
м. Київ	145	4,05	19196	10,72
м. Севастополь	32	0,89	2056	1,15

Статистичний збірник «Регіони України», 2014 рік. Частина 1, с. 236.

Коефіцієнт використання місткості готелів та аналогічних засобів розміщування (юридичні особи) у 2013 році становив 0,13-0,42, що свідчить про незначний рівень їх використання. Номерний фонд протягом 2013 року найкраще використовувався у м. Києві (0,36), Луганській (0,42), Волинській (0,34), Хмельницькій (0,34), Чернігівській (0,30) областях. Варто зауважити, що ці показники в аналогічних засобах розміщування фізичних осіб-підприємців майже однакові для мотелів та гуртожитків, значно вищі для

костелів, кемпінгів, туристичних баз (додаток В, таблиця В.11).

Однією з характеристик якості надання послуг є рівень комфортності перебування та діапазону додаткових та супутніх послуг. Варто зауважити, що простежується динаміка до зменшення цих показників, оскільки наявність додаткових послуг суттєво впливає на витрати закладів і відображається на вартості самих послуг проживання. Проте у більшості готелів є заклади громадського харчування (ресторан, кафе, бар), автостоянки, пральні, спортивні споруди, сауни. Найбільша кількість ресторанів, барів та кафе діють при підприємствах в АР Крим – 340 одиниць, Львівській області – 134, Одеській області – 125, м. Києві – 102 одиниці; автостоянок – в АР Крим (110 одиниць), Львівській (57), Донецькій та Запорізькій (по 38), Одеській (36), Київській (33), Закарпатській (31) областях, м. Києві (31). Більше всього саун та пралень розташовано при готелях АР Крим, Дніпропетровської, Одеської, Київської, Закарпатської, Донецької, Львівської, Миколаївської областей та м. Києва (додаток Б, табл. Б.9).

Кількісні показники спеціалізованих засобів розміщення, які відносяться до спеціальної інфраструктури, відображені у додатку В (табл. В.1, В.2, В.5, В.6, В.9) і таблиці 2.9.

Таблиця 2.9

**Кількість та місткість спеціалізованих засобів розміщення
станом на 1.01.2014 року, одиниць**

Адміністративні утворення	Санаторії та пансіонати з лікуванням			Бази, будинки та пансіонати відпочинку		
	Кількість, одиниць	Місткість, місць	Частка за місткістю, %	Кількість, одиниць	Місткість, місць	Частка за місткістю, %
Україна	660	157 338	100,0	2166	250 120	100,0
АР Крим	142	56 694	36,03	319	48 331	19,32
Вінницька	27	5 264	3,35	1	75	0,03
Волинська	8	1 516	0,96	75	2 878	1,15
Дніпропетровська	36	4 465	2,84	91	13 089	5,23
Донецька	48	6 746	4,29	271	34 543	13,81
Житомирська	10	1 756	1,12	10	572	0,23
Закарпатська	29	5 828	3,70	27	1 426	0,57
Запорізька	31	6 633	4,22	201	22 983	9,19
Івано-Франківська	18	2 472	1,57	14	1 226	0,49
Київська	19	3 499	2,22	58	8 276	3,31
Кіровоградська	6	607	0,39	23	1 372	0,55
Луганська	29	2 531	1,61	25	1 132	0,45
Львівська	53	14 991	9,53	17	818	0,33
Миколаївська	16	4 562	2,90	207	25 041	10,01
Одеська	39	14 266	9,07	393	37 315	14,92

Продовження табл. 2.4

1	2	3	4	5	6	7
Полтавська	18	4 115	2,62	21	1 954	0,78
Рівненська	12	1 948	1,24	7	696	0,28
Сумська	7	890	0,57	11	1 239	0,50
Тернопільська	11	1 653	1,05	3	360	0,14
Харківська	23	3 748	2,38	68	8 164	3,26
Херсонська	15	2 803	1,78	232	28 044	11,21
Хмельницька	14	1 533	0,97	2	57	0,02
Черкаська	12	1 852	1,18	38	2 817	1,13
Чернівецька	5	819	0,52	5	758	0,30
Чернігівська	8	1 345	0,85	24	2 256	0,90
м. Київ	22	4 057	2,58	10	1 195	0,48
м. Севастополь	2	745	0,47	13	3 503	1,40

Примітка. Розраховано на основі даних статистичного бюлетеню «Туристична діяльність в Україні у 2013 році».

Розміщення санаторно-курортних закладів обумовлено наявністю лікувальних ресурсів та кліматичних умов. Поклади лікувальних грязей, озокериту, джерела цінних мінеральних вод обумовлюють функціонування санаторних закладів не лише загальнодержавного значення, а й для іноземних рекреантів. Загальна кількість санаторіїв та пансіонатів з лікуванням у 2013 році склала 660 закладів. Найбільша частка санаторіїв та пансіонатів з лікуванням була зосереджена в АР Крим (36,03 % загальної чисельності місць), Львівській (9,53 %) та Одеській (9,07 %) областях. Найменша чисельність санаторіїв та пансіонатів з лікуванням у Кіровоградській області (0,39 %), Сумській (0,57 %) та Чернівецькій (0,52 %).

Найбільша кількість баз, будинків і пансіонатів відпочинку знаходилась в АР Крим – 48 331 місце (19,32 %), Донецькій області – 34543 місце (13,81 %), Запорізькій – 22 983 місце (9,19 %), Миколаївській – 25041 місце (10,01 %), Одеській – 37 315 місце (14,92 %), Херсонській – 28044 місце (11,21 %) областях. Будинки, бази та пансіонати відпочинку розміщені у тих регіонах, де велика чисельність населення та сприятливі природно-кліматичні умови, є лісові та водні ресурси, гори.

Активно проводився в Україні дитячий відпочинок, кількісні показники якого відображені у додатку В (табл. В.13 – В.14) і таблиці 2.10. Дитячих таборів за кількістю місць найбільше було в АР Крим (17,89 %), Донецькій (10,01 %), Запорізькій (7,54 %), Луганській (5,09 %), Одеській (8,0 %), Херсонській (7,93 %) областях.

У результаті аналізу інфраструктурної компоненти сукупного потенціалу виявлено, що найкраще була розвинута загальна інфраструктура в

АР Крим, Донецькій, Дніпропетровській, Київській та Харківській областях, що пов'язано з високими темпами їх індустріального розвитку. Спеціальна інфраструктура рекреаційної сфери найкраще була розвинута в АР Крим, Донецькій, Львівській та Херсонській областях, що викликано високим рівнем природно-рекреаційного забезпечення цих регіонів або високим попитом на рекреаційні послуги, як складалось у Донецькій області.

Таблиця 2.10

Кількісні показники та регіональна структура дитячих закладів відпочинку станом на 1.01.2014 року

Адміністративні утворення	Кількість дитячих закладів	Кількість місць у дитячих закладах	Частка за кількістю місць, %
Україна	18549	190892	100,0
АР Крим	688	34158	17,89
Вінницька	826	5480	2,87
Волинська	649	2730	1,43
Дніпропетровська	1000	6786	3,55
Донецька	1093	19107	10,01
Житомирська	536	2917	1,53
Закарпатська	611	5368	2,81
Запорізька	374	14398	7,54
Івано-Франківська	812	3650	1,91
Київська	520	3693	1,93
Кіровоградська	554	1825	0,96
Луганська	788	9720	5,09
Львівська	914	2740	1,44
Миколаївська	530	7352	3,85
Одеська	1042	15275	8,00
Полтавська	1001	6699	3,51
Рівненська	575	1675	0,88
Сумська	1010	5050	2,65
Тернопільська	484	2558	1,34
Харківська	854	7229	3,79
Херсонська	536	15132	7,93
Хмельницька	833	1794	0,94
Черкаська	1025	3879	2,03
Чернівецька	512	3160	1,66
Чернігівська	559	3827	2,00
м. Київ	111	1270	0,67
м. Севастополь	112	3420	1,79

Примітка. Розраховано на основі даних статистичного збірника «Регіони України», 2014 рік. Частина 1, с. 243-244.

Кадровий потенціал дослідимо за показниками середньооблікової чисельності штатних працівників колективних засобів розміщування (табл. 2.11). Загальна чисельність персоналу, зайнятого у спеціалізованих засобах розміщування (закладів юридичних та фізичних осіб) складала

88626 осіб. Найбільше у цій сфері було зайнятий в АР Крим (33,61 %), Львівській (8,63 %) та Одеській (7,98 %) областях. Це пов'язано із великою кількістю підприємств рекреаційної сфери, що функціонували в цих регіонах. За структурою закладів, найбільша чисельність працівників зайняті у санаторіях (41383 особи) та дитячих санаторіях (16449 осіб). Загальна чисельність лікарів у спеціалізованих засобах 4 513 особи, найбільше їх в АР Крим (27,34 %), Львівській (11,66 %) та Одеській (9,22 %) областях.

Таблиця 2.11

Середньооблікова чисельність працюючих у колективних засобах розміщування станом на 1.01.2014 року

Адміністративні одиниці	У спеціалізованих засобах розміщування		у т.ч.,		У готелях та аналогічних засобах розміщування		У суб'єктів туристичної діяльності	
			сонаторіях та панс. з лікув.	базах та буд. відпочинку				
	осіб	%	осіб	осіб	осіб	%	осіб	%
Україна	88 626	100	69 703	18 923	37 867	100,00	12517	100
АР Крим	29 784	33,61	23 008	6 776	6 547	17,29	1020	8,15
Вінницька	3 593	4,05	3 578	15	423	1,12	89	0,71
Волинська	1 083	1,22	933	150	420	1,11	71	0,57
Дніпропетровська	2 795	3,15	2 071	724	1 735	4,58	456	3,64
Донецька	5 372	6,06	3 480	1 892	2 204	5,82	422	3,37
Житомирська	969	1,09	947	22	269	0,71	54	0,43
Закарпатська	2 904	3,28	2 797	107	1 334	3,52	117	0,93
Запорізька	4 037	4,56	2 389	1 648	711	1,88	272	2,17
Івано-Франківська	1 745	1,97	1 390	355	1 165	3,08	534	4,27
Київська	2 131	2,40	1 635	496	977	2,58	124	0,99
Кіровоградська	491	0,55	266	225	253	0,67	74	0,59
Луганська	1 533	1,73	1 472	61	504	1,33	120	0,96
Львівська	7 651	8,63	7 530	121	4 423	11,68	757	6,05
Миколаївська	2 103	2,37	870	1 233	409	1,08	214	1,71
Одеська	7 073	7,98	5 358	1 715	2 309	6,10	732	5,85
Полтавська	2 769	3,12	2 692	77	808	2,13	65	0,52
Рівненська	764	0,86	709	55	429	1,13	73	0,58
Сумська	504	0,57	437	67	426	1,12	60	0,48
Тернопільська	834	0,94	820	14	322	0,85	74	0,59
Харківська	2 534	2,86	2 024	510	1 609	4,25	398	3,18
Херсонська	2 743	3,10	939	1 804	404	1,07	139	1,11
Хмельницька	840	0,95	837	3	656	1,73	112	0,89
Черкаська	887	1,00	732	155	455	1,20	71	0,57
Чернівецька	433	0,49	391	42	469	1,24	164	1,31
Чернігівська	490	0,55	423	67	503	1,33	53	0,42
м. Київ	2 114	2,39	1 799	315	7 488	19,77	5953	47,56
м. Севастополь	450	0,51	176	274	615	1,62	299	2,39

Примітка. Розраховано на основі даних статистичного бюлетеню «Туристична діяльність в Україні у 2013 році».

З закладів відпочинку, найбільша чисельність працівників на базах відпочинку (10141 особа) та пансіонатах відпочинку (6761 особа). За регіонами основна їх частка зайнята у закладах АР Крим, Донецької, Запорізької, Херсонської областей.

У готелях та аналогічних засобах розміщування зайнято 37 867 осіб. Основна частка працівників зайнята у закладах АР Крим (17,29 %), м. Києва (19,77 %), Львівської (11,68 %), Дніпропетровської (4,58 %), Донецької (5,82 %) та Одеської (6,1 %) областей. Оскільки майже 90 % зайнятих працює в готелях, то вище зазначене характеризує частку працівників саме готелів. Найменша чисельність працівників у хостелах (21 особа) та кемпінгах (101 особа).

Загальна чисельність персоналу, зайнятого у туристичних закладах 12517 осіб. Найбільша їх частка зосереджена у м. Києву (47,56 %), АР Крим (8,15 %), Львівській (6,05 %), Одеській (5,85 %) областях.

Оскільки у джерелах статистичної інформації не відображаються чисті інвестиції, тому розглянемо структуру витрат туристично-рекреаційних закладів (додаток Д (табл. Д.2 – Д.4), табл. 2.12). Водночас, витрати, разом з обсягами наданих послуг, характеризують виробничий потенціал рекреаційної системи регіону. Найбільші витрати здійснюються спеціалізованими засобами розміщування (6301345,2 тис. грн).

У готелях та аналогічних засобах розміщування витрати склали 5126955,4 тис. грн., туристичних підприємствах – 4 013 041 тис. грн, мисливських господарствах – 219642 тис. грн. Основна частка витрат для розвитку готелів припадає на м. Київ (33,52 %), АР Крим (19,96 %), Львівську область (10,9 %). Для розвитку спеціалізованих засобів розміщування найбільша частка витрат в АР Крим (44,54 %), Львівській (10,26 %), Одеській (5,37 %) та Донецькій (5,45 %) областях; туристичних підприємств – м. Київ (71,96 %), АР Крим (9,73 %), Івано-Франківській області (5,96 %).

На розвиток мисливського господарства найбільші витрати здійснювались у Київській (7,94 %), Чернігівській (6,90 %), Харківській (5,49 %), Полтавській (5,72 %), Житомирській (6,75 %), Донецькій (5,84 %) областях.

Витрати на організацію діяльності туристичних та рекреаційних закладів у 2013 році

Адміністративні одиниці	Витрати у							
	готелях та аналогічних засобах розміщування ¹		спеціалізованих засобах розміщування ¹		туристичних підприємств ¹		мисливських господарств ²	
	тис.грн	%	тис.грн	%	тис.грн	%	тис.грн	%
Україна	5 126 955,4	100,0	6 301 345,2	100,0	4 013 041	100,0	219642	100
АР Крим	1 023 288,10	19,96	2806375,2	44,54	390394	9,73	9865,5	4,49
Вінницька	26571	0,52	223962,1	3,55	3633,1	0,09	7379,8	3,36
Волинська	27475,3	0,54	48256,1	0,77	3468,7	0,09	7886	3,59
Дніпропетровська	112510,3	2,19	89344,5	1,42	22957,5	0,57	6651,6	3,03
Донецька	239244,9	4,67	343225,3	5,45	57084,9	1,42	12834,7	5,84
Житомирська	27344,8	0,53	45873,5	0,73	2039	0,05	14816,8	6,75
Закарпатська	82515,1	1,61	266552,2	4,23	8250,1	0,21	5942,4	2,71
Запорізька	72549,9	1,42	358566,4	5,69	17570,2	0,44	6009,5	2,74
Івано-Франківська	187848,7	3,66	44019,5	0,70	239109	5,96	4509,4	2,05
Київська	133001,9	2,59	82427,5	1,31	13771,8	0,34	17429,3	7,94
Кіровоградська	17075,6	0,33	15487	0,25	11343,3	0,28	4574,9	2,08
Луганська	29679,3	0,58	22437,4	0,36	10313	0,26	5123,1	2,33
Львівська	558640	10,90	646706,3	10,26	108052	2,69	10709,8	4,88
Миколаївська	25371,1	0,49	141253,6	2,24	21884	0,55	3225,3	1,47
Одеська	252416,9	4,92	338514,6	5,37	89394,8	2,23	5830,4	2,65
Полтавська	62682	1,22	203485	3,23	3668	0,09	12561,2	5,72
Рівненська	34481,5	0,67	47044,8	0,75	3714,6	0,09	9523,5	4,34
Сумська	30868,7	0,60	20237,6	0,32	3889,6	0,10	9486,7	4,32
Тернопільська	20847,5	0,41	30571	0,49	2519,6	0,06	2579,9	1,17
Харківська	198729,2	3,88	135035,9	2,14	29213,4	0,73	12053,5	5,49
Херсонська	15853,4	0,31	127643,5	2,03	3779,6	0,09	7303,6	3,33
Хмельницька	40539,9	0,79	64681,9	1,03	8468	0,21	6287,4	2,86
Черкаська	33260,3	0,65	29357,2	0,47	5590,9	0,14	8248,5	3,76
Чернівецька	33572,3	0,65	449,9	0,01	5936,7	0,15	5595,6	2,55
Чернігівська	41093	0,80	11396,1	0,18	1413,3	0,04	15146,2	6,90
м. Київ	1718423,2	33,52	101160,2	1,61	2887893	71,96	6532,4	2,97
м. Севастополь	81071,5	1,58	57280,9	0,91	57688,8	1,44	1535,2	0,70

Примітка. ¹Розраховано на основі даних статистичного бюлетеню «Туристична діяльність в Україні у 2013 році».

²Статистичний бюлетень «Ведення мисливського господарства у 2013 році».

Попри різні показники розвитку загальної та спеціальної інфраструктури, суттєвий вплив на конкурентоспроможність регіональних рекреаційних систем має рівень екологічної безпеки, який формують такі чинники як рівень скидів та викидів шкідливих речовин, активність екзогенних геологічних та технологічних процесів, рівень радіаційного

забруднення території, відходів, які там накопичуються (додаток Е, табл. 2.13).

Таблиця 2.13

**Екологічна складова конкурентного потенціалу рекреаційних систем
регіонів України станом на 1.01.2014 року**

Адміністративні одиниці	Утворення відходів у розрахунку на на 1 км ² (<i>m</i>)		Викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря у розрахунку на 1 км ²	Скидання забруднених вод у природні поверхневі водні об'єкти	Частота виникнення надзвичайних ситуацій природного характеру, випадків	Частота виникнення надзвичайних ситуацій техногенного характеру, випадків	Коефіцієнт потенційної радіаційної небезпеки територій
	I-III КН	IV КН					
Україна	1,5	741,0	11,1	1717	508	304	0,52
АР Крим	0,1	98,9	5,0	93	25	15	0
Вінницька	0,0	109,7	8,6	1	10	10	0,3
Волинська	0,1	28,4	2,4	1	7	7	0,94
Дніпропетровськ	2,4	9420,2	35,9	325	36	20	0,95
Донецька	4,3	2006,9	62,1	507	61	10	0
Житомирська	0,0	22,5	3,0	3	9	10	0,95
Закарпатська	0,4	9,3	5,4	2	4	16	0
Запорізька	0,7	168,2	13,0	77	20	20	0,86
Івано- Франківська	0,4	121,4	18,2	1	14	11	0
Київська	0,9	85,5	9,9	3	32	20	0,94
Кіровоградська	0,3	1582,4	3,0	5	26	19	0,75
Луганська	1,0	667,1	19,6	142	56	16	0
Львівська	0,1	121,6	10,9	46	52	15	0,15
Миколаївська	6,2	94,5	3,4	25	12	8	0,93
Одеська	0,3	21,3	4,9	81	27	7	0,85
Полтавська	4,5	200,3	6,1	5	10	13	0,2
Рівненська	0,0	78,9	2,8	7	19	8	0,92
Сумська	3,9	28,4	3,3	27	17	9	0,5
Тернопільська	1,1	48,9	4,2	2	6	14	0,75
Харківська	3,8	65,6	10,5	13	14	9	0
Херсонська	3,2	12,2	2,6	2	11	11	0,65
Хмельницька	0,0	53,9	3,9	1	18	11	0,85
Черкаська	0,0	49,2	7,2	8	11	4	0,6
Чернівецька	0,0	51,3	4,8	2	6	9	0
Чернігівська	0,0	21,1	2,9	17	5	12	0,9
м. Київ	16,0	1203,9	309,6	297			
м. Севастополь	5,6	295,2	22,4	24			

Примітка. Розраховано на основі даних статистичного збірника «Регіони України», 2014 рік. Частина 1, с. 277, 282.

Хоча частка відходів I-III класів небезпеки у загальних обсягах відходів, що утворюються в країні, щорічно не перевищує 0,5 %, проте саме вони створюють небезпеку для здоров'я людей і навколишнього середовища.

Сумарний обсяг утворення відходів I-III класів небезпеки від економічної діяльності підприємств та організацій Автономної Республіки Крим, Миколаївської, Сумської, Полтавської, Донецької, Харківської та Херсонської областей становить понад 82% від загального обсягу таких відходів. Станом на 1 січня 2013р. у спеціально відведених місцях чи об'єктах та на території підприємств країни, які були активні протягом 2012 року, накопичилось 14,9 млрд. т відходів, з них 28,6 тис. т належать до I класу небезпеки, 2,2 млн. т – до II, 12,0 млн. т – до III, 14895,8 млн. т – до IV класу небезпеки. Найбільшого антропогенного навантаження зазнає довкілля Дніпропетровської області, на території якої зберігається більше 60 % сумарних обсягів по країні, Донецької (18 %), Луганської (10 %) областей. Площа спеціально відведених місць та об'єктів видалення у цих областях становить 30 тис. га. На території трьох областей, а саме Дніпропетровської, Донецької та Луганської накопичено 93% обсягу накопичених у країні відходів I-IV класів небезпеки.

Забруднення атмосферного повітря вважається одним із провідних елементів середовища проживання людини, що спричиняє шкідливий вплив на її здоров'я. Сьогодні в Україні, незважаючи на певний спад виробництва, стабільно високим залишається забруднення повітряного середовища великих міст і промислових центрів. Викиди шкідливих речовин в атмосферу найменші у Чернівецькій (0,5 %), Тернопільській (0,7 %), Волинській, Закарпатській та Хмельницькій (по 0,8 % відповідно), Рівненській та Херсонській (по 0,9 %) областях, а найбільші у Донецькій (28,7 %), Дніпропетровській (17,7 %), Луганській (9,0 %), Запорізькій (5,8 %) та Харківській (4,6 %) областях.

Практично всі поверхневі джерела водопостачання України інтенсивно забруднювалися. Із загальної кількості водопроводів не відповідають санітарним нормам, за відсутності зон санітарної охорони, – 67,3%, необхідного комплексу очисних споруд – 18,2%, знезаражуючих установок – 24,4%. Найбільш забруднені гирла річки Дніпро, води акваторії порту Одеса і Дніпровського лиману класифікувалися як забруднені, води дельти річки Дунай, Бузького лиману – як помірно забруднені, води Сухого лиману та вхідного каналу, дельтових водотоків річки Дунай класифікувалися як чисті, акваторії порту Ялта – як дуже чисті. Екологічна ситуація в Чорному і Азовському морях у цілому залишається напруженою. Основними екопроблемами морів залишаються евтрофікація шельфових вод (забруднення біогенними речовинами) та забруднення морського середовища токсичними речовинами. Найбільший рівень скидів у води зафіксований у Донецькій (21,3 %), Дніпропетровській (20,4 %), Запорізькій (14,5 %),

Луганській (7,8 %), Одеській (5,7 %), Львівській (5,6 %) областях, АР Крим (2,4 %). Найменше їх у Волинській області (0,009 %).

Україна вразлива до зміни клімату, природних катаклізмів. Найбільш масштабний розвиток зсувів зафіксований на узбережжі Чорного моря в межах Одеської, Миколаївської областей та АР Крим, на узбережжі Азовського моря та в басейні р. Сів. Донець (Донецька область), правобережжі р. Дніпро та його правих приток, у басейнах річок Уж, Тиса, Латориця, Ріка, Теремля, Тересва (Закарпаття) та басейнах річок Дністер, Прут, Черемош, Сирет, Стрий, Вишня (Львівська, Івано-Франківська, Чернівецька області). Активна господарська діяльність без проведення необхідних інженерних заходів викликала поширення зсувів на території 405 населених пунктів, серед яких Київ, Севастополь, Дніпропетровськ, Одеса, Луганськ, Лисичанськ, Куп'янськ, Чернівці тощо. Активізація зсувів відмічається на території майже всіх адміністративних областей, за винятком територій, які взагалі не мають умов для розвитку зсувного процесу – Волинської та Рівненської областей.

Найбільша кількість надзвичайних ситуацій техногенного характеру зафіксована у Дніпропетровській, Запорізькій, Київській, Кіровоградській, Закарпатській та Луганській областях. Найменше техногенних катастроф виникало у Волинській, Одеській, Миколаївській, Рівненській, Сумській, Харківській та Чернівецькій областях.

Радіоекологічний стан характеризується як геохімічною структурою ґрунтів, так і техногенним радіоактивним забрудненням територій внаслідок Чорнобильської катастрофи. Найбільш забрудненою залишається територія зони відчуження (розташована у північній частині Київської області на території Поліського та Іванківського адміністративних районів). Найвищий коефіцієнт потенційної радіаційної небезпеки у Дніпропетровській, Житомирській (по 0,95), Волинській та Київській (по 0,94), Миколаївській (0,93), Рівненській (0,92), Чернігівській (0,9), Запорізькій (0,86), Одеській та Хмельницькій (по 0,85) областях.

2.3. Оцінка рівня конкурентного потенціалу рекреаційних систем регіонів України

Для оцінки рівня конкурентного потенціалу рекреаційної системи регіону використаємо методику, описану в підрозділі 2.1. Рівень конкурентного потенціалу рекреаційних систем регіонів визначаємо з використанням індексної методики на основі даних підрозділу 2.2, а саме за

кількісними показниками. Оцінку рівня природно-ресурсної складової конкурентного потенціалу спочатку здійснимо окремо для спеціальних та загальних ПРР (табл. 2.14, 2.15).

Таблиця 2.14

Результати визначення підгрупового індексу забезпечення регіонів України спеціальними природними рекреаційними ресурсами (СПРР)

Адміністративні одиниці	Індивідуальні індекси % до загальної кількості родовищ по Україні				Сумарний індекс	Індекс підгрупи забезпечення СПРР
	грязі та мул мінеральні	води мінеральні	сапропель	лікувальна ропа, озокерит		
1	2	3	4	5	6	7
АР Крим	1	0,42	0	0,50	1,92	0,93
Вінницька	0	0,45	0	0	0,45	0,22
Волинська	0	0,08	1	0	1,08	0,52
Дніпропетровська	0,5	0,45	0	0	0,95	0,46
Донецька	0,5	0,42	0	0	0,92	0,45
Житомирська	0,0	0,10	0	0	0,10	0,05
Закарпатська	0,0	0,95	0	0	0,95	0,46
Запорізька	1,0	0,24	0	0	1,24	0,61
Івано-Франківська	0,5	0,37	0	1,00	1,87	0,91
Київська	0	0,16	0	0	0,16	0,08
Кіровоградська	0	0,08	0	0	0,08	0,04
Луганська	0	0,29	0	0	0,29	0,14
Львівська	0,50	1,00	0	0,50	2,00	0,98
Миколаївська	0,50	0,21	0	0	0,71	0,35
Одеська	1,00	0,55	0	0,50	2,05	1,0
Полтавська	0,50	0,53	0	0	1,03	0,50
Рівненська	0	0,18	0,19	0	0,38	0,19
Сумська	0	0,05	0,29	0	0,34	0,17
Тернопільська	0	0,18	0	0	0,18	0,09
Харківська	0	0,08	0	0	0,08	0,04
Херсонська	1,00	0,13	0,12	0,50	1,75	0,85
Хмельницька	0	0,37	0	0	0,37	0,18
Черкаська	0	0,18	0	0	0,18	0,09
Чернівецька	0	0,29	0	0	0,29	0,14
Чернігівська	0	0,08	0,01	0	0,09	0,04
м. Київ	0	0,10	0	0	0,10	0,05
м. Севастополь	0	0	0	0	0	0,0

Примітка. Розраховано автором за даними таблиці 2.3.

Як бачимо, в Україні 6 регіонів, які мають високий індекс конкурентного потенціалу за даними ресурсами: АР Крим, Запорізька, Івано-Франківська, Львівська, Одеська та Херсонська області; середній рівень мають Волинська Дніпропетровська Донецька Закарпатська Миколаївська Полтавська області, інші володіють низьким рівнем конкурентного потенціалу.

Високий індекс забезпечення спеціальними природними рекреаційними ресурсами формує конкурентний потенціал для розвитку оздоровчої та лікувальної спеціалізації рекреаційних систем регіонів.

Результати розрахунку індексів забезпечення регіонів України загальними природними рекреаційними ресурсами відображені у табл. 2.15.

Таблиця 2.15

Результати визначення підгрупового індексу забезпечення регіонів України загальними природними рекреаційними ресурсами (ЗПРР)

Адміністративні одиниці	Індивідуальні індекси площ (голів)					Сумарний індекс	Індекс підгрупи забезпечення ЗПРР
	лісів та лісовкритих площ	внутрішніх вод	земель об'єктів ПЗФ	мисливських угідь	мисливської дичини		
АР Крим	0,267	0,491	0,286	0,727	0,218	1,990	0,60
Вінницька	0,338	0,101	0,077	0,789	0,368	1,673	0,50
Волинська	0,621	0,105	0,349	0,583	0,299	1,958	0,59
Дніпропетровська	0,172	0,361	0,015	0,896	1,000	2,443	0,73
Донецька	0,182	0,098	0,247	0,744	0,771	2,042	0,61
Житомирська	1,000	0,113	0,195	0,793	0,338	2,439	0,73
Закарпатська	0,645	0,043	0,560	0,275	0,195	1,717	0,52
Запорізька	0,106	0,398	0,363	0,646	0,419	1,933	0,58
Івано-Франківська	0,566	0,055	0,437	0,254	0,139	1,451	0,44
Київська	0,578	0,407	0,0	0,200	0,152	1,337	0,40
Кіровоградська	0,166	0,178	0,0	0,712	0,879	1,936	0,58
Луганська	0,317	0,051	0,021	0,652	0,297	1,339	0,40
Львівська	0,619	0,099	0,230	0,576	0,281	1,805	0,54
Миколаївська	0,111	0,299	0,165	0,439	0,142	1,156	0,35
Одеська	0,199	0,490	0,380	0,924	0,332	2,325	0,70
Полтавська	0,253	0,344	0,117	0,755	0,619	2,089	0,63
Рівненська	0,717	0,101	0,183	0,496	0,327	1,822	0,54
Сумська	0,410	0,072	0,152	0,765	0,281	1,679	0,50
Тернопільська	0,179	0,045	0,067	0,348	0,256	0,896	0,27
Харківська	0,372	0,141	0,087	0,910	0,901	2,410	0,72
Херсонська	0,135	1,000	0,814	0,742	0,641	3,332	1,00
Хмельницька	0,256	0,098	1,000	0,563	0,447	2,364	0,71
Черкаська	0,302	0,315	0,008	0,574	0,351	1,550	0,46
Чернівецька	0,230	0,044	0,106	0,231	0,130	0,742	0,22
Чернігівська	0,659	0,158	0,156	1,000	0,839	2,811	0,84
м. Київ	0,031	0,015	0,017	0,133	0,0	0,197	0,06
м. Севастополь	0,032	0,002	0,0	0,038	0,022	0,094	0,03

Примітка. За даними табл. 2.4, 2.5.

Високий індекс забезпеченості лісовими ресурсами у Волинській, Житомирській, Закарпатській, Львівській, Рівненській, Чернігівській областях; середній – Вінницькій, Івано-Франківській, Київській, Сумській,

Харківській та Черкаській областях; найнижчий – АР Крим, Запорізькій, Дніпропетровській, Донецькій, Миколаївській, Одеській та Херсонській областях. Рівень забезпеченості внутрішніми водами найвищий у Херсонській області; середній – в АР Крим, Дніпропетровській, Запорізькій, Київській, Миколаївській, Одеській, Полтавській, Черкаській областях; низький – в інших, що пов'язано з малою площею водних об'єктів.

Високий індекс забезпечення об'єктами природно-заповідного фонду мають Херсонська, Хмельницька області; середній – Волинська, Закарпатська, Івано-Франківська, Запорізька, Одеська області.

Індивідуальні індекси мисливських угідь вказують на високий рівень потенціалу АР Крим, Вінницької, Дніпропетровської, Донецької, Житомирської, Запорізької, Кіровоградської, Луганської, Одеської, Полтавської, Сумської, Харківської, Херсонської, Чернігівської областей, середній – Волинської, Львівської, Миколаївської, Рівненської, Тернопільської, Хмельницької, Черкаської областей. За чисельністю мисливської дичини високий індекс мають Дніпропетровська, Донецька, Кіровоградська, Полтавська, Харківська, Херсонська, Чернігівська області, середній – Вінницька, Волинська, Житомирська, Запорізька, Одеська, Рівненська, Хмельницька, Черкаська області.

Результати визначення підгрупового індексу забезпечення загальними природними рекреаційними ресурсами свідчать, що значна частина регіонів має високий рівень потенціалу (17 регіонів), інші, крім Тернопільської, Чернівецької областей та міст-регіонів, – середній. Забезпеченість регіонів водними та лісовими ресурсами створює конкурентну перевагу для розвитку оздоровлення та відпочинку, об'єктами природно-заповідного фонду – пізнавального туризму та відпочинку, мисливські угіддя та дичина – утилітарного туризму (мисливства).

Результати розрахунку групового індексу природоресурсного забезпечення відображені в додатку К (додаток К, табл. К.1), групування регіонів за окремими індивідуальними, підгруповими та груповим індексами відображені в табл. 2.16. Груповий індекс забезпечення регіонів України природними рекреаційними ресурсами свідчить, що високий рівень конкурентного потенціалу мають АР Крим, Волинська, Дніпропетровська, Запорізька, Львівська, Івано-Франківська, Одеська, Полтавська, Херсонська області; середній – Вінницька, Закарпатська, Рівненська, Хмельницька, Чернівецька, Харківська, Чернігівська, Донецька, Житомирська, Сумська, Кіровоградська, Миколаївська області; низький – Київська, Луганська, Тернопільська, Черкаська, Чернівецька області, м. Київ, м. Севастополь.

**Групування регіонів за індексами підгруп показників
природно-ресурсного потенціалу**

Складові конкурентного потенціалу	Рівень конкурентного потенціалу		
	високий ($0,60 \leq K_{\text{КП}} \leq 1,0$)	середній ($0,30 < K_{\text{КП}} < 0,60$)	низький ($0,10 \leq K_{\text{КП}} \leq 0,30$)
1	2	3	4
За індексом природо-ресурсного забезпечення	АР Крим, Волинська Дніпропетровська Запорізька Львівська Івано-Франківська Одеська Полтавська Херсонська	Вінницька Закарпатська Рівненська Хмельницька Харківська Чернігівська Донецька, Житомирська Сумська, Миколаївська Кіровоградська	Київська Луганська Тернопільська Черкаська Чернівецька м. Київ м. Севастополь
За індексом підгрупи забезпечення спеціальними ПРР	АР Крим Запорізька Івано-Франківська, Львівська, Одеська Херсонська	Волинська Дніпропетровська Донецька Закарпатська Миколаївська Полтавська	Вінницька Луганська Житомирська, Київська Чернівецька Кіровоградська Сумська Харківська, Тернопільська Рівненська Хмельницька Чернігівська, Черкаська,
За індексом підгрупи забезпечення загальними ПРР	АР Крим Донецька Дніпропетровська Житомирська Одеська Полтавська Харківська Херсонська Хмельницька Чернігівська	Вінницька Волинська Черкаська, Закарпатська Запорізька Івано- Франківська Київська Кіровоградська Луганська Львівська Миколаївська Рівненська Сумська	Тернопільська, Чернівецька м. Київ м. Севастополь
зокрема			
За рівнем забезпечення лісовими ресурсами	Волинська, Житомирська, Закарпатська, Львівська, Рівненська, Чернігівська	Вінницька, Івано- Франківська, Луганська, Київська, Сумська, Харківська Черкаська	АР Крим, Запорізька, Дніпропетровська, Донецька, Полтавська, Кіровоградська Миколаївська, Одеська Тернопільська, Херсонська, Хмельницька Чернівецька
За рівнем забезпечення мисливською дичиною	Дніпропетровська, Донецька, Полтавська, Кіровоградська, Харківська, Херсонська, Чернігівська	Вінницька, Волинська, Житомирська, Запорізька, Одеська Рівненська, Хмельницька, Черкаська	АР Крим Закарпатська Івано-Франківська Київська Луганська Львівська Миколаївська Сумська Тернопільська Харківська Чернівецька

1	2	3	4
За рівнем забезпечення водними ресурсами	Херсонська	АР Крим, Дніпропетровська, Запорізька, Київська, Миколаївська, Одеська, Полтавська, Черкаська	Вінницька Волинська, Донецька, Житомирська Закарпатська, Львівська Івано-Франківська Кіровоградська Сумська Луганська Рівненська Тернопільська, Харківська, Хмельницька Чернівецька Чернігівська
За рівнем забезпечення об'єктами ПЗФ	Херсонська, Хмельницька	Волинська, Закарпатська, Івано-Франківська, Запорізька, Одеська	АР Крим, Житомирська, Дніпропетровська, Вінницька, Донецька, Кіровоградська Київська, Миколаївська, Луганська Львівська, Полтавська, Рівненська Сумська, Тернопільська Харківська Черкаська, Чернівецька Чернігівська
За рівнем забезпечення мисливськими угіддями	АР Крим, Вінницька Дніпропетровська, Донецька, Запорізька, Житомирська, Одеська, Кіровоградська, Луганська, Полтавська, Сумська, Харківська, Херсонська, Чернігівська	Волинська, Львівська, Миколаївська, Рівненська, Тернопільська, Хмельницька, Черкаська	Закарпатська Івано-Франківська Київська Чернівецька

Примітка. Складено автором за даними табл. 2.14, 2.15, додатку К, таблиця К.1.

Кліматичні та природно-географічні умови сприятливі для розвитку певних видів рекреаційної та туристичної діяльності у всіх регіонах, тому враховувати їх вплив вважаємо недоцільним, оскільки буде виявлятися ефект мультиколінеарності.

Оцінку інфраструктурного потенціалу проведемо за показниками розвитку загальної та спеціальної інфраструктури рекреаційної сфери. Дослідження загальної інфраструктури включатиме вивчення показників кількості туристичних та екскурсійних закладів, щільності автошляхів, залізниць, місткості готелів (табл. 2.17).

Індивідуальні індекси забезпечення туристичними закладами свідчать, що вищий рівень у м. Києва. Через суттєву різницю в показниках, інші регіони, крім Дніпропетровської області та АР Крим, мають низький рівень

розвитку. Подібна ситуація склалась по індивідуальних індексах забезпечення екскурсійними закладами: високий рівень в АР Крим, всі інші – низький рівень. За показником індексу місткості готелів високий рівень має АР Крим; середній – Львівська область та м. Київ, всі інші регіони – низький рівень. Високий індекс щільності автошляхів у всіх регіонах, крім Миколаївської, Луганської, Херсонської областей, де від середній.

Таблиця 2.17

Результати визначення підгрупового індексу забезпечення регіонів України засобами загальної інфраструктури (ЗЗІ)

Адміністративні одиниці	Індивідуальні індекси					Сумарний індекс	Індекс підгрупи забезпечення ЗЗІ
	кількості суб'єктів туристичної діяльності	кількості суб'єктів екскурсійної діяльності	місткості готелів та ін. засобів розміщення	щільності автомобільних доріг	щільності залізничних колій		
АР Крим	0,393	1	1	0,652	0,383	3,428	0,97
Вінницька	0,056	0,004	0,057	0,902	0,683	1,703	0,48
Волинська	0,063	0,024	0,051	0,766	0,500	1,405	0,40
Дніпропетровська	0,362	0,028	0,205	0,763	0,817	2,175	0,62
Донецька	0,264	0,012	0,187	0,803	1,000	2,267	0,64
Житомирська	0,043	0,024	0,051	0,745	0,567	1,430	0,40
Закарпатська	0,061	0,012	0,239	0,694	0,783	1,790	0,51
Запорізька	0,186	0,024	0,153	0,668	0,600	1,631	0,46
Івано-Франківська	0,083	0,032	0,199	0,787	0,600	1,702	0,48
Київська	0,100	0,012	0,119	0,814	0,467	1,511	0,43
Кіровоградська	0,052	0,016	0,045	0,670	0,600	1,384	0,39
Луганська	0,167	0,020	0,051	0,582	0,683	1,504	0,43
Львівська	0,202	0,244	0,400	1,000	0,967	2,813	0,80
Миколаївська	0,056	0,008	0,075	0,519	0,483	1,141	0,32
Одеська	0,225	0,120	0,269	0,644	0,517	1,774	0,50
Полтавська	0,097	0,012	0,108	0,819	0,500	1,536	0,43
Рівненська	0,058	0,008	0,046	0,670	0,483	1,265	0,36
Сумська	0,044	0,0	0,036	0,750	0,500	1,330	0,38
Тернопільська	0,052	0,020	0,062	0,960	0,683	1,778	0,50
Харківська	0,266	0,048	0,147	0,795	0,800	2,057	0,58
Херсонська	0,051	0,036	0,103	0,463	0,267	0,920	0,26
Хмельницька	0,074	0,044	0,091	0,920	0,600	1,729	0,49
Черкаська	0,073	0,012	0,071	0,755	0,467	1,378	0,39
Чернівецька	0,090	0,004	0,090	0,944	0,850	1,978	0,56
Чернігівська	0,044	0,008	0,044	0,604	0,450	1,150	0,33
м. Київ	1	0,060	0,475	1,000	1,000	3,534	1,00
м. Севастополь	0,082	0,076	0,051	1,000	1,000	2,209	0,63

Примітка. За даними табл. 2.6, 2.7, 2.8.

Високий рівень конкурентного потенціалу за індексом щільності залізниць мають Вінницька, Дніпропетровська, Донецька, Закарпатська, Запорізька, Івано-Франківська, Київська, Кіровоградська, Львівська, Луганська, Тернопільська, Харківська, Хмельницька, Чернівецька області; середній – в АР Крим, Волинській, Житомирській, Київській, Миколаївській, Одеській, Полтавській, Рівненській, Сумській, Черкаській, Чернігівській областях, низький – в Херсонській області.

Високий рівень конкурентного потенціалу за підгруповим індексом забезпечення регіонів України засобами загальної інфраструктури в АР Крим, Дніпропетровській, Донецькій, Львівській областях, м. Київ, м. Севастополь; низький – Херсонській області, середній – в усіх інших (табл. 2.19).

Результати визначення групового індексу забезпечення регіонів України спеціалізованими засобами розміщування відображені в таблиці 2.18.

Потужний розвиток курортно-санаторної справив в АР Крим робить його поза конкуренцією, оскільки всі інші регіони мають індивідуальні індекси місткості цих закладів менше 0,3, що відповідає низькому рівню розвитку.

Індивідуальні індекси місткості баз, будинків та пансіонатів відпочинку відповідають високому рівню в АР Крим, Херсонській, Донецькій та Одеській областях; середньому – Запорізькій, Миколаївській областях. Низькі показники в усіх інших регіонах.

Високому рівню відповідає індивідуальний індекс місткості дитячих закладів оздоровлення в АР Крим, середньому – у Донецькій, Запорізькій, Одеській, Херсонській областях. Загалом високий рівень конкурентного потенціалу за підгруповим індексом забезпечення регіонів спеціалізованими засобами розміщування лише в АР Крим; середній – в Донецькій, Запорізькій, Одеській, Херсонській областях; низький – в усіх інших.

Рівень інфраструктурного потенціалу характеризується стандартизованою за максимальним значенням сумою двох показників: підгрупового індексу забезпечення регіонів України засобами загальної інфраструктури та підгрупового індексу забезпечення регіонів України спеціалізованими засобами розміщування (додаток К, табл. К.2).

**Результати визначення підгрупового індексу забезпечення регіонів
України спеціалізованими засобами розміщування (СЗР)**

Адміністративні утворення	Індивідуальні індекси місткості			Сумарний індекс	Індекс підгрупи забезпечення СЗР
	санаторіїв та пансіонатів з лікуванням	баз, будинків та пансіонатів відпочинку	дитячих закладів оздоровленн я		
АР Крим	1	1	1	3	1
Вінницька	0,093	0,002	0,160	0,255	0,09
Волинська	0,027	0,060	0,080	0,166	0,06
Дніпропетровська	0,079	0,271	0,198	0,548	0,18
Донецька	0,119	0,715	0,560	1,393	0,46
Житомирська	0,031	0,012	0,086	0,129	0,04
Закарпатська	0,103	0,030	0,157	0,289	0,10
Запорізька	0,117	0,476	0,421	1,014	0,34
Івано-Франківська	0,044	0,025	0,107	0,176	0,06
Київська	0,062	0,171	0,108	0,341	0,11
Кіровоградська	0,011	0,028	0,054	0,093	0,03
Луганська	0,045	0,023	0,285	0,352	0,12
Львівська	0,265	0,017	0,080	0,362	0,12
Миколаївська	0,080	0,518	0,215	0,814	0,27
Одеська	0,252	0,772	0,447	1,471	0,49
Полтавська	0,073	0,040	0,196	0,309	0,10
Рівненська	0,034	0,014	0,049	0,098	0,03
Сумська	0,016	0,026	0,148	0,190	0,06
Тернопільська	0,029	0,007	0,075	0,111	0,04
Харківська	0,066	0,169	0,212	0,447	0,15
Херсонська	0,049	0,580	0,443	1,073	0,36
Хмельницька	0,027	0,001	0,053	0,081	0,03
Черкаська	0,033	0,058	0,113	0,205	0,07
Чернівецька	0,014	0,016	0,093	0,123	0,04
Чернігівська	0,024	0,047	0,112	0,182	0,06
м. Київ	0,072	0,025	0,037	0,134	0,04
м. Севастополь	0,013	0,072	0,100	0,186	0,06

Примітка. За даними табл. 2.9, 2.10.

Індекс інфраструктурного потенціалу свідчить про високий його рівень в АР Крим; середній – у Дніпропетровській, Донецькій, Закарпатській, Запорізькій, Львівській, Одеській, Харківській, Херсонській, Чернівецькій областях, м. Києві та м. Севастополі; низький показник мають Вінницька, Волинська, Житомирська, Івано-Франківська, Київська, Кіровоградська, Луганська, Полтавська, Рівненська, Сумська, Тернопільська, Хмельницька, Черкаська, Чернігівська області. Результати групування регіонів за груповими та підгруповими показниками відображені у табл. 2.19.

**Групування регіонів за індексами підгруп показників
інфраструктурного потенціалу**

Складові конкурентного потенціалу	Рівень конкурентного потенціалу		
	високий ($0,60 \leq K_{КП} \leq 1,0$)	середній ($0,30 < K_{КП} < 0,60$)	низький ($0,10 \leq K_{КП} \leq 0,30$)
1	2	3	4
За індексом інфраструктурного потенціалу	АР Крим	Дніпропетровська, Донецька, Закарпатська, Запорізька, Львівська, Одеська, Харківська, Херсонська, Чернівецька м. Київ м. Севастополь	Вінницька, Волинська, Житомирська, Івано-Франківська, Київська, Кіровоградська, Луганська, Полтавська, Рівненська, Сумська, Тернопільська, Хмельницька, Черкаська, Чернігівська
За індексом забезпечення засобами загальної інфраструктури	АР Крим, Дніпропетровська, Донецька, Львівська м. Київ, м. Севастополь	Вінницька Волинська Житомирська Закарпатська Запорізька Івано-Франківська Київська Луганська Кіровоградська Миколаївська Одеська Полтавська Рівненська Сумська Тернопільська Харківська Хмельницька Чернівецька Черкаська Чернігівська	Херсонська
За індексом забезпечення спеціалізованими засобами розміщення	АР Крим	Донецька, Запорізька, Одеська, Херсонська	Вінницька Волинська Дніпропетровська м. Київ Житомирська Закарпатська Харківська Івано-Франківська Київська Кіровоградська Луганська Львівська Миколаївська Полтавська Рівненська Сумська Тернопільська Хмельницька Чернівецька Черкаська Чернігівська м. Севастополь

Примітка. Складено автором за даними табл. 2.17, 2.18, додатку К, таблиця К.2.

Оцінку рівня кадрового потенціалу рекреаційних систем регіонів України проведемо на основі забезпеченості персоналом туристичних та рекреаційних закладів (табл. 2.20).

**Результати визначення групового індексу кадрового потенціалу
рекреаційних систем регіонів України**

Адміністративні одиниці	Індивідуальні індекси забезпечення персоналом у			Сумар- ний індекс	Індекс кадрового потенціал у
	спеціалі- зованих засобах розміщуванн я	готелях та аналогічних засобах розміщування	суб'єктів туристично ї діяльності		
АР Крим	1	0,875	0,171	2,046	0,99
Вінницька	0,120	0,057	0,015	0,192	0,09
Волинська	0,036	0,056	0,012	0,104	0,05
Дніпропетровська	0,094	0,232	0,077	0,402	0,19
Донецька	0,180	0,294	0,071	0,546	0,26
Житомирська	0,032	0,036	0,009	0,077	0,04
Закарпатська	0,098	0,178	0,020	0,295	0,14
Запорізька	0,136	0,095	0,046	0,276	0,13
Івано-Франківська	0,059	0,156	0,090	0,304	0,15
Київська	0,071	0,131	0,021	0,223	0,11
Кіровоградська	0,016	0,034	0,012	0,063	0,03
Луганська	0,051	0,067	0,020	0,139	0,07
Львівська	0,257	0,591	0,127	0,975	0,47
Миколаївська	0,071	0,055	0,036	0,161	0,08
Одеська	0,237	0,309	0,123	0,669	0,32
Полтавська	0,093	0,108	0,011	0,212	0,10
Рівненська	0,026	0,057	0,012	0,095	0,05
Сумська	0,017	0,057	0,010	0,084	0,04
Тернопільська	0,028	0,043	0,012	0,083	0,04
Харківська	0,085	0,215	0,067	0,367	0,18
Херсонська	0,092	0,054	0,023	0,170	0,08
Хмельницька	0,028	0,088	0,019	0,134	0,06
Черкаська	0,030	0,061	0,012	0,102	0,05
Чернівецька	0,015	0,063	0,028	0,105	0,05
Чернігівська	0,016	0,067	0,009	0,092	0,04
м. Київ	0,071	1	1	2,071	1,00
м. Севастополь	0,015	0,082	0,050	0,147	0,07

Примітка. Розраховано на основі даних табл. 2.11.

Високий рівень кадрового потенціалу спеціалізованих засобів розміщування лише в АР Крим; в усіх інших регіонах він низький. Це пов'язано з суттєвою різницею у чисельності курортно-санаторних закладів АР Крим та інших регіонів. Індивідуальні індекси забезпечення персоналом у готелях та аналогічних засобах розміщування високі в АР Крим, м. Київ, Львівській області; середній – в Одеській та Донецькій областях; в інших він низький. Індивідуальний індекс забезпечення персоналом суб'єктів туристичної діяльності високий лише у м. Київ, в усіх інших регіонах він

низький. Загалом високий індекс кадрового потенціалу мають м. Київ та АР Крим, середній – Одеська та Львівська області, всі інші – низький.

Оцінку фінансового потенціалу проведемо на основі показників витрат на організацію діяльності колективних засобів розміщування, туристичних підприємств та мисливських господарств (табл. 2.21).

Таблиця 2.21

Результати визначення групового індексу фінансового забезпечення діяльності туристичних та рекреаційних закладів регіонів України

Адміністративні одиниці	Індивідуальні індекси витрат у				Сумарний індекс	Індекс фінансового потенціалу
	готелях та аналогічних засобах розміщування	спеціалізованих засобах розміщування	туристичних підприємствах	мисливських господарствах		
АР Крим	0,595	1	0,135	0,565	2,296	0,95
Вінницька	0,016	0,080	0,001	0,423	0,520	0,22
Волинська	0,016	0,017	0,001	0,452	0,487	0,20
Дніпропетровська	0,065	0,032	0,008	0,382	0,487	0,20
Донецька	0,139	0,122	0,020	0,736	1,017	0,42
Житомирська	0,016	0,016	0,001	0,850	0,883	0,37
Закарпатська	0,048	0,095	0,003	0,341	0,487	0,20
Запорізька	0,042	0,128	0,006	0,345	0,521	0,22
Івано-Франківська	0,109	0,016	0,083	0,258	0,466	0,19
Київська	0,077	0,029	0,005	1,0	1,111	0,46
Кіровоградська	0,010	0,006	0,004	0,262	0,281	0,12
Луганська	0,017	0,008	0,004	0,293	0,322	0,13
Львівська	0,325	0,230	0,037	0,615	1,208	0,50
Миколаївська	0,015	0,050	0,008	0,185	0,258	0,11
Одеська	0,147	0,121	0,031	0,334	0,632	0,26
Полтавська	0,036	0,073	0,001	0,720	0,831	0,34
Рівненська	0,020	0,017	0,001	0,547	0,585	0,24
Сумська	0,018	0,007	0,001	0,544	0,571	0,24
Тернопільська	0,012	0,011	0,001	0,147	0,171	0,07
Харківська	0,116	0,048	0,010	0,691	0,865	0,36
Херсонська	0,009	0,046	0,001	0,419	0,475	0,20
Хмельницька	0,024	0,023	0,003	0,360	0,410	0,17
Черкаська	0,019	0,011	0,002	0,474	0,505	0,21
Чернівецька	0,019	0,000	0,002	0,321	0,343	0,14
Чернігівська	0,024	0,004	0,001	0,869	0,897	0,37
м. Київ	1,000	0,036	1,000	0,374	2,410	1,00
м. Севастополь	0,047	0,020	0,020	0,088	0,176	0,07

Примітка. За даними табл. 2.12.

Високий рівень фінансового забезпечення мають готелі м. Києва та АР Крим, середній – Львівська область, низький – інші регіони. Індивідуальний індекс фінансового забезпечення спеціалізованих засобів розміщування

високий лише в АР Крим, низький в усіх інших регіонах. Аналогічна ситуація склалась і з фінансовим потенціалом туристичних закладів, де високий індекс лише в м. Києві, у всіх інших регіонах він низький. Щодо мисливських господарств, то високий рівень витрат мають Донецька, Житомирська, Київська, Львівська, Полтавська, Харківська, Чернігівська області; середній – АР Крим, Вінницька, Волинська, Дніпропетровська, Закарпатська, Запорізька, Одеська, Рівненська, Сумська, Херсонська, Хмельницька, Черкаська, Чернівецька області, м. Київ; низький – Івано-Франківська, Кіровоградська, Луганська, Миколаївська, Тернопільська області та м. Севастополь.

Загалом високий індекс фінансового потенціалу мають м. Київ та АР Крим; середній – Донецька, Житомирська, Київська, Львівська, Полтавська, Харківська, Чернігівська області; низький – Вінницька, Волинська, Дніпропетровська, Закарпатська, Івано-Франківська, Кіровоградська, Луганська, Миколаївська, Рівненська, Сумська, Тернопільська, Хмельницька, Херсонська, Чернівецька, Черкаська області, м. Севастополь.

Оцінку екологічного потенціалу проведемо шляхом розрахунку індексів показників екологічної комфортності, що включає рівень утворення відходів у розрахунку на 1 км^2 , викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря у розрахунку на 1 км^2 , скидання забруднених вод у природні поверхневі водні об'єкти, потенційної радіаційної небезпеки територій (табл. 2.22).

Зауважимо, що це індекси-дестимулятори, чим більший індекс, тим більший деструктивний вплив на довкілля у регіоні.

Найвищі показники групового індексу мають м. Київ та Дніпропетровська область, тобто екологічна ситуація там найгірша. Середнього рівня індикатори мають Донецька, Запорізька, Миколаївська, Одеська області.

Екологічно чистими можна вважати рекреаційні системи АР Крим, Закарпатської, Івано-Франківської, Львівської, Харківської Чернівецької областей, м. Севастополь. За рівнем екологічної складової, найвищий конкурентний потенціал мають рекреаційні системи Закарпатської та Чернівецької областей, найнижчий – м. Києва.

**Результати визначення групового індексу екологічної складової
конкурентного потенціалу рекреаційних систем регіонів
(деструктивний індекс)**

Адміністративні одиниці	Індивідуальні індекси					Сумар- ний індекс	Індекс екологіч- ного потенціалу
	утворення відходів у розрахунку на на 1 км ²		викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря у розрахунку на 1 км ²	скидання вод у природні поверхневі водні об'єкти	потенційної радіаційної небезпеки територій		
	I-III КН	IV КН					
АР Крим	0,006	0,010	0,016	0,183	0,000	0,215	0,06
Вінницька	0,000	0,012	0,028	0,002	0,319	0,361	0,10
Волинська	0,006	0,003	0,008	0,002	1,000	1,019	0,27
Дніпропетровська	0,150	1,000	0,116	0,641	1,011	2,918	0,79
Донецька	0,269	0,213	0,201	1,000	0,000	1,683	0,45
Житомирська	0,000	0,002	0,010	0,006	1,011	1,029	0,28
Закарпатська	0,025	0,001	0,017	0,004	0,000	0,047	0,01
Запорізька	0,044	0,018	0,042	0,152	0,915	1,171	0,32
Івано-Франківська	0,025	0,013	0,059	0,002	0,000	0,099	0,03
Київська	0,056	0,009	0,032	0,006	1,000	1,103	0,30
Кіровоградська	0,019	0,168	0,010	0,010	0,798	1,005	0,27
Луганська	0,063	0,071	0,063	0,280	0,000	0,477	0,13
Львівська	0,006	0,013	0,035	0,091	0,160	0,305	0,08
Миколаївська	0,388	0,010	0,011	0,049	0,989	1,447	0,39
Одеська	0,019	0,002	0,016	0,160	0,904	1,101	0,30
Полтавська	0,281	0,021	0,020	0,010	0,213	0,545	0,15
Рівненська	0,000	0,008	0,009	0,014	0,979	1,01	0,27
Сумська	0,244	0,003	0,011	0,053	0,532	0,843	0,23
Тернопільська	0,069	0,005	0,014	0,004	0,798	0,89	0,24
Харківська	0,238	0,007	0,034	0,026	0,000	0,305	0,08
Херсонська	0,200	0,001	0,008	0,004	0,691	0,904	0,24
Хмельницька	0,000	0,006	0,013	0,002	0,904	0,925	0,25
Черкаська	0,000	0,005	0,023	0,016	0,638	0,682	0,18
Чернівецька	0,000	0,005	0,016	0,004	0,000	0,025	0,01
Чернігівська	0,000	0,002	0,009	0,034	0,957	1,002	0,27
м. Київ	1,000	0,128	1,000	0,586	1,000	3,714	1,00
м. Севастополь	0,350	0,031	0,072	0,047	0,000	0,5	0,13

Примітка. За даними табл. 2.13.

На основі проведених розрахунків визначимо інтегральний індекс ресурсного потенціалу рекреаційних систем регіонів України (табл. 2.23).

**Результати розрахунку інтегрального індексу рівня конкурентного
потенціалу рекреаційних систем регіонів України**

Адміністративні утворення	Індекс групи					Інтег- ральний індекс
	природно- ресурсного потенціалу	інфра- структурного потенціалу	кадро- вого потен- ціалу	фінансо- вого по- тенціалу	екологіч- ного потен- ціалу, (-)	
АР Крим	0,83	1	0,99	0,95	0,06	1
Вінницька	0,39	0,29	0,09	0,22	0,10	0,24
Волинська	0,60	0,23	0,05	0,20	0,27	0,22
Дніпропетровська	0,64	0,41	0,19	0,20	0,79	0,18
Донецька	0,57	0,56	0,26	0,42	0,45	0,37
Житомирська	0,42	0,22	0,04	0,37	0,28	0,21
Закарпатська	0,53	0,31	0,14	0,20	0,01	0,32
Запорізька	0,64	0,41	0,13	0,22	0,32	0,3
Івано- Франківська	0,73	0,27	0,15	0,19	0,03	0,35
Київська	0,26	0,27	0,11	0,46	0,30	0,22
Кіровоградська	0,34	0,21	0,03	0,12	0,27	0,12
Луганська	0,29	0,28	0,07	0,13	0,13	0,17
Львівська	0,82	0,47	0,47	0,50	0,08	0,6
Миколаївська	0,38	0,30	0,08	0,11	0,39	0,13
Одеська	0,92	0,56	0,42	0,36	0,30	0,6
Полтавська	0,61	0,27	0,10	0,34	0,15	0,32
Рівненська	0,39	0,20	0,05	0,24	0,27	0,16
Сумська	0,36	0,22	0,04	0,24	0,23	0,17
Тернопільська	0,19	0,27	0,04	0,07	0,24	0,09
Харківська	0,41	0,37	0,18	0,36	0,08	0,33
Херсонська	1,00	0,31	0,08	0,20	0,24	0,36
Хмельницька	0,48	0,26	0,06	0,17	0,25	0,19
Черкаська	0,30	0,23	0,05	0,21	0,18	0,16
Чернівецька	0,19	0,30	0,05	0,14	0,01	0,18
Чернігівська	0,48	0,20	0,04	0,37	0,27	0,22
м. Київ	0,06	0,53	1,00	1,00	1,00	0,43
м. Севастополь	0,02	0,35	0,07	0,07	0,13	0,10

Примітка. Розраховано автором

Отже, високий рівень конкурентного потенціалу мають рекреаційні системи АР Крим, Одеської та Львівської області, середній – Донецька, Закарпатська, Запорізька, Івано-Франківська, Полтавська, Харківська, Херсонська області та м. Київ; низький – Волинська, Житомирська, Київська, Кіровоградська, Луганська, Миколаївська, Рівненська, Тернопільська, Хмельницька, Черкаська, Чернігівська, Вінницька, Дніпропетровська, Чернівецька, Сумська області та м. Севастополь. Власне це є результати групування регіонів, які відображені у таблиці 2.24. Результати оцінки рівня конкурентного потенціалу рекреаційної системи регіону такі:

- груповий індекс забезпечення регіонів України природними рекреаційними ресурсами свідчить, що високий рівень конкурентного

потенціалу мають АР Крим, Волинська, Дніпропетровська, Запорізька, Львівська, Івано-Франківська, Одеська, Полтавська, Херсонська області;

Таблиця 2.24

Групування регіонів за рівнем конкурентного потенціалу

Складові конкурентного потенціалу	Рівень конкурентного потенціалу		
	високий ($0,60 \leq K_{КП} \leq 1,0$)	середній ($0,30 < K_{КП} < 0,60$)	низький ($0,10 \leq K_{КП} \leq 0,30$)
1	2	3	4
За інтегральним індексом	АР Крим Львівська Одеська	Донецька Закарпатська Запорізька, Івано-Франківська Полтавська Харківська Херсонська м. Київ	Волинська, Житомирська Київська, Кіровоградська Луганська, Миколаївська Рівненська, Тернопільська Хмельницька, Черкаська Чернігівська Вінницька Дніпропетровська Чернівецька Сумська, м. Севастополь
За індексом природо-ресурсного забезпечення	АР Крим, Волинська Дніпропетровська Запорізька Львівська Івано-Франківська Одеська Полтавська Херсонська	Вінницька Закарпатська Рівненська Хмельницька Харківська Чернігівська Донецька, Житомирська Сумська, Миколаївська Кіровоградська	Київська Луганська Тернопільська Черкаська Чернівецька м. Київ м. Севастополь
За індексом інфраструктурного потенціалу	АР Крим	Дніпропетровська, Донецька, Закарпатська, Запорізька, Львівська, Одеська, Харківська, Херсонська, Чернівецька м. Київ м. Севастополь	Вінницька, Волинська, Житомирська, Івано- Франківська, Київська, Кіровоградська, Луганська, Полтавська, Рівненська, Сумська, Тернопільська, Хмельницька, Черкаська, Чернігівська
За індексом кадрового потенціалу	м. Київ АР Крим	Львівська Одеська	Волинська, Житомирська, Івано-Франківська, Київська, Кіровоградська, Луганська, Полтавська, Рівненська, Тернопільська, Хмельницька, Черкаська, Чернігівська Вінницька, Дніпропетровська, Донецька, Закарпатська, Запорізька, Харківська, Херсонська, Чернівецька Сумська, м. Севастополь

Продовження табл. 2.24

1	2	3	4
---	---	---	---

За індексом фінансового потенціалу	м. Київ АР Крим	Донецька Житомирська Київська Львівська Полтавська Харківська Чернігівська	Дніпропетровська, Закарпатська, Запорізька Вінницька, Волинська, Житомирська, Івано- Франківська, Одеська, Кіровоградська, Луганська, Рівненська, Сумська, Тернопільська, Хмельницька, Черкаська, Чернівецька, Херсонська, м. Севастополь
За індексом екологічного потенціалу	Волинська, Луганська, Житомирська, Сумська, Івано-Франківська, Кіровоградська, Полтавська, Рівненська, Тернопільська, Хмельницька, Черкаська, Чернігівська Вінницька, Закарпатська, Харківська, Херсонська, Чернівецька м. Севастополь	Донецька, Запорізька, Київська, Миколаївська, Одеська	м. Київ Дніпропетровська

Примітка. Складено автором за даними табл. 2.23.

середній – Вінницька, Закарпатська, Рівненська, Хмельницька, Чернівецька, Харківська, Чернігівська, Донецька, Житомирська, Сумська, Кіровоградська, Миколаївська області; низький – Київська, Луганська, Тернопільська, Черкаська, Чернівецька області, м. Київ, м. Севастополь;

- індекс інфраструктурного потенціалу свідчить про високий його рівень в АР Крим; середній – у Дніпропетровській, Донецькій, Закарпатській, Запорізькій, Львівській, Одеській, Харківській, Херсонській, Чернівецькій областях, м. Києві та м. Севастополі; низький показник мають Вінницька, Волинська, Житомирська, Івано-Франківська, Київська, Кіровоградська, Луганська, Полтавська, Рівненська, Сумська, Тернопільська, Хмельницька, Черкаська, Чернігівська області;

- високий рівень кадрового потенціалу спеціалізованих засобів розміщування лише в АР Крим; в усіх інших регіонах він низький. Це пов'язано з суттєвою різницею у чисельності курортно-санаторних закладів АР Крим та інших регіонів. Загалом високий індекс кадрового потенціалу мають м. Київ та АР Крим, середній – Одеська та Львівська області, всі інші – низький;

- високий індекс фінансового потенціалу мають м. Київ та АР Крим; середній – Донецька, Житомирська, Київська, Львівська, Полтавська, Харківська, Чернігівська області; низький – Вінницька, Волинська, Дніпропетровська, Закарпатська, Івано-Франківська, Кіровоградська,

Луганська, Миколаївська, Рівненська, Сумська, Тернопільська, Хмельницька, Херсонська, Чернівецька, Черкаська області, м. Севастополь;

- найвищі показники групового індексу екологічного потенціалу мають м. Київ та Дніпропетровська область, тобто екологічна ситуація там найгірша. Середнього рівня індикатори мають Донецька, Запорізька, Миколаївська, Одеська області. Екологічно чистими можна вважати рекреаційні системи АР Крим, Закарпатської, Івано-Франківської, Львівської, Харківської Чернівецької областей, м. Севастополь. Загалом за рівнем екологічної складової, найвищий конкурентний потенціал мають рекреаційні системи Закарпатської та Чернівецької областей, найнижчий – м. Києва.

Оцінка конкурентного потенціалу рекреаційної системи регіону є вихідною базою для прийняття управлінських рішень щодо формування, утримання, розвитку та максимізації результатів його використання. Виявлення та ефективне використання конкурентного потенціалу є запорукою досягнення високого рівня конкурентоспроможності рекреаційної системи.

РОЗДІЛ 3

МЕХАНІЗМ ФОРМУВАННЯ КОНКУРЕНТНИХ ПЕРЕВАГ РЕКРЕАЦІЙНОЇ СИСТЕМИ РЕГІОНУ

3.1. Сутність та складові механізму забезпечення конкурентоспроможності рекреаційної системи регіону

Сучасні умови функціонування регіональних соціально-економічних систем передбачають формування та реалізацію конкурентних переваг розвитку. Тому нагальною потребою є розробка дієвої регіональної політики сприяння розвитку перспективних, соціально орієнтованих сфер економіки, до яких відноситься рекреаційна. Оскільки рекреаційна діяльність здійснюється у межах рекреаційної системи регіону, то доцільно виділити в окрему групу форми та методи соціально-економічного впливу на процеси формування та забезпечення її конкурентоспроможності. Систематизація інструментів впливу, забезпечення комплексного їх використання найбільш ефективно відображається у відповідному механізмі, який розглядається як «рушійна частина системи управління, що забезпечує дієвий вплив на фактори, стан яких обумовлює результат діяльності об'єкту управління» [162]. Тому набуває актуальності наукове обґрунтування механізму забезпечення конкурентоспроможності рекреаційної системи регіону.

Ціллю дослідження є обґрунтування механізму забезпечення конкурентоспроможності рекреаційної системи регіону, що передбачає вирішення таких завдань:

- 1) вивчення існуючих наукових підходів до трактування сутності механізму та обґрунтування авторського тлумачення;
- 2) визначення складових механізму забезпечення конкурентоспроможності рекреаційної системи регіону;
- 3) обґрунтування інституційної схеми механізму;
- 4) виявлення функціональних складових механізму забезпечення конкурентоспроможності РСР;
- 5) уточнення системи методів, інструментів, важелів впливу як інституційної основи механізму.

Проведені дослідження дозволяють стверджувати, що найчастіше використовуються системний, функціональний, процесний та інституційний підходи до трактування сутності механізму [177, с. 145; 174, с. 89; 70, с. 86–87; 30].

Особливості формування механізму забезпечення конкурентоспроможності вивчались на мікрорівні. Так під організаційно-економічним механізмом управління забезпеченням конкурентоспроможності підприємства розглядають систему взаємодіючих організаційних та економічних важелів, цільовою функцією якої є забезпечення підвищення конкурентоспроможності підприємства. Структурно – це поєднання таких компонент: система забезпечення (нормативно-правового, методичного, ресурсного, наукового); функціональна система як власне управлінський процес з використанням загальних функцій управління; цільова система, що передбачає визначення цілей та результатів діяльності підприємства [162].

На нашу думку, для визначення сутності механізму забезпечення конкурентоспроможності рекреаційної системи регіону (МЗКС РСР) доцільно використати кілька підходів, оскільки кожен з них забезпечує розстановку акцентів на певних властивостях, які важливі з позиції застосування цього механізму. Зокрема, згідно з інституційним підходом, механізм забезпечення конкурентоспроможності рекреаційної системи регіону – це сукупність взаємопов'язаних норм, правил, прийомів, методів та важелів впливу, які забезпечують реалізацію поставлених цілей щодо забезпечення конкурентних переваг на основі ефективного використання рекреаційного потенціалу та стратегії забезпечення конкурентоспроможності РСР.

Інституційна схема механізму забезпечення конкурентоспроможності рекреаційної системи регіону відображена на рис. 3.1.

Формування МЗКС РСР повинне здійснюватися на основі таких основних принципів: системності, узгодженості, взаємодоповнення, збалансованості, альтернативності, комплексності.

Мета функціонування МЗКС РСР – досягнення бажаного рівня конкурентоспроможності РСР, забезпечення реалізації конкурентних переваг за тих економічних, політичних, соціальних та інших умов, які склались у рекреаційній сфері регіону, країни, світу, залежно від того, на якому ринку конкурує певна рекреаційна система.

Цілепокладання визначається обраною стратегією. Проте за будь-яких обставин, цілі можна згрупувати у такі блоки:

- нарощування конкурентного потенціалу (загалом, певної субгалузі рекреації, за рахунок створення нових напрямів діяльності тощо);
- розвиток стратегічних зон рекреаційного бізнесу;
- формування дієвої системи управління РСР;
- оптимізація структури економіки регіону з урахуванням особливостей розвитку рекреаційної сфери.

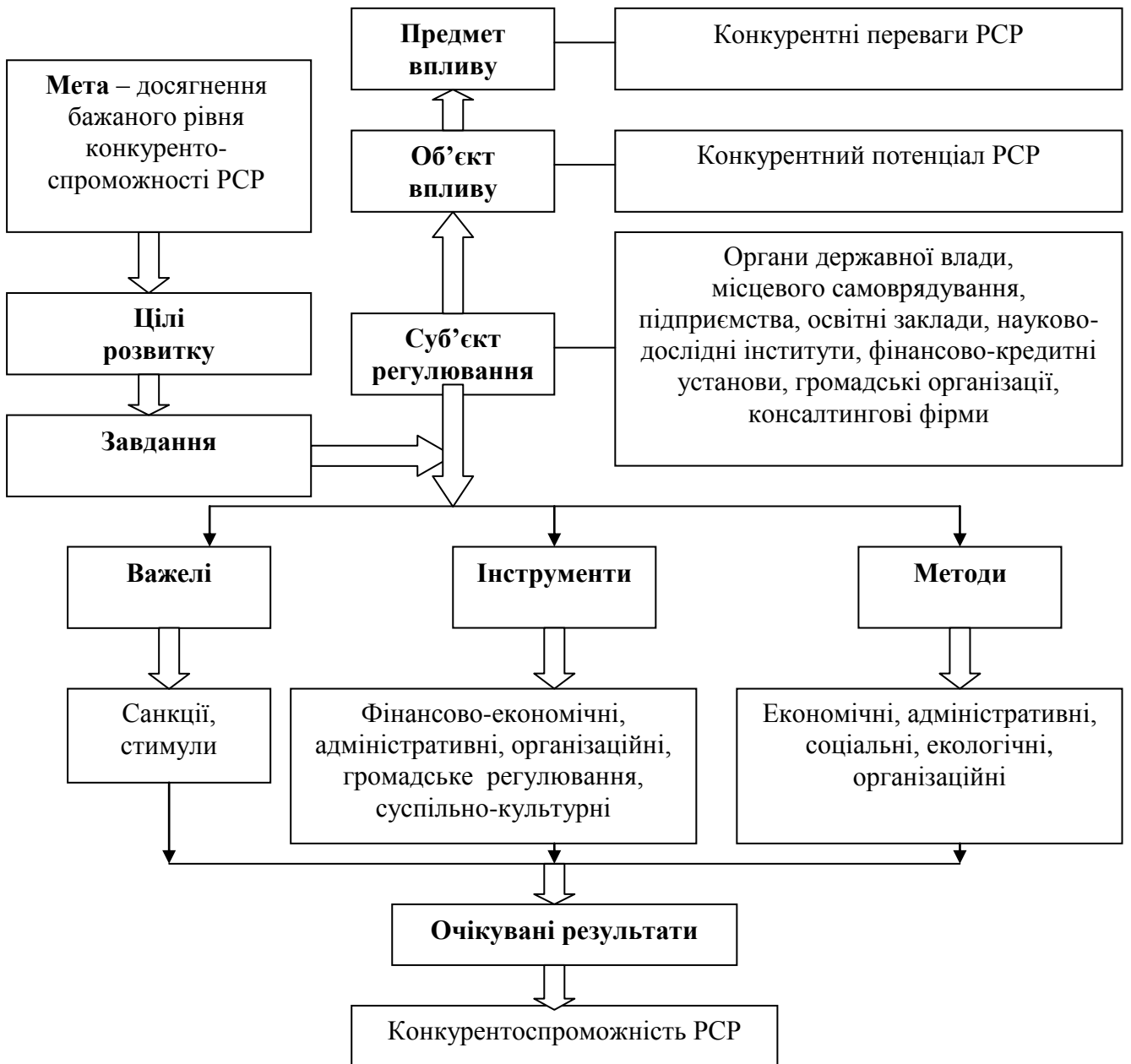

Рис. 3.1. Інституційна схема механізму забезпечення конкурентоспроможності рекреаційної системи регіону

Примітка: Розроблено автором на основі джерел [174, 175].

Основними завданнями при цьому можуть бути:

- нейтралізація або обмеження негативних чинників впливу (загроз) на рівень конкурентоспроможності РСР;
- використання позитивних зовнішніх чинників впливу (можливостей);

- забезпечення ефективного управління для використання сильних сторін та нарощування конкурентного потенціалу та конкурентних переваг РСР;
- створення оптимальних умов для ефективного використання, збереження та відтворення природно-рекреаційних систем;
- впровадження ресурсозберігаючих та екологічно чистих технологій для мінімізації шкоди довкіллю загалом та збереження привабливості рекреаційних ресурсів;
- забезпечення якісно вищого рівня рекреаційної та загальної інфраструктури; створення сприятливих правових та організаційних умов для розвитку підприємництва у рекреаційній та супутніх сферах;
- активізація науково-організаційного забезпечення розвитку рекреаційної сфери; створення сприятливих умов для залучення вітчизняних та іноземних інвестицій в розвиток рекреаційної сфери;
- формування інформаційної бази даних про рекреаційний потенціал регіону;
- налагодження системи підготовки, підвищення кваліфікації фахівців різних освітньо-кваліфікаційних рівнів для рекреаційної сфери;
- активізація міжнародної співпраці в сфері рекреації і туризму;
- формування ефективної системи управління рекреаційною сферою на рівні області, адміністративних районів та міст.

Об'єктом впливу МЗКС РСР є конкурентний потенціал РСР, предметом – конкурентні переваги, які зумовлюють бажані зміни, а також чинники зовнішнього середовища, які розглядаються як можливості, що позитивно впливають на розвиток РСР. Суб'єктами регулювання можуть бути законодавчі, виконавчі органи державної влади, органи місцевого самоврядування, керівництво підприємств, підприємці, науково-дослідні інститути, заклади освіти, громадські організації тощо. Державні органи розглядаються як один із суб'єктів розробки та реалізації державної економічної, соціальної, екологічної політики, оскільки в ринкових умовах суб'єкти господарювання діють самостійно, а отже, завдання державного та регіонального регулювання – створення сприятливого й стабільного зовнішнього середовища, тобто формування необхідних економічних, соціальних, правових умов, за яких власні можливості суб'єктів господарювання з розвитку сфери туризму реалізуються з найбільшою віддачею. Саме чинник «зовнішнього середовища» для суб'єктів господарювання здобуває вирішальне значення, тому що в перехідний період вони функціонують в умовах невизначеності, частої зміни «правил гри», непередбачуваності [174]. Суб'єктами регулювання використовуються певні

засоби впливу (важелі, інструменти, методи), з допомогою яких передбачається забезпечити певний рівень конкурентоспроможності рекреаційної системи регіону (рис. 3.2).

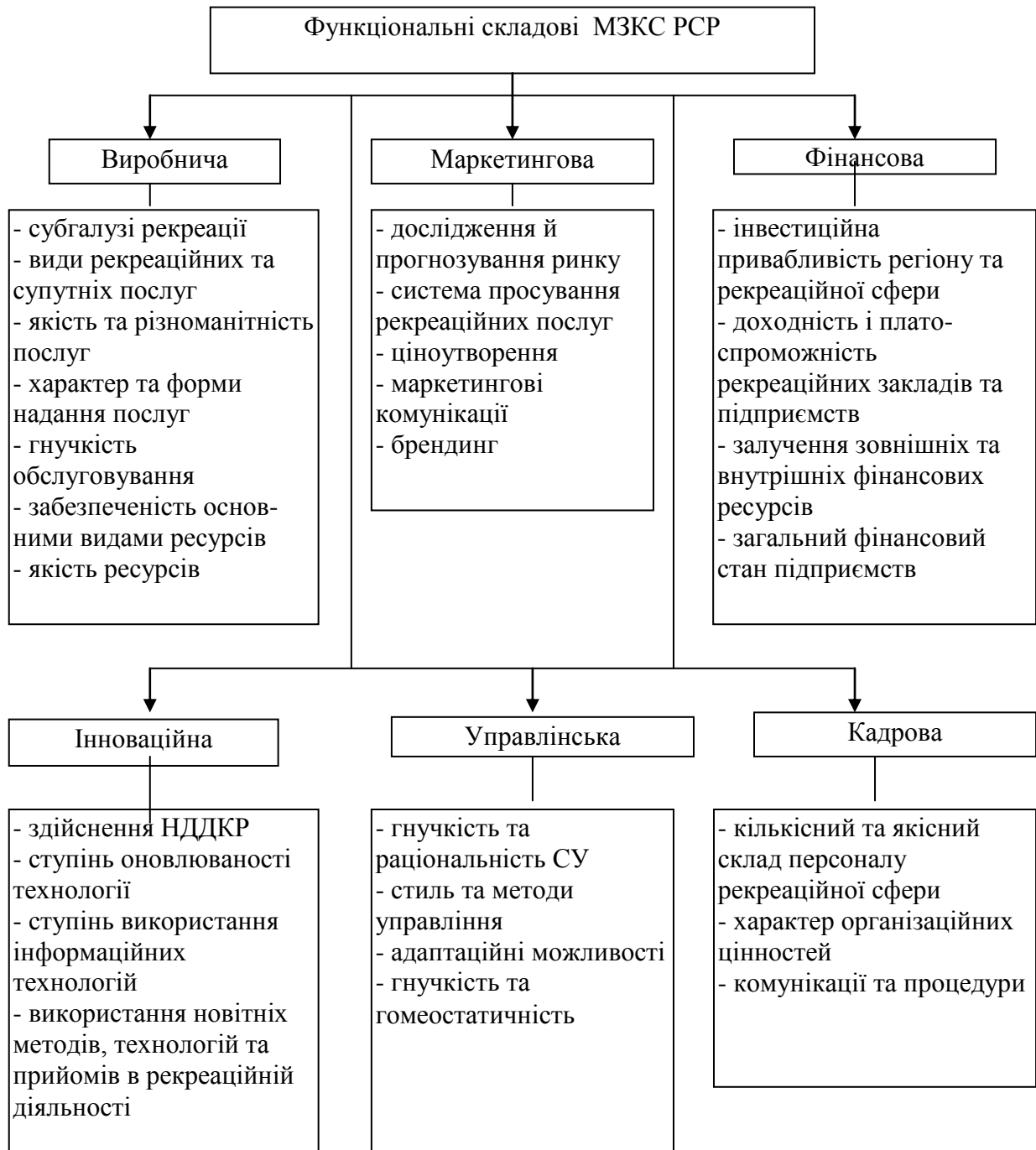

Рис. 3.2. Функціональні складові механізму забезпечення конкурентоспроможності РСР

Примітка: Розроблено автором

Їх змістовне наповнення доцільно уточнити, використавши функціональний підхід до структуризації МЗКС РСР:

- виробнича – ключове значення мають забезпеченість основними видами рекреаційних ресурсів, спеціальною та загальною інфраструктурою, якість ресурсів, видовий склад рекреаційних послуг, гнучкість їх компонування, можливості надавати комплексні рекреаційні послуги, їх якість, характер технологій тощо;

- маркетингова – суттєва роль відводиться дослідженню та прогнозуванню ринку рекреаційних послуг, система просування та їх збуту послуг, ціноутворення, рекламна діяльність, обслуговування споживача;

- фінансова – ключове значення мають інвестиційна привабливість рекреаційної сфери та регіону на фоні загального інвестиційного клімату країни, доходність, платоспроможність підприємств, можливості залучення зовнішніх та мобілізації внутрішніх фінансових ресурсів, інвестування наявних коштів, загальний фінансовий стан підприємств;

- інноваційна – наукові дослідження у сфері оновлення рекреаційних технологій, ступінь використання інформаційних технологій;

- кадрова – кількісний та якісний склад персоналу, характер організаційних цінностей, комунікації та процедури;

- управлінська – гнучкість системи управління, структура та ефективність систем управління, рівень організації маркетингової та фінансово-економічної діяльності, ступінь ефективності систем прогнозування, стратегічного та поточного планування, моніторингу та оперативного регулювання; розвиток інтеграційних процесів, методи та механізми регулювання господарської діяльності на рівні держави, регіонів та галузей.

Процесний підхід дозволяє об'єднати результати вище викладених досліджень і сформувати модель механізму забезпечення конкурентоспроможності РСР як послідовність етапів, націлених на підвищення конкурентоспроможності РСР, формування та підтримку її конкурентних переваг (рис. 3.3) .

1. У другому розділі запропоновано авторську методику аналізу складових сукупного та оцінки конкурентного потенціалу рекреаційної системи регіону, що максимально враховує цільові орієнтири розвитку рекреаційної системи регіону в певному середовищі, дозволяє визначити групові індекси, на основі яких можна зробити висновок про конкурентні переваги, та інтегральний індекс, який відображає рівень конкурентного потенціалу об'єктів-конкурентів. Оцінка конкурентного потенціалу рекреаційної системи регіону є вихідною базою для прийняття управлінських

рішень щодо формування, утримання, розвитку та максимізації результатів його використання.

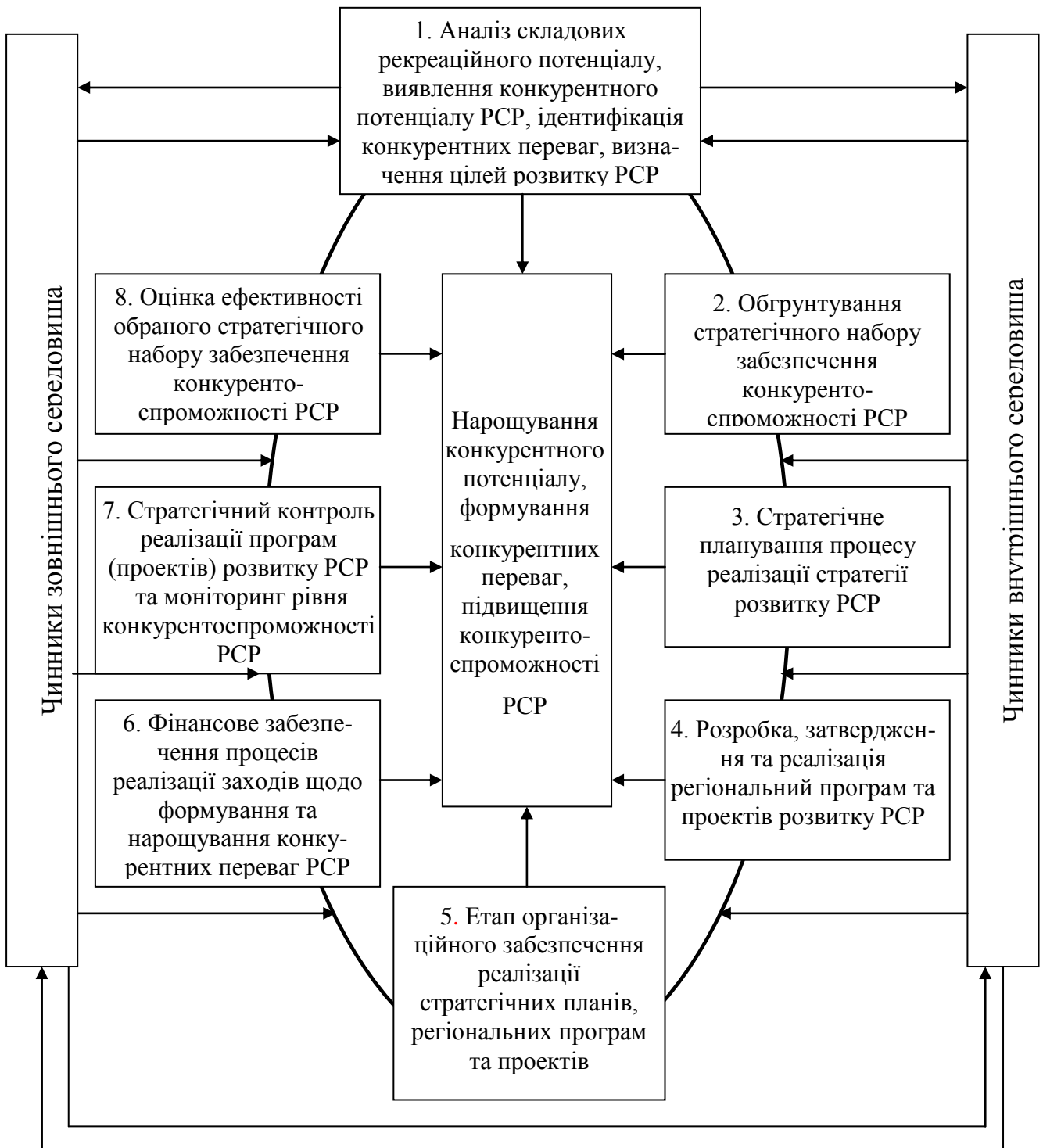

Рис. 3.3. Механізм забезпечення конкурентоспроможності РСР (процесний підхід)

Примітка: Розроблено автором

У процесі дослідження уточнено сутність конкурентних переваг рекреаційної системи регіону як сукупності елементів зовнішнього та внутрішнього середовища рекреаційної системи регіону, які дозволяють реалізувати її стратегічний потенціал та отримати переваги над аналогічними системами-конкурентами і отримати кращі результати; визначено ознаки та види конкурентних переваг рекреаційної системи регіону, прокоментовано їх сутність. Особлива увага повинна приділятися вибору методів аналізу, прогнозування та обробки інформації. На нашу думку, доцільно використати метод портфельного аналізу, який дозволяє обробляти великі масиви інформації, віддзеркалює ринкові позиції об'єкта та його основних конкурентів. На підставі цих матеріалів формуються стратегії, оцінюється можливість їх реалізації, вибір остаточного варіанта. Цінність методу полягає в тому, що він дає достатній обсяг інформації для прийняття обґрунтованих управлінських рішень. Результати дослідження цього етапу дозволяють зробити висновки щодо можливостей певної рекреаційної системи в контексті забезпечення конкурентних переваг (їх ідентифікацію), порівняно з іншими РСР, що є основою для визначення цілей розвитку та розробки стратегії забезпечення конкурентоспроможності рекреаційної системи регіону.

2. Принциповим моментом формування стратегії розвитку рекреації в області є питання офіційного визнання місця і ролі цієї сфери в економічній структурі і визначення курсу практичних дій на різних рівнях державної влади [82]. Для реалізації цілей розвитку РСР визначаються альтернативні стратегії, вивчення яких та ідентифікація до умов, які склались на певний період, уможлиблює вибір кінцевого стратегічного набору. При цьому важливого значення набувають такі функціональні складові МЗКС РСР як управлінська, маркетингова, кадрова, оскільки розуміння процесів, які відбуваються на ринку рекреаційних послуг, особливостей формування попиту та пропозиції, кон'юнктури ринку, використання ефективних методів обґрунтування та вибору стратегії розвитку, вимагають відповідних знань, вмінь та навиків від управлінського персоналу всіх рівнів. Цей етап дуже важливий, тому вимагає детальної розробки як у теоретико-методичному, так і прикладному аспекті.

3. Стратегічне планування процесу реалізації конкурентної стратегії розвитку РСР охоплює розгалужену систему планів: довгострокових, середньострокових, річних, оперативних, функціональних. Воно здійснюється на основі даних попередніх етапів (аналізу; прогнозування можливостей і загроз; визначення і вибір варіантів розвитку на основі оцінки альтернатив, з урахуванням потреби в ресурсах (матеріальних, трудових і

фінансових); формування цілей) і полягає в розробці програми дій, обґрунтування термінів, необхідних матеріальних, фінансових та інших ресурсів.

При стратегічному плануванні можуть використовуватись традиційні підходи: оптимізаційний та адаптаційний. Оптимізаційний підхід доцільно використовувати, якщо цілі відображаються кількісними показниками, що підвищує обґрунтованість планів. Адаптаційний підхід передбачає формування гнучких планів, що дозволяє реагувати на зміни умов функціонування РСР.

Водночас стратегічне планування реалізації стратегії розвитку РСР (розвитку окремих сегментів РСР передбачає: розробку і забезпечення взаємозв'язку перспективних, річних і оперативних планів; розробку стратегічних програм; використання перспективного бізнес-планування як інструменту формування довгострокових конкурентних переваг; удосконалення методів планування; розробку організаційно-економічних і технічних заходів виконання перспективних, поточних і оперативних планів.

4. Ефективними інструментами стратегічного планування є розробка, затвердження та реалізація регіональних програм та проектів розвитку РСР. Вони забезпечують цілеспрямований розвиток РСР. Зокрема, регіональна програма розвитку рекреаційної системи регіону – це документ, реалізація якого має вирішити проблеми функціонування рекреаційної системи шляхом постановки завдань та розробки відповідних заходів, забезпечених ресурсами (природними, соціально-економічними, трудовими, фінансовими) з визначенням виконавців і термінів реалізації. Програма передбачає адресні господарські рішення, направлені на виконання мети.

5. Етап організаційного забезпечення передбачає перебудову організаційно-господарської структури управління; впровадження підприємницького типу менеджменту; реорганізації системи навчання і перепідготовки кадрів з урахуванням вимог стратегічного менеджменту; реорганізація системи регіонального управління; створення та освоєння нових конкурентоспроможних рекреаційних послуг; активізацію інвестиційної та інноваційної діяльності; удосконалення організаційних форм і методів маркетингових досліджень.

При розробці заходів щодо реалізації обраних стратегій керівництву необхідно: встановити пріоритети, відповідні обраній стратегії, щодо розподілу ресурсів, встановлення організаційних відносин, створення допоміжних систем тощо; встановити відповідність між обраною стратегією та організаційними процесами; визначити відповідності у системі «повноваження-відповідальність» при проведенні стратегічних змін.

Особливим блоком є вибір інструментів, методів, важелів впливу забезпечення реалізації обраної стратегії, регіональних програм та проектів, склад, структура, зміст і спрямованість яких потрібно розглядати через їх вплив на підвищення конкурентоспроможності РСР. При цьому всі важелі, інструменти, використовувані методи впливу повинні бути органічно пов'язані з встановленими цілями і стимулювати усіх суб'єктів РСР до їх реалізації.

Досить детально інструменти та важелі впливу розглянуті у працях Н. Коленди, І. Милько, Л. Черчик [174, 175], тому розглянемо лише специфіку їх прояву у межах МЗКС РСР. На нашу думку, в межах МЗКС РСР доцільно використовувати дискреційну та недискреційну складову при використанні важелів впливу. Зокрема на ефективне функціонування усіх видів економічної діяльності здатні впливати такі фінансово-економічні інструменти як ціни, націнки, знижки, витрати, доходи. Проте, для отримання бажаних змін у процесі державного та регіонального регулювання важливо застосовувати пільгові кредити, інвестиції, дотації, субсидії. Ці інструменти доповнюють адміністративні важелі, які включають такі інструменти як ліцензії, сертифікати, стандарти, тарифи, квоти, ліміти на використання рекреаційних ресурсів у межах регіону. Нормативно-правові інструменти формують законодавчо-правове поле, в якому функціонують суб'єкти господарювання, здійснюється стимулюючий та дестимулюючий вплив на певні економічні та екологічні процеси.

Ефективність функціонування МЗКС РСР значною мірою залежить від вибору націлених на активізацію підприємницької діяльності фінансово-економічних інструментів: використання гнучкої податкової політики, кредитних пільг, формування сприятливих умов для інвестиційної діяльності. Важлива роль у цьому також адміністративних інструментів, розглянутих вище – регіональних програм та проектів, крім того, системи санкцій і штрафів; контролі за використанням рекреаційних ресурсів, експертизи проектів тощо. Організаційні інструменти – інноваційні та інтеграційні форми підприємництва; дієва спеціальна, загальна та ринкова інфраструктура, громадська взаємодія при обговоренні та реалізації регіональних програм та проектів; забезпечення підвищення професійно-кваліфікаційного рівня працівників, зайнятих у сфері рекреації і туризму; організація інформаційно-аналітичних, маркетингових, консультаційних, навчальних центрів.

Складовими МЗКС РСР є методи як спосіб практичної реалізації функцій регулювання для досягнення поставлених цілей. Зазвичай ці методи поділяють на такі групи: економічні, адміністративні, соціальні, екологічні,

організаційні, програмно-цільові. Доцільно зауважити, що вони активно використовуються на усіх рівнях регулювання: підприємств, сфери діяльності, регіону, країни.

6. Фінансове забезпечення процесів реалізації заходів щодо формування та нарощування конкурентних переваг РСР: формування перспективних і річних бюджетів витрат на заплановані заходи, що забезпечують конкурентоспроможність РСР. Фінансове планування припускає трансліювання результатів розглянутих стратегічних рішень у різні типи фінансової документації. Метою довгострокового фінансового планування є складання прогнозу балансу і звіту про прибутки і збитки. На основі цих планових документів розробляються бюджети.

7. Стратегічний контроль реалізації стратегії, програм (проектів) розвитку РСР та моніторинг рівня конкурентоспроможності РСР – необхідний елемент забезпечення досягнення поставленої мети. Процес контролю передбачає порівняння показників бажаного стану з фактично досягнутими успіхами і проведення корекції, якщо досягнуті результати істотно відрізняються від бажаних. Акцент слід робити на ключових факторах успіху, закладених у вибраній стратегії. Кожна із нижчих стратегій стратегічного набору повинна встановлювались з урахуванням вимог вибраних базової стратегії. У процесі стратегічного контролю потрібно: постійно враховувати фактор невизначеності та ризику у змінах зовнішнього і внутрішнього середовища РСР; здійснювати комплексний аналіз різних ситуацій (економічної, демографічної, екологічної), сильних і слабких сторін РСР для внесення коректив; давати постійну оцінку функціонування відповідних закладів, установ, служб щодо реалізації стратегічного плану.

8. Оцінка ефективності обраного стратегічного набору передбачає визначення рівня конкурентоспроможності РСР та досягнення поставлених цілей.

Таким чином, набули подальшого розвитку методичні підходи до обґрунтування сутності механізму забезпечення конкурентоспроможності РСР; уточнено з позицій предмета та об'єкта дослідження змістовне наповнення його складових в контексті етапів процесу управління конкурентоспроможністю рекреаційної системи регіону, функціональних та інституційних складових.

3.2. Ідентифікація конкурентних переваг рекреаційних систем регіонів України

Існуючі наукові обґрунтування та практичні рекомендації щодо пошуку (формування) технологій конкурентних переваг зазвичай стосуються підприємств. Зокрема, технологію формування конкурентних переваг розглядають як комплекс маркетингових процедур і способів їхнього виконання, призначених для кращого позиціонування підприємства в конкурентному середовищі [1; 79]. В якості критеріїв ранжування Г. Азоев та А. Челенков пропонують використовувати такі: ринкову частку; обсяг реалізації продукції; рентабельність виробництва; бюджет маркетингу; норму прибутковості товару [1].

Технологія пошуку конкурентних переваг, згідно підходів цих авторів включає три стадії: 1) локалізація процесу пошуку; 2) визначення потенційних можливостей зростання; 3) аналіз причин та умов виникнення конкурентних переваг [1; 79].

І. Должанський та Т. Загорна вказують на те, що основою для пошуку конкурентних переваг є аналітична робота [49, с. 67]. Тому у дослідженні ми приділили велику увагу вибору методів аналізу та обробки інформації. Використаний метод портфельного аналізу дозволив обробити великі масиви інформації для виявлення можливостей певної рекреаційної системи, що стане основою для обґрунтування стратегічного набору забезпечення конкурентоспроможності рекреаційної системи регіону.

У другому розділі, в авторській методиці аналізу складових сукупного та оцінки рівня конкурентного потенціалу рекреаційної системи регіону вказано, що визначені показники дозволяють зробити висновок про конкурентні переваги рекреаційної системи регіону, реалізація яких забезпечує кращі результати, ніж у конкурентів, тому як результуючі показники вважаємо використати доходи від діяльності рекреаційних закладів, готелів, туристичних агентств та мисливських господарств та чисельність рекреантів, яким надані рекреаційні послуги. Цей підхід дозволить ідентифікувати конкурентні переваги РСР.

Як вже зазначалось, управління конкурентоспроможністю як процес передбачає ідентифікацію, формування, утримання або нарощення, реалізацію конкурентних переваг. Очевидно, що кожен з наступних етапів визначається попереднім, а всі вони відштовхуються від першого – ідентифікації. Ідентифікація конкурентних переваг рекреаційних систем регіонів – це процес визначення тих елементів конкурентного потенціалу РСР, які дозволять виявити найбільш перспективні напрями діяльності або

сферу спеціалізації, що забезпечить її (PCP) конкурентоспроможність. Результати ідентифікації конкурентних переваг PCP є основою для обґрунтування стратегічних напрямів розвитку, розробки заходів щодо реалізації стратегії, активізації зусиль та акумуляції ресурсів в найбільш перспективні сфери діяльності, залучення інвестицій.

На нашу думку, ідентифікацію конкурентних переваг доцільно здійснити на основі функціонального підходу, що дозволить виявити функціональну структуру конкурентного потенціалу і, разом з тим, спеціалізацію кожного регіону, або найбільш перспективну сферу діяльності.

Функціональна структура конкурентного потенціалу рекреаційної системи регіону представлена такими видами спеціалізації:

- лікувальна, для оцінки якої використовуємо показники: забезпеченості спеціальними природними рекреаційними ресурсами, санаторіями та пансіонатами з лікуванням та їх персоналом; чисельності обслужених у санаторних закладах; доходів від діяльності санаторіїв та пансіонатів з лікуванням;

- оздоровчо-відпочинкова, яка характеризується показниками забезпеченості загальними природними рекреаційними ресурсами, будинками та пансіонатами відпочинку, дитячими оздоровчими таборами та їх персоналом, чисельністю обслужених та доходами від діяльності цих закладів;

- пізнавальна, що характеризується показниками площі об'єктів природно-заповідного фонду, забезпечення засобами загальної інфраструктури, їх персоналом, доходів від діяльності готелів та туристичних закладів, чисельності обслужених у готельних закладах, туристів, екскурсантів;

- спортивно-утилітарна, що визначається рівнем забезпечення мисливськими та рибальськими ресурсами, засобами загальної інфраструктури, доходів від мисливських господарств.

Загальний рівень використання конкурентного потенціалу характеризують результуючі показники розвитку PCP, до яких відносимо чисельність рекреантів, яким надані рекреаційні послуги та суму доходів від діяльності рекреаційних закладів, готелів, туристичних агентств, мисливських господарств. Найважливішим індикатором привабливості певної сфери діяльності є обсяги наданих послуг. Для рекреаційних систем регіонів – це показники чисельності рекреантів, які були обслужені у спеціалізованих засобах розміщування, готелях та аналогічних засобах розміщування (додаток Ж). Зведені показники чисельності обслужених осіб у колективних засобах розміщування готельного типу відображені у табл. 3.1.

**Обслуговано приїжджих у колективних засобах розміщування
готельного типу у 2013 році**

Адміністративні утворення	Усього обслуговано, осіб	Частка від загальної кількості, %	У готелях та аналогічних засобах розміщу- вання, осіб	Частка від загальної кількості, %
1	2	3	4	5
Україна	8303083	100	5467815	100,00
АР Крим	1368988	16,49	545545	9,98
Вінницька	134551	1,62	74140	1,36
Волинська	117939	1,42	85182	1,56
Дніпропетровська	557428	6,71	356401	6,52
Донецька	454175	5,47	233969	4,28
Житомирська	76390	0,92	60119	1,10
Закарпатська	245663	2,96	172663	3,16
Запорізька	287319	3,46	103322	1,89
Івано-Франківська	252439	3,04	217984	3,99
Київська	242648	2,92	195427	3,57
Кіровоградська	66909	0,81	48921	0,89
Луганська	145289	1,75	101945	1,86
Львівська	717829	8,65	493197	9,02
Миколаївська	201736	2,43	73802	1,35
Одеська	567678	6,84	295298	5,40
Полтавська	218208	2,63	153102	2,80
Рівненська	148798	1,79	126026	2,30
Сумська	65012	0,78	50883	0,93
Тернопільська	147627	1,78	133428	2,44
Харківська	320915	3,87	256111	4,68
Херсонська	190759	2,30	47775	0,87
Хмельницька	196858	2,37	179885	3,29
Черкаська	129630	1,56	96654	1,77
Чернівецька	120498	1,45	118279	2,16
Чернігівська	80239	0,97	69234	1,27
м. Київ	1164100	14,02	1119400	20,47
м. Севастополь	83458	1,01	59123	1,08

Примітка. Складено на основі даних додатка Ж джерела [161].

Загалом у колективних засобах розміщування у 2013 році перебувало 8303083 осіб. Найбільша кількість зафіксована в АР Крим (16,49 %), м. Київ (14,02 %), Дніпропетровській (6,71 %), Донецькій (5,47 %), Львівській (8,65 %), Одеській (6,84 %) областях. У готелях та аналогічних засобах розміщування перебувало найбільше осіб в АР Крим (9,98 %), м. Київ (20,47 %), Дніпропетровській (6,52 %), Львівській (9,02 %), Одеській (5,40 %) областях.

Показники чисельності обслужених осіб у спеціалізованих засобах розміщування відображені у табл. 3.2.

Таблиця 3.2

**Обслуговано приїжджих у спеціалізованих засобах розміщування
у 2013 році**

Адміністративні утворення	У спеціалізованих засобах розміщування	Частка від загальної кількості, %	У тому числі			
			у санаторних та оздоровчих закладах	%	у пансіонатах і базах відпочинку	%
Україна	2835268	100,00	1549728	100,00	1046461	100,00
АР Крим	823443	29,04	553049	35,69	245007	23,41
Вінницька	60411	2,13	59830	3,86	581	0,06
Волинська	32757	1,16	16086	1,04	15067	1,44
Дніпропетровська	201027	7,09	34928	2,25	161707	15,45
Донецька	220206	7,77	64749	4,18	134473	12,85
Житомирська	16271	0,57	12837	0,83	-	-
Закарпатська	73000	2,57	64720	4,18	4987	0,48
Запорізька	183997	6,49	54607	3,52	95180	9,10
Івано-Франківська	34455	1,22	19220	1,24	13960	1,33
Київська	47221	1,67	27092	1,75	19229	1,84
Кіровоградська	17988	0,63	5173	0,33	12645	1,21
Луганська	43344	1,53	24043	1,55	13801	1,32
Львівська	224632	7,92	206444	13,32	18188	1,74
Миколаївська	127934	4,51	19 617	1,27	64310	6,15
Одеська	272380	9,61	128794	8,31	73581	7,03
Полтавська	65106	2,30	62621	4,04	557	0,05
Рівненська	22772	0,80	18179	1,17	4593	0,44
Сумська	14129	0,50	7348	0,47	6781	0,65
Тернопільська	14199	0,50	13084	0,84	265	0,03
Харківська	64804	2,29	39537	2,55	23608	2,26
Херсонська	142984	5,04	20923	1,35	103579	9,90
Хмельницька	16973	0,60	16733	1,08	205	0,02
Черкаська	32976	1,16	24034	1,55	8658	0,83
Чернівецька	2219	0,08	2 008	0,13	211	0,02
Чернігівська	11005	0,39	7118	0,46	3887	0,37
м. Київ	44700	1,58	40033	2,58	4667	0,45
м. Севастополь	24335	0,86	4664	0,30	18991	1,81

Примітка. Складено на основі даних додатка Ж джерела [161].

За загальною чисельністю обслужених у цих закладах лідируючі позиції займала АР Крим, на яку припадало майже третина курортників, далі в 2–3 рази менші показники в таких областях: Дніпропетровська (7,09 %), Донецька (7,77 %), Запорізька (6,49 %), Львівська (7,92 %), Одеська (9,61 %), Херсонська (5,04 %). У лікуванні та оздоровленню у санаторних та оздоровчих закладах теж безумовним лідером була АР Крим – 35,69 %. Порівняно високі частки мали Львівська (13,32 %), Одеська (8,31 %),

Донецька (4,18 %), Закарпатська (4,18 %), Полтавська (4,04 %) області. У пансіонатах і базах відпочинку найбільше відпочивальників було в АР Крим (23,41 %), Дніпропетровській (15,45 %), Донецькій (12,85 %), Запорізькій (9,1 %), Миколаївській (6,15 %), Одеській (7,03 %), Херсонській (9,9 %) областях. Статистичні дані свідчать, що найбільшими показники санаторно-оздоровчої сфери були в приморських та карпатських регіонах, де є спеціальні рекреаційні ресурси та сприятливі природно-кліматичні умови. Сфера відпочинку в цих регіонах розвинена теж, проте значна частка відпочивальників зосередилась у регіонах з великою чисельністю населення.

Окремо розглянемо дитячий відпочинок та оздоровлення (табл. 3.3).

Таблиця 3.3

Чисельність дітей у віці 0-17 років, що перебували у спеціалізованих засобах розміщування у 2013 році за типами засобів та регіонами

Адміністративні утворення	Усього, осіб	%	У санаторних закладах, осіб	%	У закладах відпочинку, осіб	%
Україна	623 153	100,0	391 815	100,0	207 129	100,0
АР Крим	200 996	32,25	148 320	37,85	44 050	21,27
Вінницька	8 370	1,34	8 079	2,06	150	0,07
Волинська	8 551	1,37	6 523	1,66	1 982	0,96
Дніпропетровська	36 899	5,92	8 891	2,27	27 371	13,21
Донецька	54 955	8,82	20 490	5,23	33 674	16,26
Житомирська	3 422	0,55	2 376	0,61	-	-
Закарпатська	8 157	1,31	6 663	1,70	1 252	0,60
Запорізька	31 713	5,09	11 712	2,99	17 950	8,67
Івано-Франківська	14 308	2,30	8 107	2,07	3 798	1,83
Київська	23 715	3,81	18 866	4,82	4 813	2,32
Кіровоградська	2 557	0,41	422	0,11	2 039	0,98
Луганська	6 824	1,10	4 495	1,15	1 913	0,92
Львівська	22 372	3,59	21 667	5,53	608	0,29
Миколаївська	24 761	3,97	8 299	2,12	16 177	7,81
Одеська	60 256	9,67	42 976	10,97	14 621	7,06
Полтавська	6 905	1,11	5 405	1,38	429	0,21
Рівненська	10 507	1,69	9 632	2,46	875	0,42
Сумська	4 041	0,65	3 580	0,91	430	0,21
Тернопільська	6 492	1,04	5 909	1,51	248	0,12
Харківська	12 692	2,04	8 624	2,20	2 848	1,37
Херсонська	33 734	5,41	10 097	2,58	23 133	11,17
Хмельницька	6 521	1,05	6 521	1,66	-	-
Черкаська	10 416	1,67	8 210	2,10	2 198	1,06
Чернівецька	1 361	0,22	831	0,21	-	-

Примітка. Складено та розраховано на основі даних додатка Ж, джерела [161].

Загалом у спеціалізованих засобах розміщування у 2013 році перебувало 623153 дітей, з них у санаторних закладах – 391815 осіб, у закладах відпочинку – 207129 осіб. Найбільша кількість дітей

оздоровлювалась і відпочивала в АР Крим (32,25 %), Дніпропетровській (5,92 %), Донецькій (8,82 %), Запорізькій (5,09 %), Одеській (9,67 %), Херсонській (5,41 %) областях. Найбільше прийняли дітей на оздоровлення санаторні заклади АР Крим (37,85 %), Донецької (5,23 %), Львівської (5,53 %), Одеської (10,97 %) областей; на відпочинок – заклади відпочинку АР Крим (21,27 %), Дніпропетровської (13,21 %), Донецької (16,26 %), Запорізької (8,67 %), Миколаївської (7,81 %), Одеської (7,06 %), Херсонської (11,17 %) областей. Дані свідчать, що найбільше на оздоровлення та відпочинок дітей зорієнтовані АР Крим, Дніпропетровська, Донецька, Запорізька, Одеська, Херсонська області.

Активність туристичної діяльності значною мірою визначається ефективністю роботи туристичних закладів, які представлені туроператорами та турагентами юридичними особами та фізичними особами-підприємцями (додаток Ж, таблиці Ж.5 та Ж.6). Зведені дані та розрахунки часки обслуговування туристів та екскурсантів відображено в табл. 3.4.

Таблиця 3.4

**Чисельність туристів та екскурсантів, обслугованих туристичними
зкладами у 2013 році за регіонами, осіб**

Адміністративні одиниці	Обслуговано туристів, осіб	%	У т.ч. іноз.	%	Обслуговано екскурсантів, осіб	%	У т.ч. іноз.	%
1	2	3	4	5	6	7	8	9
Україна	3454316	100,00	232311	100,0	657924	100,0	38336	100,0
АР Крим	205616	5,95	69575	29,95	36231	5,51	7262	18,94
Вінницька	29606	0,86	15	0,01	6560	1,00	-	-
Волинська	19490	0,56	1095	0,47	14591	2,22	-	-
Дніпропетровська	81249	2,35	28	0,01	2152	0,33	-	-
Донецька	113917	3,30	1222	0,53	10005	1,52	488	1,27
Житомирська	9613	0,28	2	0,00	1071	0,16	-	-
Закарпатська	19892	0,58	515	0,22	1776	0,27	-	-
Запорізька	54415	1,58	778	0,33	27193	4,13	9106	23,75
Івано-Франківська	77666	2,25	5750	2,48	337472	51,29	-	-
Київська	24459	0,71	299	0,13	8971	1,36	6143	16,02
Кіровоградська	15036	0,44	217	0,09	11176	1,70	3	0,01
Луганська	34716	1,01	33	0,01	6684	1,02	-	-
Львівська	188520	5,46	16162	6,96	22184	3,37	902	2,35
Миколаївська	19003	0,55	5108	2,20	2263	0,34	-	-
Одеська	61589	1,78	7047	3,03	21537	3,27	8175	21,32
Полтавська	20125	0,58	119	0,05	28661	4,36	-	-
Рівненська	13545	0,39	5	0,00	7517	1,14	-	-
Сумська	13498	0,39	25	0,01	3633	0,55	-	-
Тернопільська	13490	0,39	-	-	3268	0,50	-	-
Харківська	91648	2,65	591	0,25	6083	0,92	17	0,04

Продовження табл. 3.4

1	2	3	4	5	6	7	8	9
Херсонська	16112	0,47	5	0,00	6134	0,93	-	-
Хмельницька	24402	0,71	24	0,01	17722	2,69	22	0,06
Черкаська	15984	0,46	11	0,00	15219	2,31	400	1,04
Чернівецька	18578	0,54	461	0,20	2747	0,42	2	0,01
Чернігівська	9424	0,27	14	0,01	10746	1,63	310	0,81
м. Київ	2171181	62,85	97711	42,06	42807	6,51	5323	13,89
м. Севастополь	91542	2,65	25499	10,98	3521	0,54	183	0,48

Примітка. Складено та розраховано на основі даних додатка Ж, джерела [161].

Найбільша чисельність туристів обслужено туристичними закладами м. Києва (62,85 %), АР Крим (5,95 %), Львівської області (5,46 %). Щодо іноземних туристів, то розподіл був дещо інший: м. Київ (42,06 %), АР Крим (29,95 %), м. Севастополь (10,98 %), Львівська (6,96 %), Одеська (3,03 %) області. Найбільше туристів відвідали АР Крим, Київську, Львівську, Івано-Франківську, Донецьку, Харківську області. За загальною чисельністю обслужених екскурсантів лідируючі позиції займали Івано-Франківська область – 51,29 %, далі м. Київ (6,51 %), АР Крим (5,51 %), Запорізька (4,13 %), Полтавська (4,36 %), Львівська (3,37 %), Одеська (3,27 %) області. Розподіл іноземних екскурсантів був такий: АР Крим – 18,94 %, м. Київ (13,89 %), Запорізька (23,75 %), Одеська (21,32 %), Київська (16,02 %) області.

Доходи туристичних та рекреаційних закладів характеризують фінансовий результат їх діяльності, а отже результативність використання конкурентного потенціалу регіону (додаток Д, табл. Д.1, Д.3, Д.4). Основні показники відображені в таблиці 3.5. Основна частка доходів від діяльності готелів та аналогічних засобів розміщування сконцентрована у м. Київ – 38,1 %, значно менші показники в АР Крим (16,99 %), Донецькій (4,66 %), Львівській (9,28 %), Одеській (5,18 %), Харківській (5,08 %) областях. Доходи спеціалізованих засобів розміщування найбільшими були в АР Крим – 41,58 %; більше 5 % вони склали в Донецькій, Львівській, Одеській областях. Для туристичних підприємств характерна концентрація доходів у м. Києві – 72,32 %, більше 1% доходи були у туристичних підприємств м. Севастополя, АР Крим, Одеської, Львівської, Івано-Франківської областей.

Від ведення мисливського господарства найбільші доходи отримували в АР Крим (6,33 %), Вінницькій (6,73 %), Донецькій (6,18 %), Дніпропетровській (5,13 %), Київській (5,21 %), Полтавській (7,89 %), Чернігівській (8,36 %) областях. Отже, найвищі доходи в м. Києві, АР Крим, Львівській та Одеській областях.

Доходи туристичних та рекреаційних закладів у 2013 році

Адміністративні одиниці	Доходи у							
	готелях та інших засобах розміщування		спеціалізованих засобах розміщування		туристичних підприємствах		від ведення мисливського господарства	
	тис. грн	%	тис. грн	%	тис. грн	%	тис. грн	%
Україна	5851484	100,0	6316488,6	100	6496797	100,0	116144	100,0
АР Крим	994148	16,99	2626358,9	41,58	584023	8,99	7349	6,33
Вінницька	31565,6	0,54	230829,3	3,65	13242,7	0,20	7814,7	6,73
Волинська	30940,2	0,53	46430	0,74	13115,8	0,20	2323,6	2,00
Дніпропетровська	140714	2,40	95226,7	1,51	46083,8	0,71	5953,7	5,13
Донецька	272448	4,66	384046,6	6,08	49757,7	0,77	7179,9	6,18
Житомирська	18033,7	0,31	48306,5	0,76	4288,9	0,07	4857,6	4,18
Закарпатська	102921	1,76	273377,4	4,33	10015,3	0,15	1088,7	0,94
Запорізька	60565,2	1,04	286695,3	4,54	28721,1	0,44	3938	3,39
Івано-Франківська	189662	3,24	39843,3	0,63	243893	3,75	1538,6	1,32
Київська	132185	2,26	70109,9	1,11	20229,7	0,31	6048,7	5,21
Кіровоградська	18294,7	0,31	15566,1	0,25	13907,9	0,21	3100,6	2,67
Луганська	33875,3	0,58	23268,8	0,37	30795,8	0,47	3193,4	2,75
Львівська	542844	9,28	839965	13,3	228708	3,52	3856,1	3,32
Миколаївська	40255,3	0,69	159189,7	2,52	33893,7	0,52	2323,6	2,00
Одеська	303343	5,18	375761	5,95	126785	1,95	2401	2,07
Полтавська	64223,6	1,10	194210,3	3,07	9954,7	0,15	9163,2	7,89
Рівненська	38086,2	0,65	43044,5	0,68	6193,2	0,10	2625,8	2,26
Сумська	29167	0,50	17195,4	0,27	4946,8	0,08	5699,1	4,91
Тернопільська	24975,1	0,43	33090,8	0,52	4720,4	0,07	835,3	0,72
Харківська	297481	5,08	130930,8	2,07	44962,5	0,69	4575,7	3,94
Херсонська	22286,1	0,38	147478	2,33	11188,3	0,17	4724	4,07
Хмельницька	48878,3	0,84	48778,4	0,77	10202,7	0,16	5059,2	4,36
Черкаська	33677,4	0,58	29300,6	0,46	8398,1	0,13	3243	2,79
Чернівецька	35320,3	0,60	185,3	0,00	10487,5	0,16	1948,4	1,68
Чернігівська	33743,7	0,58	9750	0,15	3383,8	0,05	9710,6	8,36
м. Київ	2229921	38,11	94181,9	1,49	4698395	72,32	3332,6	2,87
м. Севастополь	81929,7	1,40	53368,1	0,84	236502	3,64	2260,1	1,95

Примітка. ¹Розраховано на основі даних статистичного бюлетеню «Туристична діяльність в Україні у 2013 році».

²Статистичний бюлетень «Ведення мисливського господарства у 2013 році».

Оцінимо рівень використання конкурентного потенціалу, який визначить рівень конкурентоспроможності рекреаційних системи регіонів України на внутрішньому ринку у 2013 році за рівнем обслуговування (таблиця 3.6, додаток К, таблиця К.3) та рівнем доходності (таблиця 3.7).

Результати визначення групового індексу використання конкурентного потенціалу регіонів України за рівнем обслуговування

Адміністративні утворення	Індекс обслугованих осіб у КЗР, усього	Індекс обслугованих туристів	Індекс обслугованих екскурсантів	Сумарний індекс	Груповий індекс
АР Крим	1	0,095	0,107	1,202	0,61
Вінницька	0,098	0,014	0,019	0,131	0,07
Волинська	0,086	0,009	0,043	0,138	0,07
Дніпропетровська	0,407	0,037	0,006	0,451	0,23
Донецька	0,332	0,052	0,030	0,414	0,21
Житомирська	0,056	0,004	0,003	0,063	0,03
Закарпатська	0,179	0,009	0,005	0,194	0,10
Запорізька	0,210	0,025	0,081	0,316	0,16
Івано-Франківська	0,184	0,036	1,000	1,220	0,62
Київська	0,177	0,011	0,027	0,215	0,11
Кіровоградська	0,049	0,007	0,033	0,089	0,04
Луганська	0,106	0,016	0,020	0,142	0,07
Львівська	0,524	0,087	0,066	0,677	0,34
Миколаївська	0,147	0,009	0,007	0,163	0,08
Одеська	0,415	0,028	0,064	0,507	0,26
Полтавська	0,159	0,009	0,085	0,254	0,13
Рівненська	0,109	0,006	0,022	0,137	0,07
Сумська	0,047	0,006	0,011	0,064	0,03
Тернопільська	0,108	0,006	0,010	0,124	0,06
Харківська	0,234	0,042	0,018	0,295	0,15
Херсонська	0,139	0,007	0,018	0,165	0,08
Хмельницька	0,144	0,011	0,053	0,208	0,10
Черкаська	0,095	0,007	0,045	0,147	0,07
Чернівецька	0,088	0,009	0,008	0,105	0,05
Чернігівська	0,059	0,004	0,032	0,095	0,05
м. Київ	0,850	1,000	0,127	1,977	1,00
м. Севастополь	0,061	0,042	0,010	0,114	0,06

Примітка. Розраховано автором

Індекс обслугованих осіб у КЗР загалом високий в АР Крим та м. Києві, середній – у Дніпропетровській, Донецькій, Львівській та Одеській областях. У закладах готельного типу високий в м. Києві, середній – в АР Крим та Львівській області. У спеціалізованих засобах розміщування високий індекс обслуговування лише в АР Крим, середній – в Одеській та близький до середнього – у Львівській області. У пансіонатах і базах відпочинку індекс обслуговування був високим в АР Крим, Дніпропетровській, Донецькій, Запорізькій, Одеській, Херсонській областях. Індекс обслугованих туристів у м. Києві значно вищий, тому в інших регіонах він низький. Індекс обслугованих екскурсантів високий в Івано-Франківській області, в інших регіонів він низький. Загалом, лідируючі

позиції займали м. Київ, АР Крим, Івано-Франківська область, яка має дуже великі обсяги обслуговування екскурсантів. Середній рівень реалізації конкурентного потенціалу у Львівській області, близький до середнього мають Одеська та Дніпропетровська області, інші – низький.

Таблиця 3.7

Результати визначення групового індексу використання конкурентного потенціалу регіонів України за рівнем доходності

Адміністративні одиниці	Індекс доходності				Сумарний індекс	Груповий індекс
	готельних закладів	спеціалізованих засобів розміщування	туристичних підприємств	мисливського господарства		
1	2	3	4	5	6	7
АР Крим	0,446	1,000	0,124	0,757	2,327	0,98
Вінницька	0,014	0,088	0,003	0,805	0,910	0,38
Волинська	0,014	0,018	0,003	0,239	0,274	0,12
Дніпропетровська	0,063	0,036	0,010	0,613	0,722	0,30
Донецька	0,122	0,146	0,011	0,739	1,018	0,43
Житомирська	0,008	0,018	0,001	0,500	0,528	0,22
Закарпатська	0,046	0,104	0,002	0,112	0,264	0,11
Запорізька	0,027	0,109	0,006	0,406	0,548	0,23
Івано-Франківська	0,085	0,015	0,052	0,158	0,311	0,13
Київська	0,059	0,027	0,004	0,623	0,713	0,30
Кіровоградська	0,008	0,006	0,003	0,319	0,336	0,14
Луганська	0,015	0,009	0,007	0,329	0,359	0,15
Львівська	0,243	0,320	0,049	0,397	1,009	0,42
Миколаївська	0,018	0,061	0,007	0,239	0,325	0,14
Одеська	0,136	0,143	0,027	0,247	0,553	0,23
Полтавська	0,029	0,074	0,002	0,944	1,049	0,44
Рівненська	0,017	0,016	0,001	0,270	0,305	0,13
Сумська	0,013	0,007	0,001	0,587	0,608	0,26
Тернопільська	0,011	0,013	0,001	0,086	0,111	0,05
Харківська	0,133	0,050	0,010	0,471	0,664	0,28
Херсонська	0,010	0,056	0,002	0,487	0,555	0,23
Хмельницька	0,022	0,019	0,002	0,521	0,564	0,24
Черкаська	0,015	0,011	0,002	0,334	0,362	0,15
Чернівецька	0,016	0,000	0,002	0,201	0,219	0,09
Чернігівська	0,015	0,004	0,001	1,000	1,020	0,43
м. Київ	1,000	0,036	1,000	0,343	2,379	1,00
м. Севастополь	0,037	0,020	0,050	0,233	0,340	0,14

Примітка. Розраховано автором

Високий рівень доходності готельних закладів м. Києва, середній – АР Крим, усіх інших – низький; у спеціалізованих засобах розміщування високий рівень доходності був в АР Крим, середній – у Львівській області; по туристичних підприємствах безумовним і єдиним лідером є м. Київ. Високий індекс доходності у мисливських господарствах мають АР Крим, Вінницька,

Дніпропетровська, Донецька, Київська, Полтавська, Чернігівська області; середній – Житомирська, Запорізька, Кіровоградська, Луганська, Львівська, Сумська, Харківська, Херсонська, Хмельницька, Черкаська, м. Київ; низький – інші регіони.

Результати розрахунку інтегрального індексу конкурентоспроможності рекреаційних систем регіонів України представлені у додатку К, табл. К.4, групування регіонів за цим показником – у табл. 3.8.

Таблиця 3.8

Групування регіонів за рівнем конкурентоспроможності рекреаційних систем регіонів України на внутрішньому ринку у 2013 році

	Рівень конкурентоспроможності рекреаційних систем регіонів		
	високий ($0,60 \leq K_{КП} \leq 1,0$)	середній ($0,30 < K_{КП} < 0,60$)	низький ($0,10 \leq K_{КП} \leq 0,30$)
Адміністративні одиниці	АР Крим м. Київ	Івано-Франківська Львівська Дніпропетровська Донецька Одеська Полтавська	Волинська, Житомирська Закарпатська Київська, Кіровоградська Луганська, Миколаївська Рівненська, Тернопільська Хмельницька, Черкаська Чернігівська Вінницька Дніпропетровська Запорізька, Чернівецька Сумська, Харківська Херсонська м. Севастополь

Примітка. Складено автором

Порівняння результатів групування регіонів за рівнем конкурентного потенціалу (таблиця 2.24) та рівнем їх конкурентоспроможності (табл. 3.8) дає можливість зробити такі висновки:

- лідером за рівнем конкурентного потенціалу та рівнем його реалізації була АР Крим, отже її рекреаційна система найбільш конкурентоспроможна;
- високий конкурентний потенціал мали Львівська та Одеська області, проте середній рівень конкурентоспроможності;
- високий рівень конкурентоспроможності мало м. Київ, проте конкурентний потенціал його середній;
- середній рівень конкурентоспроможності та конкурентного потенціалу мали Івано-Франківська, Дніпропетровська, Донецька, Полтавська, Закарпатська, Харківська, Херсонська області;
- найнижчий конкурентний потенціал мали Кіровоградська, Луганська, Миколаївська, Рівненська, Сумська, Черкаська області;
- найнижчі показники конкурентоспроможності мали Волинська, Житомирська, Закарпатська, Кіровоградська, Луганська, Миколаївська, Рівненська, Сумська, Тернопільська, Черкаська, Чернівецька області, м. Севастополь.

Наступним етапом дослідження є виявлення конкурентних переваг за

спеціалізацією рекреаційних систем регіонів, для з чого сформуємо аналітичні таблиці за функціональною структурою.

Для виявлення лікувальної спеціалізації використаємо індекси забезпеченості спеціальними природними рекреаційними ресурсами (табл. 2.14), санаторіями, пансіонатами з лікуванням (табл. 2.18) та їх персоналом (табл. 2.20), індекси чисельності обслужених у санаторних закладах (додаток К.3), індекси доходів від діяльності санаторіїв та пансіонатів з лікуванням (додаток Д.1). Результати розрахунків відображені у табл. 3.9.

Таблиця 3.9

Результати визначення конкурентної переваги рекреаційних систем регіонів України у лікувальній спеціалізації

Адміністративні утворення	Індекс забезпечення СПРР	Індекс місткості санаторіїв та пансіонатів з лікуванням	Індекс забезпечення персоналом	Індекс обслугованих рекреантів	Індекс доходності	Сумарний індекс	Індекс конкурентної переваги
АР Крим	0,93	1	1	1	1	4,93	1
Вінницька	0,22	0,093	0,156	0,108	0,120	0,697	0,14
Волинська	0,52	0,027	0,041	0,029	0,022	0,639	0,13
Дніпропетровська	0,46	0,079	0,090	0,063	0,041	0,733	0,15
Донецька	0,45	0,119	0,151	0,117	0,129	0,966	0,2
Житомирська	0,05	0,031	0,041	0,023	0,025	0,17	0,03
Закарпатська	0,46	0,103	0,122	0,117	0,140	0,942	0,2
Запорізька	0,61	0,117	0,104	0,099	0,082	1,012	0,2
Івано-Франківська	0,91	0,044	0,060	0,035	0,013	1,062	0,2
Київська	0,08	0,062	0,071	0,049	0,028	0,29	0,06
Кіровоградська	0,04	0,011	0,012	0,009	0,007	0,079	0,02
Луганська	0,14	0,045	0,064	0,043	0,012	0,304	0,06
Львівська	0,98	0,265	0,327	0,373	0,434	2,379	0,48
Миколаївська	0,35	0,080	0,038	0,035	0,039	0,542	0,11
Одеська	1,0	0,252	0,233	0,233	0,141	1,859	0,38
Полтавська	0,50	0,073	0,117	0,113	0,101	0,904	0,18
Рівненська	0,19	0,034	0,031	0,033	0,022	0,31	0,06
Сумська	0,17	0,016	0,019	0,013	0,007	0,225	0,05
Тернопільська	0,09	0,029	0,036	0,024	0,017	0,196	0,04
Харківська	0,04	0,066	0,088	0,071	0,060	0,325	0,07
Херсонська	0,85	0,049	0,041	0,038	0,027	1,005	0,2
Хмельницька	0,18	0,027	0,036	0,030	0,025	0,298	0,06
Черкаська	0,09	0,033	0,032	0,043	0,013	0,211	0,04
Чернівецька	0,14	0,014	0,017	0,004	0,0004	0,175	0,04
Чернігівська	0,04	0,024	0,018	0,013	0,005	0,1	0,02
м. Київ	0,05	0,072	0,078	0,072	0,048	0,32	0,07
м. Севастополь	0,0	0,013	0,008	0,008	0,006	0,035	0,007

Примітка. Розраховано автором

Результати досліджень свідчать, що лікувальна сфера може вважатись сферою спеціалізації лише для рекреаційної системи АР Крим, конкурентні переваги якої безумовні і вона лишається поза конкуренцією. Проте порівняно високі показники у рекреаційної системи Львівської та Одеської областей. Перспективними регіонами для розвитку лікувальної рекреації завдяки наявним ресурсам є Закарпатська, Івано-Франківська, Вінницька, Волинська, Дніпропетровська, Запорізька, Миколаївська, Полтавська, Херсонська області, які не повною мірою реалізували свій конкурентний потенціал.

Результати групування за рівнем конкурентної переваги у лікувальній сфері рекреаційної системи регіонів відображені у таблиці 3.10.

Таблиця 3.10

Групування регіонів за рівнем конкурентної переваги рекреаційних систем регіонів України у лікувальній спеціалізації

	Рівень спеціалізації		
	високий ($0,60 \leq K_{КП} \leq 1,0$)	середній ($0,30 < K_{КП} < 0,60$)	низький ($0,10 \leq K_{КП} \leq 0,30$)
Адміністративні одиниці	АР Крим	Львівська Одеська	Волинська, Дніпропетровська, Донецька, Сумська, Житомирська, Івано-Франківська Закарпатська, Київська, Кіровоградська Луганська, м. Київ, Миколаївська, Полтавська, Рівненська, Черкаська, Тернопільська, Хмельницька, Чернігівська, Вінницька, Дніпропетровська, Запорізька, Чернівецька Харківська, Херсонська, м. Севастополь

Примітка. Складено автором

Для виявлення оздоровчої спеціалізації використаємо індекси забезпеченості загальними природними рекреаційними ресурсами (табл. 2.15), будинками та пансіонатами відпочинку, дитячими оздоровчими таборами (табл. 2.18, додаток К табл. К.5) та їх персоналом (табл. К.6), індекси чисельності обслужених у цих закладах (додаток К.3), індекси доходів від їх діяльності (додаток Д.1). Результати розрахунків відображені у табл. 3.11.

Результати розрахунків показали, що оздоровча сфера може вважатись сферою спеціалізації для рекреаційної системи АР Крим. Перспективними регіонами для розвитку оздоровчої рекреації є Дніпропетровська, Донецька, Одеська, Херсонська області.

Результати визначення конкурентної переваги рекреаційних систем регіонів України в оздоровчій спеціалізації

Адміністративні утворення	Індекс забезпечення ЗПРР	Індекс місткості закладів відпочинку	Індекс забезпечення персоналом	Індекс обслуговуваних рекреантів	Індекс доходності	Сумарний індекс	Індекс конкурентної переваги
1	2	3	4	5	6	7	8
АР Крим	0,60	1	1	1	1	4,6	1
Вінницька	0,50	0,081	0,013	0,002	0,000	0,596	0,13
Волинська	0,59	0,07	0,020	0,061	0,006	0,747	0,16
Дніпропетровська	0,73	0,234	0,164	0,660	0,023	1,811	0,39
Донецька	0,61	0,637	0,355	0,549	0,193	2,344	0,51
Житомирська	0,73	0,049	0,020	0,000	0,002	0,801	0,17
Закарпатська	0,52	0,093	0,031	0,020	0,006	0,67	0,14
Запорізька	0,58	0,448	0,248	0,388	0,182	1,846	0,4
Івано-Франківська	0,44	0,066	0,045	0,057	0,022	0,63	0,14
Київська	0,40	0,139	0,086	0,078	0,022	0,725	0,16
Кіровоградська	0,58	0,041	0,029	0,052	0,003	0,705	0,15
Луганська	0,40	0,154	0,102	0,056	0,0003	0,712	0,16
Львівська	0,54	0,048	0,024	0,074	0,012	0,698	0,15
Миколаївська	0,35	0,366	0,169	0,262	0,118	1,265	0,28
Одеська	0,70	0,609	0,287	0,300	0,15	2,046	0,45
Полтавська	0,63	0,118	0,026	0,002	0,001	0,777	0,17
Рівненська	0,54	0,032	0,028	0,019	0,002	0,621	0,14
Сумська	0,50	0,087	0,016	0,028	0,006	0,637	0,14
Тернопільська	0,27	0,041	0,006	0,001	0,0002	0,318	0,07
Харківська	0,72	0,191	0,078	0,096	0,023	1,108	0,24
Херсонська	1,00	0,512	0,204	0,423	0,136	2,275	0,5
Хмельницька	0,71	0,027	0,002	0,001	0,0001	0,740	0,16
Черкаська	0,46	0,086	0,023	0,035	0,007	0,611	0,13
Чернівецька	0,22	0,055	0,005	0,001	0,0001	0,281	0,06
Чернігівська	0,84	0,08	0,010	0,016	0,001	0,947	0,2
м. Київ	0,06	0,031	0,061	0,019	0,002	0,173	0,04
м. Севастополь	0,03	0,086	0,043	0,078	0,058	0,295	0,06

Примітка. Розраховано автором

Результати групування за рівнем конкурентної переваги у лікувальній сфері рекреаційної системи регіонів відображені у таблиці 3.12.

Для виявлення пізнавальної спеціалізації використаємо індекси забезпеченості об'єктами природно-заповідного фонду (табл. 2.15), індекс підгрупи забезпечення засобами загальної інфраструктури (табл. 2.17), їх персоналом (табл. 2.20), доходів від діяльності готелів та туристичних закладів (табл. 3.7), індекси чисельності обслугованих у готельних закладах, туристів, екскурсантів (табл. 3.6).

Результати розрахунків відображені у табл. 3.13.

Таблиця 3.12

Групування регіонів за рівнем конкурентної переваги рекреаційних систем регіонів України оздоровчої спеціалізації

	Рівень спеціалізації		
	високий ($0,60 \leq K_{КП} \leq 1,0$)	середній ($0,30 < K_{КП} < 0,60$)	низький ($0,10 \leq K_{КП} \leq 0,30$)
Адміністративні одиниці	АР Крим	Дніпропетровська Донецька Херсонська Одеська	Волинська, Львівська, Сумська, Житомирська, Івано-Франківська Закарпатська, Київська, Кіровоградська Луганська, м. Київ, Миколаївська, Полтавська, Рівненська, Черкаська, Тернопільська, Хмельницька, Чернігівська, Вінницька, Дніпропетровська, Запорізька, Чернівецька Харківська, м. Севастополь

Примітка. Складено автором

Результати розрахунків показали, що пізнавальна сфера може вважатись сферою спеціалізації для рекреаційної системи м. Києва. Саме через показники по Києву у всіх інших регіонах вони значно менші, що дещо спотворює загальну картину. Перспективними регіонами для розвитку пізнавальної рекреації є АР Крим, Івано-Франківська, Львівська, Одеська, Хмельницька області.

Таблиця 3.13

Результати визначення конкурентної переваги рекреаційних систем регіонів України у пізнавальній спеціалізації

Адміністративні утворення	Індекс забезпечення об'єктами ПЗФ	Індекс підгрупи забезпечення ЗЗІ	Індекс забезпечення персоналом		Індекс обслугованих		Індекс дохідності		Сумарний індекс	Індекс конкурентної переваги
			готелів	туристичних закладів	туристів	екскурсантів	готельних закладів	туристичних закладів		
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
АР Крим	0,286	0,97	0,875	0,171	0,095	0,107	0,446	0,124	3,074	0,50
Вінницька	0,077	0,48	0,057	0,015	0,014	0,019	0,014	0,003	0,679	0,11
Волинська	0,349	0,40	0,056	0,012	0,009	0,043	0,014	0,003	0,886	0,14
Дніпропетровська	0,015	0,62	0,232	0,077	0,037	0,006	0,063	0,010	1,06	0,17
Донецька	0,247	0,64	0,294	0,071	0,052	0,030	0,122	0,011	1,467	0,24
Житомирська	0,195	0,40	0,036	0,009	0,004	0,003	0,008	0,001	0,656	0,11
Закарпатська	0,560	0,51	0,178	0,020	0,009	0,005	0,046	0,002	1,33	0,22
Запорізька	0,363	0,46	0,095	0,046	0,025	0,081	0,027	0,006	1,103	0,18
Івано-Франківська	0,437	0,48	0,156	0,090	0,036	1,000	0,085	0,052	2,336	0,38
Київська	0,0	0,43	0,131	0,021	0,011	0,027	0,059	0,004	0,683	0,11
Кіровоградська	0,0	0,39	0,034	0,012	0,007	0,033	0,008	0,003	0,487	0,08
Луганська	0,021	0,43	0,067	0,020	0,016	0,020	0,015	0,007	0,596	0,10

Продовження табл. 3.13

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Львівська	0,230	0,80	0,591	0,127	0,087	0,066	0,243	0,049	2,193	0,36
Миколаївська	0,165	0,32	0,055	0,036	0,009	0,007	0,018	0,007	0,617	0,10
Одеська	0,380	0,50	0,309	0,123	0,028	0,064	0,136	0,027	1,567	0,26
Полтавська	0,117	0,43	0,108	0,011	0,009	0,085	0,029	0,002	0,791	0,13
Рівненська	0,183	0,36	0,057	0,012	0,006	0,022	0,017	0,001	0,658	0,11
Сумська	0,152	0,38	0,057	0,010	0,006	0,011	0,013	0,001	0,63	0,10
Тернопільська	0,067	0,50	0,043	0,012	0,006	0,010	0,011	0,001	0,65	0,11
Харківська	0,087	0,58	0,215	0,067	0,042	0,018	0,133	0,010	1,152	0,19
Херсонська	0,814	0,26	0,054	0,023	0,007	0,018	0,010	0,002	1,188	0,19
Хмельницька	1,000	0,49	0,088	0,019	0,011	0,053	0,022	0,002	1,685	0,28
Черкаська	0,008	0,39	0,061	0,012	0,007	0,045	0,015	0,002	0,54	0,09
Чернівецька	0,106	0,56	0,063	0,028	0,009	0,008	0,016	0,002	0,792	0,13
Чернігівська	0,156	0,33	0,067	0,009	0,004	0,032	0,015	0,001	0,614	0,10
м. Київ	0,017	1,00	1	1	1,000	0,127	1,000	1,000	6,144	1,00
м. Севастополь	0,0	0,63	0,082	0,050	0,042	0,010	0,037	0,050	0,901	0,15

Примітка. Розраховано автором

Результати групування за рівнем конкурентної переваги у лікувальній сфері рекреаційної системи регіонів відображені у таблиці 3.14.

Таблиця 3.14

Групування регіонів за рівнем конкурентної переваги рекреаційних систем регіонів України пізнавальної спеціалізації

	Рівень спеціалізації		
	високий ($0,60 \leq K_{КП} \leq 1,0$)	середній ($0,30 < K_{КП} < 0,60$)	низький ($0,10 \leq K_{КП} \leq 0,30$)
Адміністративні одиниці	м. Київ	АР Крим Львівська Одеська Івано-Франківська Хмельницька	Волинська, Дніпропетровська, Донецька, Сумська, Житомирська, Закарпатська, Запорізька, Київська, Кіровоградська, Луганська, Миколаївська, Полтавська, Рівненська, Черкаська, Тернопільська, Чернігівська, Дніпропетровська, Чернівецька, Вінницька, Херсонська, Харківська, м. Севастополь

Примітка. Складено автором

Для виявлення спортивно-утилітарної спеціалізації використаємо індекси забезпеченості мисливськими та рибальськими ресурсами (табл. 2.15, додаток А.9, К.7), індекс підгрупи забезпечення засобами загальної інфраструктури (табл. 2.17), доходів від мисливських господарств (табл. 3.7). Результати розрахунків відображені у табл. 3.15. Результати розрахунків показали, що спортивно-утилітарної спеціалізація притаманна для рекреаційних систем АР Крим, Дніпропетровської, Донецької, Житомирської, Запорізької, Кіровоградської, Львівської, Одеської, Полтавської, Сумської, Харківської, Херсонської, Чернігівської областей.

Таблиця 3.15

Результати визначення конкурентної переваги рекреаційних систем регіонів України у спортивно-утилітарній спеціалізації

Адміністративні утворення	Індекс забезпечення мисливськими та рибальськими ресурсами	Індекс підгрупи забезпечення ЗЗІ	Індекс дохідності мисливських господарств	Сумарний індекс	Індекс конкурентної переваги
1	2	3	4	5	6
АР Крим	0,6	0,97	0,757	2,327	1,0
Вінницька	0,6	0,48	0,805	1,885	0,8
Волинська	0,5	0,40	0,239	1,139	0,5
Дніпропетровська	1,0	0,62	0,613	2,233	1,0
Донецька	0,8	0,64	0,739	2,179	0,9
Житомирська	0,6	0,40	0,500	1,5	0,6
Закарпатська	0,2	0,51	0,112	0,822	0,4
Запорізька	0,6	0,46	0,406	1,466	0,6
Івано-Франківська	0,2	0,48	0,158	0,838	0,4
Київська	0,2	0,43	0,623	1,253	0,5
Кіровоградська	0,8	0,39	0,319	1,509	0,6
Луганська	0,5	0,43	0,329	1,259	0,5
Львівська	0,5	0,80	0,397	1,697	0,7
Миколаївська	0,3	0,32	0,239	0,859	0,4
Одеська	0,7	0,50	0,247	1,447	0,6
Полтавська	0,7	0,43	0,944	2,074	0,9
Рівненська	0,4	0,36	0,270	1,03	0,4
Сумська	0,6	0,38	0,587	1,567	0,7
Тернопільська	0,3	0,50	0,086	0,886	0,4
Харківська	1,0	0,58	0,471	2,051	0,9
Херсонська	0,7	0,26	0,487	1,447	0,6
Хмельницька	0,5	0,49	0,521	1,511	0,6
Черкаська	0,5	0,39	0,334	1,224	0,5
Чернівецька	0,2	0,56	0,201	0,961	0,4
Чернігівська	1,0	0,33	1,000	2,33	1,0
м. Київ	0,1	1,00	0,343	1,443	0,6
м. Севастополь	0,6	0,63	0,233	1,463	0,6

Примітка. Розраховано автором

Результати групування за рівнем конкурентної переваги у лікувальній сфері рекреаційної системи регіонів відображені у таблиці 3.16.

Таким чином, ми здійснили ідентифікацію конкурентних переваг, що дозволило виявити спеціалізацію кожного регіону, або найбільш перспективну сферу діяльності. За результатами групування регіонів за рівнем конкурентної переваги (таблиці 3.12 – 3.16) можна зробити такі висновки:

Групування регіонів за рівнем конкурентної переваги рекреаційних систем регіонів України спортивно-утилітарної спеціалізації

	Рівень спеціалізації		
	високий ($0,60 \leq K_{кп} \leq 1,0$)	середній ($0,30 < K_{кп} < 0,60$)	низький ($0,10 \leq K_{кп} \leq 0,30$)
Адміністративні одиниці	АР Крим, Вінницька Дніпропетровська Донецька Житомирська Запорізька Кіровоградська Львівська Одеська Полтавська Сумська Харківська Херсонська Хмельницька Чернігівська м. Київ, м. Севастополь	Волинська Закарпатська Івано-Франківська Київська Луганська Миколаївська Рівненська Тернопільська Черкаська Чернівецька	-

Примітка. Складено автором

- у лікувальній сфері найвищу конкурентну перевагу мала АР Крим, яка є поза конкуренцією, суттєві конкурентні переваги у рекреаційних системах Львівської та Одеської областей, перспективними є Закарпатська, Івано-Франківська, Вінницька, Волинська, Дніпропетровська, Запорізька, Миколаївська, Полтавська, Херсонська області, які не повною мірою реалізували свій конкурентний потенціал у цій сфері;

- у відпочинково-оздоровчій сфері найбільші конкурентні переваги були в АР Крим, перспективними є Дніпропетровська, Донецька, Одеська, Херсонська області;

- пізнавальна сфера може вважатись сферою спеціалізації для рекреаційної системи м. Києва, перспективними регіонами були АР Крим, Івано-Франківська, Львівська, Одеська, Хмельницька області;

- спортивно-утилітарної спеціалізація притаманна для рекреаційних систем АР Крим, Дніпропетровської, Донецької, Житомирської, Запорізької, Кіровоградської, Львівської, Одеської, Полтавської, Сумської, Харківської, Херсонської, Чернігівської областей.

Отримані результати є вихідною інформаційною базою для обґрунтування стратегічних наборів розвитку рекреаційних систем регіонів України, прийняття управлінських рішень органами місцевого самоврядування щодо заходів, націлених на реалізацію прийнятих стратегій.

3.3. Формування стратегій забезпечення конкурентоспроможності рекреаційних систем регіонів

Одним з найважливіших напрямів удосконалення територіального управління є використання стратегічного управління, що дозволяє

передбачати і досягти очікуваних результатів, критерієм ефективності яких є отримання конкурентних переваг на довготермінову перспективу. Теоретичні та методологічні аспекти формування стратегій регіонального розвитку є важливим та актуальним напрямом наукових досліджень, оскільки дозволяє визначити оптимальні варіанти розвитку у практичній діяльності підприємств, установ, державних органів влади. Проте методичні та практичні аспекти забезпечення конкурентоспроможності рекреаційної системи регіону (РСР) потребують подальшого розвитку існуючих напрацювань з урахуванням складності такого об'єкта, суттєвих відмінностей рівня розвитку, природно-ресурсного забезпечення, інтенсивності використання рекреаційного потенціалу, специфіки формування попиту на рекреаційні послуги тощо.

Відсутність механізмів обґрунтування вибору стратегії забезпечення конкурентоспроможності РСР, її реалізації, викликає об'єктивну необхідність подальшого поглиблення теоретичних і практичних напрацювань, що визначає актуальність дослідження. Основними цілями дослідження є обґрунтування методичних підходів та розробка практичних рекомендацій щодо розробки стратегічних наборів забезпечення конкурентоспроможності РСР.

Формування стратегічного набору здійснюється на основі стратегічного аналізу всіх чинників функціонування рекреаційної системи регіону, оцінки природно-ресурсного, рекреаційного, кадрового, фінансового та виробничого потенціалів. Ці результати демонструють нерівномірність розвитку рекреаційних систем регіонів через відмінності у розміщенні та рівня освоєння рекреаційних ресурсів і економічної діяльності, різний рівень урбанізації, екологічного стану.

Погоджуючись з наведеними вище положеннями, будемо виходити з того, що стратегія розвитку рекреаційної системи регіону залежить від двох позицій: загальної стратегії розвитку регіону та місця в економічній структурі регіону рекреаційної сфери, яка може бути сферою спеціалізації, відноситись до пріоритетних або забезпечувати задоволення внутрішнього попиту.

Стратегію забезпечення конкурентоспроможності РСР ми розглядаємо як спосіб досягнення стійких конкурентних переваг на довготермінову перспективу, закладених у стратегічних цілях розвитку РСР. Стратегія визначає напрям розвитку на основі конкурентного потенціалу та з урахуванням чинників зовнішнього оточення.

При формуванні стратегічних альтернатив і виборі конкретної стратегії розвитку часто використовують матричні (портфельні) методи. Зокрема, для

врахування рівня розвитку ринку можна використати матрицю І. Ансофа, що передбачає вибір з таких стратегій, залежно від типу ринку і продукту: глибокого проникнення, розширення, диверсифікації, розроблення нового продукту [3]. Оскільки в оригіналі запропоновані стратегії для підприємств, доцільно уточнити їх зміст стосовно рекреаційної системи регіону.

Конкурентні стратегії орієнтовані на забезпечення конкурентоспроможності та стійких конкурентних переваг РСР, набуття і утримання яких залежить перш за все від їх джерел. Згідно з нашим підходом, кожна з них має певне спрямування у використанні конкурентного потенціалу, відповідає наявним або бажаним конкурентним перевагам, відповідно до чого передбачає альтернативні варіанти стратегій другого рівня, які, залежно від типу ринку, конкретизують напрям розвитку РСР. Водночас, реалізація стратегій може здійснюватись з використанням такого типу конкурентної поведінки: пристосувальної (копіювання досягнень), забезпечуючої (збереження конкурентної позиції на ринку за рахунок підвищення якості продукції, використання новітніх технологій, сучасного обладнання тощо), креативної (забезпечення переваги над конкурентами за рахунок зміни кон'юнктури ринку) [4], наступальної (швидка експансія в незайняті сегменти ринку, що відтискає реальних і потенційних конкурентів), оборонної (збереження конкурентних переваг, формування бар'єрів входження в ринок, використання активних дій щодо зміцнення позицій за рахунок промоцій, формування позитивного іміджу), коопераційної (створення конкурентних переваг завдяки кооперації праці, формуванні інтеграційних об'єднань, що дозволяє знизити витрати та об'єднати зусилля для залучення більшої чисельності рекреантів).

Основні групи стратегічних альтернатив розвитку РСР, залежно від типу ринку та типу РСР, відображені в таблиці 3.1.

Таблиця 3.17

Матриця «тип ринку – тип РСР»

Тип ринку	Тип РСР	
	Сформована	Не сформована
Освоєний	Стратегія глибокого проникнення на ринок / збереження конкурентної позиції або нарощування конкурентних переваг	Стратегія пристосування / надбання конкурентних переваг пристосувального типу
Новий	Стратегія випереджаючого розвитку або диверсифікації / створення нових конкурентних переваг інноваційного типу	Стратегія вузької ринкової ніші / створення конкурентних переваг у сфері вузької спеціалізації

Примітка. Удосконалено автором на основі джерела [3].

Так, для освоєного ринку стратегія глибокого проникнення на ринок при сформованій РСР може бути реалізована за рахунок стратегій інтеграції та нарощування конкурентних переваг з використанням кожного з зазначених типів поведінкових стратегій. Завдяки стратегії інтеграції зменшується невизначеність, особливо у безпосередньому оточенні; знижується рівень конкуренції; зростають можливості впровадження інновацій, зниження витрат.

При цьому інтеграція може здійснюватись у таких формах:

- регресивна (зворотна вертикальна інтеграція), спрямована на розвиток рекреаційної сфери регіону, а отже РСР, за рахунок встановлення контролю за використанням рекреаційних ресурсів за призначенням, наданням та збереженням статусу рекреаційних територій, договірне регулювання відносин з підприємствами загальної та спеціальної інфраструктури РСР, які є постачальниками супутніх товарів та послуг;

- прогресивна (пряма вертикальна інтеграція), яка передбачає об'єднання, пряме поглинання або встановлення контролю над тими суб'єктами господарювання, які є проміжними ланками при наданні рекреаційних послуг;

- горизонтальна, що передбачає взаємодію (об'єднання) з закладами, які випускають аналогічну продукцію, надають аналогічні послуги на одному ринку;

- діагональна інтеграція передбачає об'єднання з несуміжними підприємствами, з якими існує неявний зв'язок.

При несформованій РСР доцільна стратегія надбання конкурентних переваг за рахунок інтенсифікації, копіювання досягнень (приспосувальної стратегії), диференціації та фокусування. Основним типом поведінки є наступальний.

Диверсифікація в межах РСР полягає в урізноманітненні рекреаційних послуг і напрямів діяльності та входження в нові сектори ринку. Стратегія диверсифікації дозволяє досягти збільшення фінансової синергії; стабілізувати доходи, знизивши ризики; збільшити кредитні можливості за рахунок розширення сфер вкладання інвестицій; забезпечити зростання завдяки комплексному використанню рекреаційного потенціалу регіону, що, з іншого боку, дозволить набути нові конкурентні переваги.

Стратегія диверсифікації може мати такі форми:

- концентрична, яка здійснюється на основі наявного рекреаційного потенціалу шляхом впровадження нових видів послуг. В цьому випадку діюче рекреаційне господарство зберігається, а нові послуги розробляються та надаються, виходячи з вже існуючих можливостей;

- горизонтальна диверсифікація забезпечить розвиток РСР за рахунок освоєння нових видів послуг, зазвичай, супутніх основним, проте на основі нових технологій;
- конгломеративна диверсифікація передбачає формування нових туристичних та рекреаційних продуктів, технологічно не пов'язаних з існуючими, на нових для РСР ринках.

Для нового ринку при сформованій РСР може бути реалізована стратегія диверсифікації за рахунок розвитку (зростання) нових або слабозвинутих сегментів РСР шляхом створення конкурентних переваг з використанням коопераційного та креативного типів поведінкових стратегій.

Розвиток (зростання) може бути двох типів: інноваційний і модернізуючий. Інноваційний тип пов'язаний з необхідністю використання існуючого потенціалу, на основі якого є можливість створення нових напрямів діяльності, що дозволить до певної міри переорієнтувати, урізноманітнити рекреаційні послуги. Це вимагає значних інвестицій, потужних маркетингових заходів, умов для створення нових бізнесів та інших структурних змін. Модернізуючий тип доцільно використовувати при можливості іншого напрямку (шляху) використання рекреаційного потенціалу РСР або суттєвого покращення якісних показників його елементів.

При несформованій РСР доцільно зосередити зусилля на найбільш перспективних з позиції рекреаційного попиту видах діяльності, найбільш атрактивних рекреаційних ресурсах і застосувати стратегію фокусування на вузьких сегментах ринку з використанням креативної поведінки, яка полягає у забезпеченні переваги над конкурентами за рахунок зміни кон'юнктури ринку. Останній підхід передбачає агресивну конкурентну поведінку, пов'язану з формуванням нових сегментів ринку шляхом створення нового рекреаційного продукту та формуючи потреби споживача, забезпечуючи лідерство на майбутніх ринках, які ще не існують і які потрібно створювати, виходячи з особливостей РСР та її потенціалу (сформувавши продукт, який матиме унікальну цінність, що дозволить перетворити його на довготермінову стратегію [2, с. 295]).

Окремим блоком вважаємо за доцільне виділити маркетингові стратегії, які покликані забезпечити позиціонування та просування рекреаційного продукту, атракцій та ресурсів РСР. Зазначимо, що в існуючих напрацюваннях в цьому плані [1, 2, 5], маркетингові стратегії розглядаються як функціональні і відносяться до третього ієрархічного рівня. Вони досить детально описані, проте уточнимо сутність тих, які найбільшою мірою сприяють забезпеченню конкурентоспроможності РСР.

Зокрема, маркетинг іміджу, на нашу думку, на відміну від існуючих підходів, включає такі напрями позиціонування РСР: поміркованих цін на рекреаційні послуги, низьких супутніх витрат; високоцінних унікальних спеціальних ресурсів; високорозвиненої інфраструктури, доступності; комплексності послуг. Така стратегія не вимагає суттєвих змін, формування нових атракцій, а передбачає концентрацію зусиль на активізації промоцій існуючих рекреаційних ресурсів, територій, послуг, продуктів, які мають суттєві переваги та відмінності від інших. Основний інструмент маркетингу іміджу – інформація, комунікації, промоція, які демонструють відкритість РСР для рекреантів і туристів, дозволяють краще її пізнати, впевнитись в існуючих у нього перевагах [1].

Промоція рекреаційної системи регіону розглядається нами не лише в контексті рекламування її переваг для рекреантів, а з метою залучення інвесторів, підприємців. Тому питаннями промоції РСР повинні займатись відповідні структури місцевої влади та самоврядування. Успіх промоції залежить від її професійного проведення, що вимагає розробки ефективних схем, методик, а також кваліфікованих фахівців, які спеціалізуються на регіональному маркетингу.

Залежно від вибраної конкурентної стратегії, модель конкурентної поведінки підкріплюється відповідним типом маркетингу:

- інтенсивний маркетинг, який доцільно використовувати в умовах поганої поінформованості про рекреаційні атракції регіону, особливо, якщо це унікальні ресурси або послуги, за які споживачі готові платити високу ціну, або це принципово новий продукт. Тому є сенс забезпечення конкурентоспроможності за рахунок формування прихильності споживача, знайшовши для цього відповідну мотивацію (елітність, винятковість, престижність, суттєвий оздоровчий або лікувальний ефект тощо);

- вибіркове проникнення використовується, якщо мала місткість ринку, конкуренція невисока, рекреаційна послуга (ресурс) відома, а споживачі готові платити високу ціну завдяки високій ефективності (наприклад – послуги спеціалізованих санаторіїв, технології, мінеральні води та грязі яких забезпечують високий лікувальний ефект);

- пасивний маркетинг застосовується при незначній інтенсивності конкуренції, високій місткості ринку та поінформованості споживачів, які не схильні платити високу ціну за послуги, тому не доцільно особливо витратитись на маркетингові заходи. Така стратегія прийнятна для відпочинкового сегменту, особливо короткотермінового;

- широке проникнення на ринок доцільне при великій місткості, поганій обізнаності про послуги, високих цінах (часто неприйнятних для

більшості споживачів), жорсткій конкуренції. Вона підходить для неформованих рекреаційних систем, коли рекреаційні ресурси ще мало освоєні, погано розвинена інфраструктура, погана транспортна доступність до рекреаційних об'єктів. Тому витрати на освоєння, маркетинг, створення рекреаційного продукту та умов для доїзду будуть великі.

Використавши ієрархічний підхід, сформуємо групи стратегічних альтернатив розвитку РСР залежно від рівня стратегій (таблиця 3.18).

Таблиця 3.18

**Ієрархічна схема формування стратегій розвитку
рекреаційної системи регіону**

I рівень (загальні стратегії)	II рівень (конкурентні стратегії)	III рівень (стратегії формування конкурентних переваг)	IV рівень (маркетингові стратегії)
Стратегія глибокого проникнення на ринок	Стратегія інтеграції (регресивна, прогресивна, горизонтальна, діагональна)	Нарощування конкурентних переваг	Широке проникнення на ринок
		Збереження конкурентної позиції	Пасивний маркетинг
Стратегія випереджаючого розвитку	Диверсифікації (концентрична, горизонтальна, конгломеративна)	Створення нових конкурентних переваг інноваційного типу	Інтенсивний маркетинг
Стратегія пристосування	Стратегія інтенсифікації (інноваційний, модернізуючий)	Надбання конкурентних переваг пристосувального типу	Інтенсивний маркетинг
	Стратегія диференціації		Вибіркове проникнення використовується
Стратегія вузької ринкової ніші	Створення конкурентних переваг у сфері вузької спеціалізації	Збереження конкурентної позиції	Вибіркове проникнення використовується

Примітка. Розроблено автором.

Обгрунтовані стратегічні набори забезпечення конкурентоспроможності рекреаційної системи регіону мають високий рівень припущення, проте можуть стати орієнтиром для прикладних розробок. Наглядним прикладом є зміна політичної ситуації та соціальної безпеки у зв'язку з сучасними подіями в АР Крим, Донецькій, Луганській областях. Результати дослідження за даними 2013 року не можуть бути прийнятими за основу стратегічного позиціонування для цих регіонів, тому ми їх не розглядаємо. Стратегічне позиціонування РСР України з урахуванням їх конкурентного потенціалу відображено в табл. 3.19. Опис стратегій здійснено вище, тому уточнимо лише такі позиції. Львівська та Одеська області відносяться до регіонів з пріоритетним розвитком рекреаційної сфери

(тобто їх рекреаційні системи сформовані, ринок рекреаційних послуг розвинений) та високим рівнем конкурентного потенціалу, тому для них доцільна стратегія глибокого проникнення на ринок. Закарпатська, Івано-Франківська області та м. Київ мають сформовані РСР, середній рівень конкурентного потенціалу, тому перспективною для них буде стратегія випереджаючого розвитку, так як для Херсонської області, рекреаційний ринок якої не сформований. Полтавська, Запорізька та Харківська області при середньому рівні конкурентного потенціалу мають не сформовані рекреаційні системи, тому для них пропонується стратегія пристосування.

Таблиця 3.19

**Матриця стратегічного позиціонування регіонів за підходом
«рівень конкурентного потенціалу РСР – стратегія»**

Рівень конкурентного потенціалу	Регіони	Стратегія глибокого проникнення на ринок	Стратегія випереджаючого розвитку	Стратегія диверсифікації	Стратегія пристосування	Стратегія вузької ринкової ніші
Високий ($0,60 \leq K_{\text{КП}} \leq 1,0$)	Львівська	+				
	Одеська	+				
Середній ($0,30 \leq K_{\text{КП}} \leq 0,60$)	Закарпатська Івано-Франківська		+			
	Полтавська Харківська Запорізька				+	
	Херсонська			+		
	м. Київ		+			
Низький ($0,10 \leq K_{\text{КП}} \leq 0,30$)	Вінницька Київська Волинська Житомирська Чернігівська			+		
	Кіровоградська Миколаївська Черкаська				+	
	Дніпропетровська					+
	Сумська Рівненська Чернівецька Тернопільська Хмельницька				+	

Примітка. Розроблено автором.

Для РСР з низьким рівнем конкурентного потенціалу, а саме: Вінницької, Київської, Волинської, Житомирської, Чернігівської доцільно використати стратегію диверсифікації, так як вони досить добре забезпечені загальними рекреаційними ресурсами, на основі яких можна розвивати різні сфери рекреації, формуючи нові рекреаційні послуги; Кіровоградська,

Миколаївська, Черкаська, Рівненська, Сумська, Тернопільська, Хмельницька, Чернівецька області можуть використати стратегію пристосування, так як їх рекреаційні системи не сформовані; Дніпропетровська область, через високий рівень забруднення довкілля, може активно розвивати короткостроковий відпочинок та певні види рекреації на відносно чистих територіях для забезпечення місцевих потреб.

Стратегічне позиціонування рекреаційних систем регіонів України з урахуванням їх конкурентних переваг здійснено в табл. 3.20.

Таблиця 3.20

**Матриця стратегічного позиціонування регіонів за підходом
«конкурентна перевага РСР – стратегія»**

Рівень конкурентної переваги	Стратегія				
	збереження конкурентної позиції	нарощування конкурентних переваг	створення нових конкурентних переваг інноваційного типу	надбання конкурентних переваг пристосувального типу	створення конкурентних переваг у сфері вузької спеціалізації
Високий ($0,60 \leq K_{кп} \leq 1,0$)	+				
Середній ($0,30 \leq K_{кп} \leq 0,60$)		+	+		
Низький ($0,10 \leq K_{кп} \leq 0,30$)				+	+

Примітка. Розроблено автором.

Зокрема, для пізнавальної спеціалізації стратегія збереження конкурентної позиції відповідна для м. Києва, нарощування конкурентних переваг або створення нових – для рекреаційних систем Львівської, Одеської, Івано-Франківської, Хмельницької областей; для інших – надбання конкурентних переваг пристосувального типу або створення конкурентних переваг у сфері вузької спеціалізації.

Кожному окремому випадку відповідає забезпечувальна маркетингова стратегія, стратегія фінансування та інші функціональні стратегії.

Розроблені методичні підходи та практичні рекомендації до вибору стратегій розвитку РСР покликані забезпечити оптимальний розвиток рекреаційної сфери регіону.

ВИСНОВКИ

У монографії наведено теоретичне узагальнення та подано нове вирішення наукової задачі – розробки механізму забезпечення конкурентоспроможності рекреаційної системи регіону на основі формування конкурентного потенціалу та реалізації конкурентних переваг.

У процесі дослідження зроблено такі висновки.

Успішне функціонування рекреаційної системи регіону вимагає перегляду підходів до управління нею і мобілізації зусиль для комплексного використання власного конкурентного потенціалу. Для прийняття ефективних управлінських рішень необхідно володіти об'єктивною інформацією про стан і тенденції розвитку конкурентного потенціалу підприємства. Постає завдання розробки прогнозів та пошуку стратегічних можливостей для формування стійких конкурентних переваг, які дозволять виявляти та реалізовувати найбільш ефективні ресурси та можливості. Саме тому аналіз складових та оцінка конкурентного потенціалу рекреаційної системи регіону є актуальним завданням, яке потребує вирішення.

Поняття конкурентного потенціалу рекреаційної системи регіону відносно нове, тому розробка методичних підходів до його оцінки передбачає вивчення методів і методик оцінки конкурентного потенціалу інших об'єктів. На основі існуючих напрацювань запропоновано авторську методику аналізу складових сукупного та оцінки рівня конкурентного потенціалу рекреаційної системи регіону, яка, на відміну від існуючих, максимально враховує цільові орієнтири розвитку рекреаційної системи регіону в певному середовищі, дозволяє визначити групові індекси, на основі яких можна зробити висновок про конкурентні переваги, та інтегральний індекс, який відображає рівень конкурентного потенціалу об'єктів-конкурентів.

Вибір об'єктів-конкурентів, відносно яких здійснюватиметься порівняльний аналіз по кожній складовій конкурентного потенціалу, здійснюється відповідно до мети оцінки конкурентного потенціалу. При цьому доцільно використовувати комбінацію таких методів: порівняння, коли розраховуються (у відсотках) відхилення для кожної позиції від середнього значення певної складової об'єктів-конкурентів; бальної оцінки – виставляються бали в порядку їх зростання і визначається загальний бал для конкурентного потенціалу; ранжування та групування об'єктів-конкурентів за рівнем конкурентного потенціалу. На основі отриманих результатів робиться висновок про рівень конкурентного потенціалу об'єкта оцінки, який, залежно від інтегрального індекса рівня конкурентного потенціалу РСР

($K_{КП}$), може бути низький ($0,20 \leq K_{КП} \leq 0,30$), середній ($0,30 < K_{КП} < 0,60$), високий ($0,60 \leq K_{КП} \leq 1,0$).

У розділі проведено копонентний та просторовий аналіз конкурентного потенціалу рекреаційної системи регіону, результати якого такі: найбільш забезпеченими спеціальними природними рекреаційними ресурсами є такі регіони України: Львівська, Одеська, Закарпатська області та АР Крим; найвищий рівень забезпечення мінеральними водами (більше 10 %) у таких регіонах: Львівській (12,58 %), Закарпатській (11,92 %); вище середнього (більше 5 %) – в Одеській (6,95 %), Полтавській (6,62 %), Вінницькій та Дніпропетровській областях (5, 63 %), АР Крим і Донецькій області (5,3 %). Проте вони використовуються найінтенсивніше у Львівській, Закарпатській, Полтавській, Дніпропетровській, Вінницькій областях. Найбільші запаси лікувальних мінеральних грязей та мулу зосереджені в АР Крим, Запорізькій, Одеській, Херсонській областях (14,29 %), які активно використовуються;

Результати оцінки забезпечення загальними природними рекреаційними ресурсами та умовами такі:

- найбільш заліснені карпатські та північно-західні регіони. Найбільшу частку лісів у загальній площі регіону мають Волинська (34,64 %), Житомирська (37,64 %), Закарпатська (56,76 %), Івано-Франківська (45,63 %), Львівська (31,82 %), Рівненська (40,12 %), Чернівецька (31,86 %) області;

- найбільші площі зайнятих водами земель знаходяться в АР Крим (8,11 %), Запорізькій (6,31 %), Київській (6,23 %), Миколаївській (5,24 %), Одеській (6,33 %), Херсонській (15,14 %), Черкаській (6,49) областях;

- найбільшу площу об'єкти ПЗФ займають у Хмельницькій (12,67 %), Закарпатській (11,47 %), Івано-Франківській (8,21), Волинській (4,53 %) областях;

- площа мисливських угідь була найбільшою у Чернігівській – 6,34 %, Одеській – 5,86 %, Харківській – 5,77 %, Дніпропетровській – 5,68 %, Житомирській – 5,03 %, Вінницькій – 5,0 %, Сумській – 4,85 %, Полтавській – 4,79 %, Донецькій – на 4,72 %, Херсонській – 4,71 %, АР Крим – 4,61 %;

- найвищі обсяги добування водних біоресурсів в АР Крим, Одеській, Херсонській, Запорізькій, Донецькій областях;

- за характером рельєфу найкращі умови мають АР Крим, Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська та Чернівецька області, найгірші – Житомирська, Київська, Сумська, Херсонська та Чернігівська області;

- найкращі природно-географічні умови для розвитку рекреаційної діяльності мають прикордонні області Карпатського регіону, Чорноморсько-

Азовського регіону, АР Крим. Там поєднуються вигідне транзитне розташування, геологічна різноманітність, сприятливі кліматичні умови, високий рівень забезпечення лікувальними мінеральними, лісовими та водними ресурсами.

Суттєвий вплив на формування конкурентного потенціалу має загальна та спеціальна інфраструктура. Довжина автомобільних доріг в регіонах практично однакова, про що свідчать показники щільності. Найбільше суб'єктів туристичної діяльності зосереджено у м. Київ (23,55 %), АР Крим (9,26 %), Дніпропетровській (8,53 %), Харківській (6,27 %), Донецькій (6,22 %), Одеській (5,29 %) областях. З них туроператорів найбільше у м. Київ (48,04 %), АР Крим (9,63 %), Львівській (6,56 %), Одеській (6,03 %) областях; турагентів – у м. Київ (20,42 %), Дніпропетровській (10,45 %), Запорізькій (5,39 %), Луганській (5,08 %), Одеській (5,01 %) областях; суб'єктів, які здійснюють екскурсійну діяльність – в АР Крим (52,41 %), Львівській (12,79 %) та Одеській (6,29 %) областях. Локалізація закладів готельного типу визначається рівнем ділової активності, привабливістю екскурсійних об'єктів, частотою різноманітних подій, тому їх найбільша місткість в АР Крим – 22,59 %, м. Київ – 10,72 %, Львівській – 9,04 %, та Одеській – 6,07 %, Закарпатській – 5,41 % областях, менше 2 % вона у Вінницькій, Волинській, Житомирській, Кіровоградській, Луганській, Миколаївській, Рівненській, Тернопільській, Черкаській, Чернігівській областях.

Кількісні показники спеціалізованих засобів розміщення, які відносяться до спеціальної інфраструктури визначається наявністю лікувальних ресурсів та кліматичних умов. Найбільша частка санаторіїв та пансіонатів з лікуванням зосереджена в АР Крим (36,03 % загальної чисельності місць), Львівській (9,53 %) та Одеській (9,07 %) областях. Найменша кількість санаторіїв та пансіонатів з лікуванням у Кіровоградській області (0,39 %), Сумській (0,57 %) та Чернівецькій (0,52 %). Найбільша кількість баз, будинків і пансіонатів відпочинку знаходиться в АР Крим – 48 331 місце (19,32 %), Донецькій області – 34 543 місць (13,81 %), Запорізькій – 22 983 місце (9,19 %), Миколаївській – 25 041 місце (10,01 %), Одеській – 37 315 місць (14,92 %), Херсонській – 28 044 місць (11,21 %) областях. Будинки, бази та пансіонати відпочинку розміщені у тих регіонах, де велика чисельність населення та сприятливі природно-кліматичні умови, є лісові та водні ресурси, гори. Дитячих таборів за кількістю місць найбільше в АР Крим (17,89 %), Донецькій (10,01 %), Запорізькій (7,54 %), Луганській (5,09 %), Одеській (8,0 %), Херсонській (7,93 %) областях.

У результаті аналізу інфраструктурної компоненти сукупного

потенціалу виявлено, що найкраще розвинута загальна інфраструктура в АР Крим, Донецькій, Дніпропетровській, Київській та Харківській областях, що пов'язано з високими темпами їх індустріального розвитку. Спеціальна інфраструктура рекреаційної сфери найкраще розвинута в АР Крим, Донецькій, Львівській та Херсонській областях, що викликано високим рівнем природно-рекреаційного забезпечення цих регіонів або високим попитом на рекреаційні послуги, як у Донецькій області.

Аналіз кадрового потенціалу показав, що найбільше зайнятий у рекреаційній сфері було в АР Крим (33,61 %), Львівській (8,63 %) та Одеській (7,98 %) областях. З закладів відпочинку, найбільша чисельність працівників на базах відпочинку (10141 особа) та пансіонатах відпочинку (6761 особа). За регіонами основна їх частка зайнята у закладах АР Крим, Донецької, Запорізької, Херсонської областей. Основна частка працівників готельних закладів зайнята у закладах АР Крим (17,29 %), м. Києва (19,77 %), Львівської (11,68 %), Дніпропетровської (4,58 %), Донецької (5,82 %) та Одеської (6,1 %) областей. Оскільки майже 90 % зайнятих працює в готелях, то вище зазначене характеризує частку працівників саме готелів.

Фінансовий потенціал оцінено за структурою витрат туристично-рекреаційних закладів: основна частка витрат для розвитку готелів припадає на м. Київ (33,52 %), АР Крим (19,96 %), Львівську область (10,9 %); для розвитку спеціалізованих засобів розміщування найбільша частка витрат в АР Крим (44,54 %), Львівській (10,26 %), Одеській (5,37 %) та Донецькій (5,45 %) областях; туристичних підприємств – м. Київ (71,96 %), АР Крим (9,73 %), Івано-Франківській області (5,96 %); на розвиток мисливського господарства найбільші витрати здійснювались у Київській (7,94 %), Чернігівській (6,90 %), Харківській (5,49 %), Полтавській (5,72 %), Житомирській (6,75 %), Донецькій (5,84 %) областях.

Попри різні показники розвитку загальної та спеціальної інфраструктури, суттєвий вплив на конкурентоспроможність регіональних рекреаційних систем має рівень екологічної безпеки, який формують такі чинники як рівень скидів та викидів шкідливих речовин, активність екзогенних геологічних та технологічних процесів, рівень радіаційного забруднення території, відходів, які там накопичуються. Сумарний обсяг утворення відходів I-III класів небезпеки від економічної діяльності підприємств та організацій АР Крим, Миколаївської, Сумської, Полтавської, Донецької, Харківської та Херсонської областей становить понад 82% від загального обсягу. Найбільшого антропогенного навантаження зазнає довкілля Дніпропетровської (60 %), Донецької (18 %), Луганської (10 %) областей. Викиди шкідливих речовин в атмосферу найменші у Чернівецькій

(0,5 %), Тернопільській (0,7 %), Волинській, Закарпатській та Хмельницькій (по 0,8 % відповідно), Рівненській та Херсонській (по 0,9 %) областях, а найбільші у Донецькій (28,7 %), Дніпропетровській (17,7 %), Луганській (9,0 %), Запорізькій (5,8 %) та Харківській (4,6 %) областях. Найбільший рівень скидів у води було зафіксовано у Донецькій (21,3 %), Дніпропетровській (20,4 %), Запорізькій (14,5 %), Луганській (7,8 %), Одеській (5,7 %), Львівській (5,6 %) областях, АР Крим (2,4 %). Найменше їх у Волинській області (0,009 %). Найвищий коефіцієнт потенційної радіаційної небезпеки у Дніпропетровській, Житомирській (по 0,95), Волинській та Київській (по 0,94), Миколаївській (0,93), Рівненській (0,92), Чернігівській (0,9), Запорізькій (0,86), Одеській та Хмельницькій (по 0,85) областях.

Результати оцінки рівня конкурентного потенціалу рекреаційної системи регіону наступні:

- груповий індекс забезпечення регіонів України природними рекреаційними ресурсами свідчить, що високий рівень конкурентного потенціалу мали АР Крим, Волинська, Дніпропетровська, Запорізька, Львівська, Івано-Франківська, Одеська, Полтавська, Херсонська області; середній – Вінницька, Закарпатська, Рівненська, Хмельницька, Чернівецька, Харківська, Чернігівська, Донецька, Житомирська, Сумська, Кіровоградська, Миколаївська області; низький – Київська, Луганська, Тернопільська, Черкаська, Чернівецька області, м. Київ, м. Севастополь;

- індекс інфраструктурного потенціалу свідчить про його високий рівень у 2013 році в АР Крим; середній – у Дніпропетровській, Донецькій, Закарпатській, Запорізькій, Львівській, Одеській, Харківській, Херсонській, Чернівецькій областях, м. Києві та м. Севастополі; низький показник мають Вінницька, Волинська, Житомирська, Івано-Франківська, Київська, Кіровоградська, Луганська, Полтавська, Рівненська, Сумська, Тернопільська, Хмельницька, Черкаська, Чернігівська області;

- високий рівень кадрового потенціалу спеціалізованих засобів розміщування був лише в АР Крим; в усіх інших регіонах він низький. Це пов'язано з суттєвою різницею у кількості курортно-санаторних закладів АР Крим та інших регіонів. Загалом високий індекс кадрового потенціалу мають м. Київ та АР Крим, середній – Одеська та Львівська області, всі інші – низький;

- високий індекс фінансового потенціалу мали м. Київ та АР Крим; середній – Донецька, Житомирська, Київська, Львівська, Полтавська, Харківська, Чернігівська області; низький – Вінницька, Волинська, Дніпропетровська, Закарпатська, Івано-Франківська, Кіровоградська,

Луганська, Миколаївська, Рівненська, Сумська, Тернопільська, Хмельницька, Херсонська, Чернівецька, Черкаська області, м. Севастополь;

- найвищі показники групового індексу екологічного потенціалу мали м. Київ та Дніпропетровська область, де екологічна ситуація була найгірша. Середнього рівня індикатори мали Донецька, Запорізька, Миколаївська, Одеська області. Екологічно чистими можна було вважати рекреаційні системи АР Крим, Закарпатської, Івано-Франківської, Львівської, Харківської Чернівецької областей, м. Севастополь. Загалом за рівнем екологічної складової, найвищий конкурентний потенціал мали рекреаційні системи Закарпатської та Чернівецької областей, найнижчий – м. Києва.

На основі проведених розрахунків інтегрального індексу ресурсного потенціалу рекреаційних систем регіонів України встановлено, що високий рівень конкурентного потенціалу мали рекреаційні системи АР Крим, Одеської та Львівської областей, середній – Донецька, Закарпатська, Запорізька, Івано-Франківська, Полтавська, Харківська, Херсонська області та м. Київ; низький – Волинська, Житомирська, Київська, Кіровоградська, Луганська, Миколаївська, Рівненська, Тернопільська, Хмельницька, Черкаська, Чернігівська, Вінницька, Дніпропетровська, Чернівецька, Сумська області та м. Севастополь.

Сучасні умови функціонування регіональних соціально-економічних систем передбачають формування та реалізацію конкурентних переваг розвитку. Тому нагальною потребою є розробка дієвої регіональної політики сприяння розвитку перспективних, соціально орієнтованих сфер економіки, до яких відноситься рекреаційна. Систематизація інструментів впливу, забезпечення комплексного їх використання найбільш ефективно відображається у відповідному механізмі забезпечення конкурентоспроможності рекреаційної системи регіону.

Доведено, що для визначення сутності механізму забезпечення конкурентоспроможності рекреаційної системи регіону доцільно використати кілька підходів, оскільки кожен з них забезпечує розстановку акцентів на певних властивостях, які важливі з позиції застосування цього механізму. Зокрема, згідно з інституційним підходом, механізм забезпечення конкурентоспроможності рекреаційної системи регіону – це сукупність взаємопов'язаних норм, правил, прийомів, методів та важелів впливу, які забезпечують реалізацію поставлених цілей щодо забезпечення конкурентних переваг на основі ефективного використання рекреаційного потенціалу та стратегії забезпечення конкурентоспроможності РСР. Процесний підхід дозволяє сформулювати модель механізму забезпечення конкурентоспроможності РСР як послідовність етапів, націлених на

підвищення конкуренто-спроможності РСР, формування та підтримку її конкурентних переваг.

Формування МЗКС РСР повинне здійснюватися на основі таких основних принципів: системності, узгодженості, взаємодоповнення, збалансованості, альтернативності, комплексності. На основі авторського визначення обґрунтовано інституційну структуру механізму, розглянуто змістовне наповнення її складових. Об'єктом впливу МЗКС РСР є конкурентний потенціал РСР, предметом – конкурентні переваги, які зумовлюють бажані зміни, а також чинники зовнішнього середовища, які розглядаються як можливості, що позитивно впливають розвиток РСР. Суб'єктами регулювання можуть бути законодавчі, виконавчі органи державної влади, органи місцевого самоврядування, керівництво підприємств, підприємці, науково-дослідні інститути, заклади освіти, громадські організації тощо. Представлено модель механізму забезпечення конкурентоспроможності рекреаційної системи регіону на основі процесного підходу, визначено сутність кожного з етапів.

Доведено, що управління конкурентоспроможністю як процес передбачає ідентифікацію, формування, утримання, нарощення, реалізацію конкурентних переваг. Ідентифікація конкурентних переваг рекреаційних систем регіонів – це процес визначення тих елементів конкурентного потенціалу РСР, які дозволять виявити найбільш перспективні напрями діяльності або сферу спеціалізації, що забезпечить її (РСР) конкурентоспроможність. Результати ідентифікації конкурентних переваг РСР є основою для обґрунтування стратегічних напрямів розвитку, розробки заходів щодо реалізації стратегії, активізації зусиль та акумуляції ресурсів в найбільш перспективні сфери діяльності, залучення інвестицій. Рівень конкурентоспроможності рекреаційної системи регіону доцільно здійснити на основі результативного підходу, а ідентифікацію конкурентних переваг – на основі функціонального підходу, що дозволить виявити функціональну структуру конкурентного потенціалу і спеціалізацію або найбільш перспективну сферу діяльності кожного регіону.

Результуючі показники розвитку РСР характеризують рівень використання конкурентного потенціалу та її конкурентоспроможність. Порівняння результатів групування регіонів за рівнем конкурентного потенціалу та рівнем їх конкурентоспроможності дає можливість зробити такі висновки: лідером за рівнем конкурентного потенціалу та рівнем його реалізації була АР Крим, а отже його рекреаційна система була найбільш конкурентоспроможна; високий конкурентний потенціал мали Львівська та Одеська області, проте середній рівень конкурентоспроможності; високий

рівень конкурентоспроможності мало м. Київ, проте конкурентний потенціал його середній; середній рівень конкурентоспроможності та конкурентного потенціалу мали Івано-Франківська, Дніпропетровська, Полтавська, Закарпатська, Харківська, Херсонська області; найнижчий конкурентний потенціал мали Кіровоградська, Луганська, Миколаївська, Рівненська, Сумська, Черкаська області; найнижчі показники конкурентоспроможності мали Волинська, Житомирська, Закарпатська, Кіровоградська, Луганська, Миколаївська, Рівненська, Сумська, Тернопільська, Черкаська, Чернівецька області, м. Севастополь.

Функціональна структура конкурентного потенціалу рекреаційної системи регіону представлена такою спеціалізацією: лікувальною, оздоровчо-відпочинковою, пізнавальною, спортивно-утилітарною. За результатами групування регіонів за рівнем конкурентної переваги можна зробити такі висновки: у лікувальній сфері найвищу конкурентну перевагу мала АР Крим, яка була поза конкуренцією, суттєві конкурентні переваги у рекреаційних систем Львівської та Одеської областей, перспективними є Закарпатська, Івано-Франківська, Вінницька, Волинська, Дніпропетровська, Запорізька, Миколаївська, Полтавська, Херсонська області; у відпочинково-оздоровчій сфері найбільші конкурентні переваги мав Крим, перспективними є Дніпропетровська, Одеська, Херсонська області; пізнавальна сфера може вважатись сферою спеціалізації для рекреаційної системи м. Києва, перспективними АР Крим, Івано-Франківська, Львівська, Одеська, Хмельницька області; спортивно-утилітарної спеціалізація притаманна для рекреаційних систем АР Крим, Дніпропетровської, Донецької, Житомирської, Запорізької, Кіровоградської, Львівської, Одеської, Полтавської, Сумської, Харківської, Херсонської, Чернігівської областей. Отримані результати є вихідною інформаційною базою для обґрунтування стратегічних наборів розвитку рекреаційних систем регіонів України, прийняття управлінських рішень щодо реалізації стратегій.

Одним з найважливіших напрямів удосконалення територіального управління є використання стратегічного управління, що дозволяє передбачати і досягти очікуваних результатів, критерієм ефективності яких є забезпечення конкурентоспроможності на довготермінову перспективу. У роботі уточнено сутність стратегії забезпечення конкурентоспроможності рекреаційної системи регіону як способу досягнення стійких конкурентних переваг на довготермінову перспективу, закладених у цілях розвитку, на основі конкурентного потенціалу та з урахуванням чинників зовнішнього оточення. Запропоновано матричну схему формування стратегічних наборів забезпечення конкурентоспроможності рекреаційної системи регіону,

уточнено змістовне наповнення стратегій усіх рівнів. Розроблено групи стратегічних альтернатив розвитку РСР, залежно від типу ринку та типу РСР. На основі ієрархічного підходу уточнено, які стратегії нижчих рівнів дозволяють реалізувати конкурентну стратегію. Здійснено стратегічне позиціонування рекреаційних систем регіонів за підходом «рівень конкурентного потенціалу РСР – стратегія» та «конкурентна перевага РСР – стратегія».

Реалізація запропонованих заходів дозволить забезпечити бажаний рівень конкурентоспроможності рекреаційних систем регіонів України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Азоев Г. Л. Конкурентные преимущества фирмы / Г. Л. Азоев, А. П. Челенков. – М. : ОАО «Типография «Новости», 2000. – 255 с.
2. Азоев Г. Л. Конкуренция: анализ, стратегия и практика / Г. Л. Азоев. – М. : Центр экономики и маркетинга, 1996. – 208 с.
3. Айзенштат Б. А. Методы расчета и результаты определений некоторых биоклиматических характеристик / Б. А. Айзенштат // Тр. САНИГМИ. – 1965. – Вып. 22. – С. 3–41.
4. Алимурзаев Г. Н. Общая теория конкурент-менеджмента [Электронный ресурс] / Г. Н. Алимурзаев // Энциклопедия маркетинга, 2005. – Режим доступа : [http:// www.marketing.spb.ru/lib-around/science/ competing management.htm](http://www.marketing.spb.ru/lib-around/science/competing_management.htm)
5. Алімов А. Н. Конкурентоспроможність національної економіки / А. Н. Алімов, В. Н. Ємченко. – К. : Ін-т економіки НАН України, 2001. – 59 с.
6. Андерсон В. Регіональна конкуренція як фактор соціально-економічного розвитку України в умовах глобалізації / Володимир Андерсон // Агора. Подолання розбіжностей – розвиток особливостей. Вип. 4. – К. : Стило, 2006. – С. 66–72.
7. Андрушків Б. М. Особливості розвитку туристично-рекреаційного комплексу України в умовах становлення державності / Б. М. Андрушків // Соціально-економічні проблеми і держава. – 2009. – №1(1). – С. 9-12.
8. Антонюк Л. Л. Міжнародна конкурентоспроможність країн: теорія та механізми реалізації : монографія / Л. Л. Антонюк. – К. : КНЕУ, 2004. – 275 с.
9. Балабанова І. В. Конкурентний потенціал як основа формування конкурентних переваг / І. В. Балабанова // Ефективна економіка. Дніпропетровський державний аграрно-економічний університет. – 2014. – № 3.
10. Балабанова Л. В. Маркетингове управління конкурентоспроможністю підприємств: стратегічний підхід : Монографія / Л. В. Балабанова, В. В. Холод. – Донецьк : ДонДУЕТ, 2006. – 294 с.
11. Балабанова Л. В. Маркетинговий аудит в системі сбыта : монографія /Л. В. Балабанова, А. В. Балабанич. – Донецьк : ДонГУЭТ, 2003. – 188 с.
12. Бачевський Б. Є. Потенціал і розвиток підприємства : навч. посіб. / Б. Є. Бачевський, І. В. Заблудська, О. О. Решетняк. – К. : Центр учбової літератури, 2009. – 400 с.
13. Безугла В. О. Основи формування конкурентоспроможності регіонів України (на прикладі Полтавського регіону) : автореф. дис. канд. екон. наук :

08.10.01 «Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка» / В. О. Безугла ; Харк. нац. акад. міськ. г-ва. – Х., 2006. – 20 с.

14. Бейдик О. О. Рекреаційно-туристські ресурси України: Методологія та методика аналізу, термінологія, районування : монографія / О. О. Бейдик. – К. : «Київський університет», 2001. – 395 с.

15. Бейдик О. О. Словник-довідник з географії туризму, рекреології та рекреаційної географії / О. О. Бейдик. – К. : Палітра. – 1998. – 130 с.

16. Беляєва С. С. Екологічна складова інвестиційної привабливості рекреаційного потенціалу Черкаської області в сегменті збалансованого розвитку / С. С. Беляєва // Наук. журнал «Вісник Одеського національного університету імені І. І. Мечникова». Том 18. Випуск 1. 2013. Серія «Економіка» : Видавничий дім «Гельветика», 2013. – С. 14–24.

17. Біль М. Механізм державного управління туристичною галуззю (регіональний аспект) : наук. розробка / М. Біль, Г. Третяк, О. Крайник. – К. : НАДУ, 2009. – 40 с.

18. Борушак М. Проблеми формування стратегії розвитку туристичних регіонів. Монографія / М. Борушак. – Львів : ІРД НАН України, 2006. – 288 с.

19. Борушак М. Стратегія розвитку туристичних регіонів : автореф. дис. д-ра екон. наук : 08.00.05 «Розвиток продуктивних сил і регіональна економіка» / М. Борушак. – Львів, 2008. – 37 с.

20. Василенко В. Н. Конкурентоспособность регионов: истоки, оценки и перспективы : монография / В. Н. Василенко, О. Ю. Агафоненко, В. Е. Будяков. – Донецк : ООО «Юго-Восток, Лтд», 2008. – 363 с.

21. Ватаманюк З. Інституційні засади формування економічної системи України: теорія і практика / З. Ватаманюк. – Львів : «Новий світ – 200», 2005. – 648 с.

22. Веденин Ю. А. Анализ процессов развития территориальной рекреационной системы СССР / Ю. А. Веденин, В. Н. Козлов // Географические аспекты исследования рекреационных систем. – М. : МФГО ССР, 1979. – С. 3–19.

23. Веденин Ю. А. Динамика территориально-рекреационных систем / Ю. А. Веденин. – М. : Наука, 1982. – 260 с.

24. Ведення мисливського господарства у 2013 році. Статистичний бюлетень // Державна служба статистики України. – 2014. – 17 с.

25. Вовк І. П. Стратегія розвитку малого бізнесу (модель інноваційних процесів у сфері туризму і рекреації) / І. П. Вовк // Вісник ДІТБ. Серія Економіка. – 2010. – №14'2010. – С.179–185.

26. Вовк Ю. Я. Інноваційна модель розвитку малого підприємництва на прикладі Тернопільської області / Ю. Я. Вовк // Соціально-економічні проблеми і держава. – 2009. – № 1. – С. 46–51.

27. Войчак А. В. Конкурентні переваги підприємства: сутність і класифікація / А. В. Войчак, Р. В. Камишніков // Маркетинг в Україні. – 2005. – № 2. – С. 50–53.

28. Герасимчук З. В. Регіональна політика розвитку рекреаційного природокористування: механізми формування та реалізації : монографія / З. В. Герасимчук, Н. В. Коленда, Л. М. Черчик. – Луцьк : Надстир'я, 2007. – 172 с.

29. Глушко А. А. Географія туризму / А. А. Глушко, А. М. Сазыкин. – Владивосток : Из-во Далневосточного университета, 2002. – 265 с.

30. Головченко Н. З. Формування механізмів підвищення конкурентоспроможності курортно-рекреаційного комплексу регіону : автореф. дис. канд. екон. наук : 08.00.05 «Розвиток продуктивних сил і регіональна економіка» / Н. З. Головченко ; Кримський економічний інститут ДВНЗ „Київський національний економічний університет ім. Вадима Гетьмана”. – Сімферополь, 2008. – 20 с.

31. Гринів Л. Рекреаційне господарство як об'єкт інвестиційного управління / Л. Гринів, Р. Славик // Вісник Львівського університету. Серія економічна. Випуск 43. – Львів, 2010. – С. 13–19.

32. Гринів Л. С. Екологічно збалансована економіка: проблеми теорії / Л. С. Гринів // Львівський національний університет ім. І. Франка. – Львів, 2001. – 240 с.

33. Гринів Л. С. Концепція розвитку туризму, санаторно-курортного лікування і відпочинку на Львівщині : Препринт наукової доповіді / Л. С. Гринів, В. С. Кравців, М. В. Копач. – Львів : НАНУ, 1992. – С. 12–18.

34. Гринів Л. С. Організаційно-управлінський механізм формування інвестиційної стратегії розвитку рекреаційного господарства / Л. С. Гринів, Р. В. Славик // Вісник Донецького інституту туристичного бізнесу, серія «економіка, організація та управління підприємствами туристичної індустрії та туристичної галузі в цілому». – Донецьк, 2011. – С. 39–46.

35. Гринів Л. С. Територіальні рекреаційні системи та еколого-економічні оцінки їх ефективності / Л. С. Гринів // Збірник наук. праць. «Туризм як чинник активізації українсько-польського пограниччя» Серія «Єврорегіон Буг». Т. 10. – Люблін, 1997. – С. 9–12.

36. Гриньов А. В. Засади системного управління конкурентним потенціалом підприємства / А. В. Гриньов, В. В. Шульженко // Ефективна

економіка. Дніпропетровський державний аграрно-економічний університет. – 2014. – № 3.

37. Гудзь М. В. Потенціал приморської курортно-рекреаційної території: стан і перспективи використання : монографія / М. В. Гудзь. – Донецьк : Юго-Восток, 2010. – 352 с.

38. Гудзь П. В. Економічні проблеми розвитку курортно-рекреаційних територій : монографія / П. В. Гудзь. – Донецьк : ТОВ "Юго-Восток, ЛТД", 2001. – 269 с.

39. Гудзь П. В. Методологічні основи дослідження розвитку курортно-рекреаційної економіки / П. В. Гудзь // Регіональні проблеми розвитку туризму та рекреації : Зб. наук. пр. – Донецьк, 2005. – С. 20–31.

40. Гулич О. І. Екологічно збалансований розвиток курортно-оздоровчих територій: питання теорії і практики : монографія / О. І. Гулич. – Львів : ІРД НАНУ, 2007. – 208 с.

41. Гулич О. І. Методика формування стратегій сталого соціально-економічного розвитку курортно-рекреаційних територій і курортних центрів / О. І. Гулич, Л. С. Гринів, Н. М. Герасимчук. – Львів : ІРД, НАН України. – 2007. – 52 с.

42. Гулич О. І. Чинники регулювання екологічно збалансованого розвитку курортно-оздоровчих територій / О. І. Гулич // Економіка України. – 2005. – № 5. – С. 78–82.

43. Гулич О. І. Екологічно збалансований розвиток курортно-оздоровчих територій: питання теорії і практики : монографія / О. І. Гулич. – Львів : ІРД НАН України, 2007. – 208 с.

44. Гулич О. І. Рекреаційний потенціал Українських Карпат та сучасний стан його освоєння / О. І. Гулич. – Львів : ІРД НАН України. – 2004. – 56 с.

45. Гуменюк Ю. П. Організаційно-економічні механізми стимулювання розвитку рекреаційно-туристичного комплексу (на прикладі Тернопільської області) : дис. ... канд. екон. наук : 08.10.01 / Ю. П. Гуменюк. – Львів, 2005. – 20 с.

46. Давиденко І. В. Організаційно-економічний механізм регулювання розвитку рекреаційної системи регіону : дис. ... канд. екон. наук : 08.02.03 / І. В. Давиденко. – Одеса, 2006. – 295 с.

47. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [www/URL : www.ukrstat.gov.ua](http://www.url.gov.ua)

48. Дмитрук О. В. Підприємства туристично-рекреаційної сфери як об'єкти управлінської діяльності / О. В. Дмитрук // Актуальні проблеми економіки. – 2008. – № 9. – С. 98–103.

49. Должанський І. З. Конкурентоспроможність підприємства : навчальний посібник / І. З. Должанський, Т. О. Загорна. – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – 384 с.

50. Долішній М. І. Регіональна політика освоєння рекреаційного потенціалу: принципи формування та механізми реалізації / М. І. Долішній, В. С. Кравців // Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Рекреаційна індустрія: досвід, проблеми і перспективи розвитку Вип. XXI / НАН України. Ін-т регіон. досліджень. Ред. кол.: відп. редактор М. І. Долішній. – Львів, 2000. – С.7–13.

51. Долішній М. Ринкові механізми регіонального управління / М. Долішній, О. Мошенець // Регіональна економіка. – 2001. – № 1. – С. 7–15.

52. Економічний менеджмент та аудит рекреаційних територій (концептуальні засади та організаційний механізм) : монографія. – Під редакцією д.е.н. Галушкіної Т.П. – Одеса : Видавництво ТОВ «Інвац», 2006 – 184 с.

53. Економічний потенціал регіону: пріоритети використання : монографія / І. М. Школа, Т. М. Ореховська, І. Д. Козменко та ін. – Чернівці, 2003. – 464 с.

54. Євдокименко В. К. Регіональна політика розвитку туризму (Методологія формування, механізм реалізації) / В. К. Євдокименко / Відп. ред. член-кор. НАН України М. І. Долішній. – Чернівці : Прут, 1996. – 288 с.

55. Загорна Т. О. Управління конкурентним потенціалом торговельної марки: Автореф. дис... канд. екон. наук. – Донецьк : ДонДУЕТ, 2005. – 19 с.

56. Игнатенко А. М. Рекреационно-территориальные системы: научные основы развития и функционирования / А. М. Игнатенко. – К. : УМК, 1989. – С. 51–54.

57. Игнатенко Н. Г. Природно-ресурсный потенциал территории: географический анализ и синтез / Н. Г. Игнатенко, В. П. Руденко. – Львов : Вища школа, 1986. – 164 с.

58. Иванова М. І. Порівняльна характеристика методів оцінки конкурентоспроможності / М. І. Иванова, О. Е. Маркус // Економічний простір. – 2011. – № 48/2. – С. 189–196.

59. Ільчук В. П. Рекреаційна сфера регіону як система / В. П. Ільчук, В.О. Анопрієнко // Вісник Чернігівського державного технічного університету. Серія «Економічні науки». Збірник. – Чернігів : ЧДТУ, 2010. – № 43/21. – С. 137–146.

60. Калитюк В. А. Рекреаційно-туристичний комплекс в умовах ринку : монографія / В. А. Калитюк. – Львів, 1999. – 162 с.

61. Калюжнова Н. Я. Конкурентоспособность регионов: теория и методология анализа в контексте современного экономического развития : автореф. дис. д-ра экон. наук : 08.00.01, 08.00.05 / МОИ РФ. Иркутск, гос. ун-т. – Иркутск, 2004. – 40 с.

62. Калькова Н. М. Конкурентоспроможність регіонального ринку рекреаційних послуг (на матеріалах АР Крим) : автореф. дис. канд. экон. наук : 08.10.01 «Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка» / Н. М. Калькова ; Національна академія природоохоронного та курортного будівництва. – Сімферополь, 2006. – 20 с.

63. Карпатский рекреационный комплекс // Под ред. М. И. Долишнего, М. С. Нудельмана, К. В. Ткаченко. – К. : Наук. думка, 1984. – 148 с.

64. Каткова Т. Г. Діяльність ОВС України з питань захисту культурної спадщини: адміністративно-правові аспекти: автореф. дис. канд. юрид. наук. – Харк. нац. ун-т внутр. справ. – Х., 2008. – 20 с.

65. Кислий В. М. Аналіз передумов формування ринку рекреаційних послуг в Україні / В. М. Кислий, Г. М. Шевченко // Механізм регулювання економіки. – 2007. – № 2. – С. 27–36.

66. Кислий В. М. Інтеграція соціо-еколого-економічних факторів в систему стратегічного управління регіонами / В. М. Кислий, С. М. Рибальченко // Механізм регулювання економіки. – Суми, 2010. – № 3 (47). – Т. 1. – С. 250–260.

67. Кифяк В. Ф. Стратегія розвитку територіальних рекреаційних систем: теорія, методологія, практика : монографія / В. Ф. Кифяк. – Чернівці : Книги-XXI, 2010. – 432 с.

68. Кифяк В. Ф. Конкурентні переваги перспективного розвитку територіальної рекреаційної системи Карпатського регіону / В. Ф. Кифяк // Формування ринкових відносин в Україні : зб. наук. праць. – К. : НДЕІ, 2011. – Вип. 1 (116). – С. 199–204.

69. Кифяк В. Ф. Теоретичні аспекти формування конкурентоспроможних територіально-рекреаційних систем / В. Ф. Кифяк // Коммунальное хозяйство городов. Серия: экономические науки: науч.-техн. зб. – К. : Техніка, 2009. – Вып. 87. – С. 460–470.

70. Ковальська Л. Л. Оцінка конкурентоспроможності регіону та механізми її підвищення : монографія / Л. Л. Ковальська. – Луцьк : Надстир'я, 2007. – 419 с.

71. Коломієць І. Ф. Підвищення рівня конкурентоспроможності підприємства в системі факторів інтернаціоналізації / І. Ф. Коломієць // Конкуренція. – 2007. – № 3. – С. 16–26.

72. Конкурентоспроможність України: оцінка Всесвітнього економічного форуму за звітом про глобальну конкурентоспроможність 2010-2011 рр. [Електронний ресурс] / Департамент економічного аналізу та прогнозування. – Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=71439>.

73. Коно Т. Стратегия и структура японских предприятий / Пер. с англ. – М. : Прогресс, 1987. – 384 с. – С. 229–231.

74. Конкурентоспроможність національної економіки / За ред. д-ра економ. наук Б. Є. Кваснюка. – К. : Фенікс, 2005. – 582 с.

75. Коленда Н. В. Механізми формування стратегічного потенціалу рекреаційної системи регіону / Н. В. Коленда // Вісник Буковинського університету : Зб. наук. пр. – Чернівці, 2007. – С. 404–416.

76. Коленда Н. В. Особливості розвитку рекреаційної системи регіону в умовах глобалізації / Н. В. Коленда // Вісник Хмельницького національного університету : Економічні науки. – 2008. – № 2. – С. 77–79.

77. Коленда Н. В. Стратегії розвитку регіональних рекреаційних систем та реалізації їх стратегічного потенціалу / Н. В. Коленда // Актуальні проблеми економіки. – 2008. – № 5 (83). – С. 102–109.

78. Косянчук Т. Ф. Діагностика конкурентного потенціалу підприємства / Т. Ф. Косянчук // Наукові записки. Серія «Економіка». Випуск 23. – 2013. – С. 122–138.

79. Котлер Ф. Маркетинг. Менеджмент / Ф. Котлер. – СПб : Питер Ком, 1998. – 896 с.

80. Котляров Е. Н. География отдыха и туризма / Е. Н. Котлярів. – М. : Мысль, 1978. – 235 с.

81. Коупленд Т. Стоимость компаний: оценка и управление / Т. Коупленд, Т. Коллер, Дж. Муррин. – 2-е изд. / Пер. с англ. – М. : ЗАО «Олимп-Бизнес», 2000. – 576 с.

82. Кравців В. Рекреаційний потенціал Львівської області та стратегія його освоєння / В. Кравців, Б. Матолич, О. Гулич, В. Полюга. – Регіональна економіка. – 2002. – № 2. – С.134–143.

83. Кравців В. С. Науково-методичні засади реформування рекреаційної сфери : наукове видання / НАН України; Інститут регіональних досліджень; В. С. Кравців, Л. С. Гринів, М. В. Копач та ін. – Львів, 1999. – 78 с.

84. Кравченко Н. О. Рекреаційне господарство Полісся: сучасний стан та перспективи розвитку / Н. О. Кравченко. – Ніжин : МІЛАНІК, 2007. – 172 с.

85. Кравченко Н. О. Територіальна організація рекреаційного господарства Полісся та напрями її удосконалення : дис. канд. екон. наук :

08.10.01/ Н. О. Кравченко // Національна академія наук України Рада по вивченню продуктивних сил України. – К., 2006. – 192 с.

86. Краснокутська Н. С. Потенціал підприємства: формування та оцінка : Навч. посіб. / Н. С. Краснокутська. – К. : Центр навчальної літератури, 2005. – 352 с.

87. Кривчун Л. А. Формирование институциональной структуры экономики и природа структурных сдвигов / Л. А. Кривчун // Научные труды ДонНТУ. Серия: экономическая. – 2005. – Вып. 89-1. – С. 86–92.

88. Лукьянова Л. Г. Рекреационные комплексы : Учеб. пособие / Л. Г. Лукьянова, В. И. Цыбух / Под общ. р. В. К. Федоренко. – К. : Вища школа, 2004. – 346 с.

89. Любіцева О. О. Ринок туристичних послуг / О. О. Любіцева. – К. : Альтерпрес, 2002. – 436 с.

90. Мальська М. П. Міжнародний туризм і сфера послуг : підручник / М. П. Мальська, Н. В. Антонюк, Н. М. Ганич. – К. : Знання, 2008. – 661с.

91. Мальська М. П. Планування діяльності туристичних підприємств : навч. посіб / М. П. Мальська, О. Ю. Бордун. – К. : Знання, 2005. – 241 с.

92. Маринич О. М. Удосконалена схема фізико-географічного районування України / О. М. Маринич // Укр. геогр. журн. – 2003. – № 1. – С. 16–17.

93. Маркова В. Д. Стратегический менеджмент : Курс лекцій / В. Д. Маркова, С. А. Кузнецова. – М. : ИНФГА-М: Новосибирск: Сибирское соглашение, 2000. – 288 с.

94. Мацола В. І. Рекреаційно-туристичний комплекс України / В. І. Мацола. – Львів : 1997. – 259 с.

95. Мацола В. І. Формування і розвиток рекреаційно-туристичного комплексу Закарпатської області : дис. канд. екон. наук : спец. 08.10.02 «Територіальні системи і комплекси» / В. І. Мацола. – Львів, 1996. – 30 с.

96. Мезенцев К. В. Развитие гостиничного хозяйства в регионах Украины как фактор формирования ресурсного потенциала туристической сферы / К. В. Мезенцев, С. М. Мархонос // Міжрегіональний зб. наукових праць – Х. : ХНУ ім. В. Н. Карабіна, 2009. – Вип. 7. – С 92–99.

97. Мельник О. В. Природно-рекреаційний потенціал у процесі моделювання оцінки рівня туристичної привабливості території / О. В. Мельник // Соціально-економічні дослідження в перехідний період: Зб. наук. пр. – Львів, 2004. – Вип. 2. – С. 259–265.

98. Милько І. П. Аналіз стану та тенденцій розвитку туристично-рекреаційного комплексу Волинської області / І. П. Милько // Зб. наук. пр.

«Економічні науки». – Серія «Регіональна економіка». – Випуск 6 (21). – Ч. 1. – Луцьк: ЛНТУ, 2009. – 287 с. – С. 267–276.

99. Милько І. П. Підходи до кількісної оцінки впливу рекреаційної сфери на розвиток господарства регіону / І. П. Милько // Матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції аспірантів та студентів «Волинь очима молодих науковців: минуле, сучасне, майбутнє», 13-14 травня 2009 р. – Луцьк: РВВ «Вежа» Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2009. – Т. 3. – 374 с. – С. 192–194.

100. Милько І. П. Підходи до формування стратегічних наборів розвитку міжгалузевих комплексів регіонів / І. П. Милько // Матеріали науково-практичної Інтернет-конференції «Інноваційно-орієнтовані засади максимального використання потенціальних можливостей виробництва в умовах євроінтеграції», 14–15 жовтня 2010 р. – Тернопіль, 2010. – 223 с. – С. 131–132.

101. Милько І. П. Розвиток рекреаційної сфери в контексті транс-кордонного співробітництва / І. П. Милько // Матеріали Міжнародного семінару «Волинь – транскордонний регіон: історія та перспективи», 25 березня 2009 р. – Луцьк, 2009. – С. 55–58.

102. Мігущенко Ю. В. Стратегія посилення конкурентоспроможності туристичної сфери українсько-польського транскордонного регіону: автореф. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : 08.00.05 – розвиток продуктивних сил і регіональна економіка / Ю. В. Мігущенко. – Львів, 2009. – 26 с.

103. Мініч І. М. Соціальні чинники і функції інфраструктури туризму: соціологічний аналіз : автореф. канд. економ. наук. 22.00.04 / І. М. Мініч. – К. : Ін-т туризму, економіки і права, 2002. – 18 с.

104. Мостенець О. В. Теоретичні основи формування конкурентного потенціалу рекреаційної системи регіону / О. В. Мостенець, Л. М. Черчик // Вісник Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут». Збірник наукових праць. Серія: Технічний прогрес та ефективність виробництва. – Харків : НТУ «ХПІ». – 2014. – № 34 (1077). – С. 199–206.

105. Мостенець О. Конкурентный потенциал рекреационных систем западных регионов Украины / О. Мостенець // Туризм и гостеприимство: журнал (Республика Беларусь). – 2015. – № 4. – 252 с. – С.147-154.

106. Мостенець О. В. Детермінанти забезпечення конкурентоспроможності рекреаційної системи регіону / О. В. Мостенець // Стратегії глобальної конкурентоспроможності: соціально-економічний вимір : матеріали II міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. (24 березня 2015 р.). –

Черкаси : Черкаський державний технологічний університет, 2015. – С. 115–117.

107. Мостенець О. В. Екологічна складова конкурентного потенціалу рекреаційної системи регіону / Л. М. Черчик, О. В. Мостенець // Зелена економіка. Зелені інвестиції. Зелений туризм : матеріали II міжнародного екологічного форуму (25–26 вересня 2014 р.) / НАНУ Інститут проблем ринку та економіко-екологічних досліджень. – Одеса : Пальміра. – С. 228–229.

108. Мостенець О. В. Інтеграційні моделі стимулювання розвитку конкурентних переваг рекреаційної системи регіону / О. В. Мостенець // Економічні та соціальні інновації як фактор розвитку економіки : матеріали XIX міжнар. наук.-практ. конф. (29–30 травня 2014 р.). – Луцьк : Вежа-Друк, 2014. – С. 240–242.

109. Мостенець О. В. Класифікація конкурентних переваг рекреаційної системи регіону / Л. М. Черчик, О. В. Мостенець // Проблеми і механізми відтворення ресурсного потенціалу України в контексті євроінтеграції : збірник тез VI міжнар. наук.-практ. конф. (16-17 жовтня 2014 р.). – Рівне : НУВГП, 2014. – С. 200–202.

110. Мостенець О. В. Конкурентні переваги рекреаційної системи регіону / О. В. Мостенець // Економічні інновації : Збірник наукових праць. – 2014. – Випуск 57. – С. 243–254.

111. Мостенець О. В. Методичні підходи до оцінки конкурентного потенціалу рекреаційної системи регіону / О. В. Мостенець // Науковий вісник Одеського національного економічного університету. – Науки : економіка, політика, історія. – 2014. – № 7 (215). – С. 66–78.

112. Мостенець О. В. Стратегії забезпечення конкурентоспроможності рекреаційної системи регіону / О. В. Мостенець // Конкурентоспроможність економіки України в процесі глобалізації : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (7–8 травня 2015 р.). – Д. : НГУ, 2015. – С. 18–21.

113. Мостенець О. В. Стратегічне планування як інструмент забезпечення конкурентоспроможності підприємств туристично-рекреаційної сфери / О. В. Мостенець // Актуальні проблеми менеджменту в умовах інноваційного розвитку економіки : тези доповідей II міжнар. наук.-практ. конф. студентів, аспірантів та молодих вчених (20 березня 2015 р.). – Луцьк : РВВ Луцького НТУ, 2015. – С. 140–142.

114. Мостенець О. В. Сутність та складові механізми забезпечення конкурентоспроможності рекреаційної системи регіону / О. В. Мостенець, Л. М. Черчик // Регіональна економіка. – 2014. – № 4. – С. 147–154.

115. Мостенець О. В. Формування стратегічних наборів забезпечення конкурентоспроможності рекреаційної системи регіону / О. В. Мостенець // Економіка: реалії часу : науковий журнал. – 2015. – № 1 (17). – С. 220–224.

116. Мостенець О. В. Чинники забезпечення конкурентоспроможності рекреаційної системи регіону / О. В. Мостенець // Регіональні економічні проблеми в умовах сучасних викликів : збірник матеріалів міжнар. наук.-практ. конф. (27–28 лютого 2015 р.). – К. : ГО «Київський економічний науковий центр», 2015. – С. 71-73.

117. Нездоймінов С. Г. Напрями і форми розвитку рекреації та туризму в регіоні на засадах активізації підприємницької діяльності. – Рукопис. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук за спеціальністю 08.00.05 – розвиток продуктивних сил і регіональна економіка. – Інститут проблем ринку та економіко-екологічних досліджень НАН України, Одеса, 2010.

118. Нездоймінов С. Г. Туризм як фактор регіонального розвитку: методологічний аспект та практичний досвід : монографія / С. Г. Нездоймінов. – Одеса : Астропринт, 2009. – 304 с.

119. Нездоймінов С. Г. Розвиток стандартизації та сертифікації як засобу підвищення якості і конкурентоспроможності послуг готельного господарства // Вісник соціально-економічних досліджень: зб. наук. праць / В. Г. Герасименко, С. Г. Нездоймінов. – Одеса : ОДЕУ, 1998. – Вип. 2. – С.282–288.

120. Омеляненко Т. В. Ключові конкурентні переваги: еволюція та діалектика / Т. В. Омеляненко // Теорія управління організацією: стан та перспективи. Матеріали VI Міжнародної науково-практичної конференції, 6–7 квітня 2000 р. – Київ–Трускавець : НТУУ "КПІ"; КНЕУ; ДДПУ, 2000. – С. 135–136.

121. Омеляненко Т. В. Конкурентоспроможність фірми : парадигми ХХ сторіччя та їхня діалектика в умовах вітчизняного бізнес-середовища / Т. В. Омеляненко // Стратегія економічного розвитку України : Наук. зб. Вип. 4 / Відп. ред. О. П. Степанов. – К. : КНЕУ, 2001. – С. 205–208.

122. Омеляненко Т. В. Конкуренція та кооперація – базові моделі поведінки сучасної фірми в глобальному ринковому просторі / Т. В. Омеляненко, Д. О. Барабась // Економічний і соціальний розвиток України в ХХІ столітті: національна ідентичність та тенденції глобалізації: Збірник тез доповідей II міжнар. наук.-практ. конф. молодих вчених, 24–25 лютого 2005 р. Ч. 1. – Тернопіль : Економічна думка, 2005. – С. 112–114.

123. Орлова М. Л. Ресурси етнічного туризму регіону: суспільно-географічна оцінка (на матеріалах Одеської області). Автореф. дисертації. –

Одеса : Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, 2009. – 20 с.

124. Павлов В. І. Рекреаційний комплекс Волині: теорія, практика, перспективи : монографія / В. І. Павлов, Л. М. Черчик. – Луцьк : Надстир'я, 1998. – 124 с.

125. Павлова В. А. Конкурентоспроможність підприємства: оцінка та стратегія забезпечення / В. А. Павлова. – Д. : Вид-во ДУЕП, 2006. – 276 с.

126. Побірченко В. В. Міжгалузеві аспекти ринкової адаптації територіальних рекреаційних систем (на прикладі Євпаторійської територіальної рекреаційної системи Криму) / Автореф. дис. канд. геогр. наук: 11.00.02; Київ. нац. ун-т ім. Т.Шевченка. – К., 2001. – 19 с.

127. Позняк С. В. Конкурентні переваги і конкурентоспроможність / С. В. Позняк // Актуальні проблеми економіки. – 2002. – № 1. – С. 50–53.

128. Портер М. Е. Стратегія конкуренції / Пер. з англ. – К. : Основи, 1998. – 390 с.

129. Портер М. Конкурентное преимущество: Как достичь высокого результата и обеспечить его устойчивость / Пер. с англ. – М. : Альпина Бизнес Букс, 2005. – 715 с.

130. Портер М. Конкуренция / М. Портер. – Пер. с англ. – М. : Издательский дом «Вильямс», 2000. – 495 с.

131. Портер М. Международная конкуренция: конкурентные преимущества стран / Майкл Э. Портер ; пер. с англ. – М. : Междунар. отношения, 1993. – 896 с.

132. Преображенский В. С. Рекреационная география, ее состояние и перспективы / В. С. Преображенский, Б. Н. Лихачов, Ю. А. Веденин // Социально-экономические и географические аспекты исследования. – М., 1974. – С. 1–16.

133. Регіони України 2014. Статистичний збірник. Частина 1 / За редакцією О. Г. Осауленка // Державна служба статистики України. – К. : 2014. – 719 с.

134. Регіони України 2014. Статистичний збірник. Частина 2 / За редакцією О. Г. Осауленка // Державна служба статистики України. – К. : 2014. – 299 с.

135. Рекреационные системы / Под ред. Н. Мироненко, М. Бочварова. – М. : Изд-во МГУ, 1986. – 136 с.

136. Рекреация: социально-экономические и правовые аспекты : монографія / НАН України; Інститут економіко-правових досліджень; В. К. Мамутов, А. І. Амоша, Т. Н. Дементьева и др. – К. : Наукова думка, 1992. – 142 с.

137. Рекреаційна політика в Карпатському регіоні: принципи формування, шляхи реалізації / В. С. Кравців, В. К. Євдокименко, М. М. Габрель, М. В. Копач. – Чернівці, 1995. – 72 с.

138. Руденко В. П. Географія природно-ресурсного потенціалу України / В. П. Руденко. – Л. : Світ, 1993. – 240 с.

139. Рутинський М. Й. Туристичний комплекс карпатського регіону України : навч. посіб / М. Й. Рутинський, О. В. Стецюк. – Чернівці : Книги – ХНІ, 2008. – 440 с.

140. Саблук П. Т. Формування міжгалузевих відносин: проблеми теорії та методології / П. Т. Саблук, М. Й. Малік, В. Л. Валентинов. – К. : ІАЄ, 2002. – 294 с.

141. Салихова Я. Ю. Конкурентный потенциал предприятия: сущность, структура, методика оценки : учеб. пособ. / Я. Ю. Салихова. – СПб. : Изд-во СПбГУЭФ, 2011. – 52 с.

142. Сачинська Л. В. Формування конкурентоспроможності потенціалу підприємства та його оцінка / Л. В. Сачинська, О. В. Бедін // Економічні науки – Серія «Облік і фінанси». – 2012. – Ч. 3. – № 9 (33). – С. 124–135.

143. Селезнев А. З. Конкурентные позиции и инфраструктура рынка России / А. З. Селезнев. – М. : Юристъ, 1999. – 383 с.

144. Синько В. Конкуренция и конкурентоспособность: основные понятия // Стандарты и качество. – 2000. – № 4 – С. 54–59.

145. Сімонова В. С. Підходи до визначення поняття “конкурентний потенціал” та його роль у формуванні конкурентоспроможності підприємства / В. С. Сімонова // Формування ринкових відносин в Україні. – 2011. – № 6. – С. 194–197.

146. Смаль І. В. Туристичні ресурси світу : навчальний посібник / І. В. Смаль. – Ніжин : Видавництво Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя, 2010. – 336 с.

147. Сорока С. В. Розвиток підприємств харчування в системі туристичних та рекреаційно-оздоровчих комплексів : автореф. канд. економ. наук. 08.07.05 / Донецький держ. ун-т економіки і торгівлі ім. М. Туган-Барановського. – Донецьк, 2002. – 20 с.

148. Статівка Н. В. Джерела економічного зростання економіки України / Н. В. Статівка // Управління інноваційною діяльністю в умовах глобалізації : монографія / [М. А. Латинін, С. В. Майстро, В. Ю.Бабаєв та ін.] ; за заг. ред. д.держ.упр., проф. М. А. Латиніна. – Х. : Вид-во ХарРІ НАДУ «Магістр», 2012. – С. 53–67.

149. Стойко І. І. Конкуренція на ринку туристичних послуг. Соціально-економічні проблеми і Держава / І. І. Стойко. – 2009. – №1(1) – С. 137–141.

150. Стойко І. І. Організація туристичного обслуговування в конкурентних умовах / І. І. Стойко // Вісник ДІТБ. Серія Економіка. – 2010. – №14'2010. – С. 244–250.
151. Стойко І. І. Тенденції і проблеми розвитку туристично-рекреаційної сфери Тернопільської області / І. І. Стойко // Матеріали міжнародної науково-технічної конференції «Фундаментальні та прикладні проблеми сучасних технологій» присвяченої 50-річчю заснування ТНТУ та 165-річчю з дня народження Івана Пулюя (Україна, м. Тернопіль, 19-21 травня 2010). – Тернопіль : ТНТУ. – 2010. – С. 555–556.
152. Стратегія та механізми зміцнення просторово-структурної конкурентоспроможності регіону : монографія / За ред. А. І. Мокія, Т. Г. Васильціва. – Львів : Ліга Прес, 2010. – 488 с.
153. Страчкова Н. В. Автономна Республіка Крим на ринку рекреаційних послуг (суспільно-географічна оцінка рівня розвитку) : автореф. дис. канд. геогр. наук : 11.00.02 «Економічна і соціальна географія» / Н. В. Страчкова ; Інститут географії НАН України. – Київ, 2001. – 20 с.
154. Твердохлебов И. Г. Рекреационные системы / И. Г. Твердохлебов, Н. С. Мироненко. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1986. – 180 с.
155. Теоретические основы рекреационной географии / В. Преображенский, Л. Мухина и другие. – М. : «Наука», 1975. – 224 с.
156. Томаневич Л. М. Організаційно-економічний механізм управління туристично-рекреаційними комплексами в Україні: дис. ... канд. екон. наук: 08.02.03 / Томаневич Леся Миронівна. – Львів, 2005. – 209 с.
157. Томаневич Л. М. Організаційно-економічний механізм управління туристично-рекреаційними комплексами в Україні: дис. ... канд. екон. наук: 08.02.03 / Томаневич Леся Миронівна. – Л., 2005. – 209 арк.
158. Туризм України: економічні та організаційні механізми розвитку : Монографія. / Б. М. Андрушків, П. Д. Дудкін, В. А. та інші. – Тернопіль : Терно-Граф. – 2009. – 976 с.
159. Турило Н. П. Діагностика трансформації ТРК : автореф. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.10.01 «Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка» / Н. П. Турило. – К., 2006. – 16 с.
160. Турило Н. П. Діагностика трансформації ТРК : дис. канд. екон. наук : 08.10.01 «Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка» / Н. П. Турило. – К., 2006. – 16 с.
161. Туристична діяльність в Україні у 2013 році. Статистичний бюлетень / Державна служба статистики України. – Київ, 2014.
162. Управління конкурентоспроможністю підприємства : навчальний посібник / С. М. Клименко та інші. – К. : КНЕУ, 2006. – 527 с.

163. Фатхутдинов Р. А. Конкурентоспособность: экономика, стратегия, управление / Р. А. Фатхутдинов. – М. : ИНФРА, 2000. – 312 с.
164. Фатхутдинов Р. А. Стратегический менеджмент : учебн. для вузов / Р. А. Фатхутдинов. – М. : ЗАО Бизнес-школа «Интел-синтез», 1998. – 359 с.
165. Фатхутдинов Р. А. Управление конкурентоспособностью организации : Учебное пособие / Р. А. Фатхутдинов. – М. : Изд-во Эксмо, 2004. – 544 с.
166. Федоренко Н. П. Математические методы в экономических исследованиях / Н. П. Федоренко. – М. : Наука, 1974. – 172 с.
167. Федонін О. С. Потенціал підприємства: формування та оцінка: навч. посіб. / О. С. Федонін, І. М. Рєпіна, О. І. Олексюк. – К. : КНЕУ, 2004. – 316 с.
168. Фоменко Н. В. Рекреаційні ресурси та курортологія / Н. В. Фоменко. – К. : Центр навчальної літератури, 2007. – 312 с.
169. Харченко Т. Б. Забезпечення конкурентоспроможності підприємств як засіб ринкового реформування економіки / Т. Б. Харченко // АПЕ. – 2003. – № 2. – С. 70–73.
170. Хэссиг К. Время как фактор стратегии конкуренции / К. Хэссиг // Проблемы теории и практики управления. – 1995. – № 3. – С. 104–109.
171. Цьохла С. Ю. Систематизація факторів розвитку туристської індустрії / С. Ю. Цьохла // Вчені записки ТНУ. Серія: Економіка та управління. – 2009. – Т. 22 (61). – № 2. – С. 373–380.
172. Цьохла С. Ю. Стратегія економічного розвитку курортно-рекреаційної сфери: Автореф. дис. д-ра екон. наук 08.00.03 / Донецький національний університет економіки й торгівлі ім. М. М. Туган-Барановського. – Донецьк, 2009. – 28 с.
173. Цьохла С. Ю. Сутність соціально орієнтованої рекреаційної діяльності й проблеми її розвитку / С. Ю. Цьохла // Економіка та держава. – 2008. – № 1. – С. 21–23.
174. Черчик Л. М. Механізм формування та регулювання міжгалузевих зв'язків у рекреаційному комплексі регіону / Л. М. Черчик, І. П. Милько. – Луцьк : Луцький НТУ, 2012. – 160 с.
175. Черчик Л. М. Стратегічний потенціал рекреаційної системи регіону: теорія, методологія, оцінка : монографія / Л. М. Черчик, Н. В. Коленда. – Луцьк : ЛНТУ, 2008. – 224 с.
176. Черчик Л. М. Сучасні реалії формування та розвитку регіональних рекреаційних систем в умовах посилення інтеграційних процесів / Л. М. Черчик // Економічний форум. – 2012. – № 4. – С. 228–236.

177. Черчик Л. М. Формування ринкових відносин у рекреаційному природокористуванні : монографія / Л. М. Черчик. – Луцьк : ЛДТУ, 2006. – 352 с.

178. Черчик Л. Сучасний стан розвитку туристично-рекреаційного комплексу Волинської області : монографія / Л. Черчик, І. Єрко, Н. Коленда, О. Міщенко. – Луцьк : Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, 2014. – 152 с.

179. Черчик Л. Туристично-рекреаційний комплекс Волинської області: передумови формування : монографія / Л. Черчик, О. Міщенко, І. Єрко. – Луцьк : Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, 2014. – 128 с.

180. Чупик Г. Р. Наукові підходи до визначення категорій "конкуренція" та "конкурентоспроможність" / Г. Р. Чупик // Вісник Львівської КА. – 2006. – № 22. – С. 55–58.

181. Шаблій О. И. Межотраслевые территориальные системы: проблемы методологии и теории / О. И. Шаблій. – Львов : Высшая школа, 1976. – 329 с.

182. Шаблій О. Нові підходи до категорії «рекреаційний потенціал» / О. Шаблій, З. Шаблій // Проблеми регіональної політики : зб. наук. пр. – Львів, 1995. – С. 101–109.

183. Швайка Л. А. Фактори якості та конкурентоспроможності продукції поліграфічних підприємств / Л. А. Швайка // Наукові записки УАД. – 2000. – № 2. – С. 114–116.

184. Шкардун В. Интегральная оценка конкурентоспособности предприятия / В. Шкардун // Маркетинг. – 2005. – № 1. – С. 38–50.

185. Шнипко О. Політика підвищення конкурентоспроможності: досвід розвинених країн та Україна / О. Шнипко // Економіст. – 2006. – № 8. – С. 33–35.

186. Якимчук А. Ю. Економіка і організація природно-заповідного фонду : монографія / А. Ю. Якимчук. – Рівне : Ред.-вид. центр УВГП, 2007. – 208 с.

187. Яковенко І. М. Про зміст і методику розробки комплексної картографічної моделі регіонального рекреаційного природокористування / І. М. Яковенко // Український географічний журнал. – 2003. – № 2. – С. 38–43.

188. Яковенко Н. В. Агровиробничий-рекреаційний комплекс як об'єкт суспільно-географічного дослідження / Н. В. Яковенко // Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Рекреаційна індустрія : досвід, проблеми і перспективи розвитку (Зб. наукових праць). Випуск XXI / НАН України. Інститут регіональних досліджень. – Львів, 2000. – 264 с. – С. 202–207.

189. Anderson A. Infrastruktur zur Entwicklung von Regionen // Der Ministerpräsident des Landes Schleswig-Holstein – Denkfabrik (ed.) Infrastruktur der Kommunikationsgesellschaft. – Schleswig-Holstein als K-region. Projektgruppe der Denkfabrik Schleswig-Holstein. – P.16–19.

190. Begg I. Cities and competitiveness. – Urban Studies. – Vol. 36. – 1999. – P.795–809.

191. Camagni R. On the concept of Territorial Competitiveness: Sound or Misleading? – Urban Studies. – Vol. 39. – No 13. – 2002. – P. 2395–2411.

192. Gardiner B., Martin R., Tyler P. Competitiveness, Productivity and Economic Growth across the European Regions. – London. – 2004.

193. North D. Institutions, Institutional Change and Economic Performance / D. C. North. – Cambridge: Cambridge University Press, 1990. – 159 p.

194. Sixth Periodic Report on the Social and Economic Situation and Development of Regions in the European Union, Brussels, 1999.

ДОДАТКИ